

Հայկական գիտահետազոտական հանգույց Armenian Research & Academic Repository

Սույն աշխատանքն արտոնագրված է «Ստեղծագործական համայնքներ
ոչ առևտրային իրավասություն 3.0» արտոնագրով

This work is licensed under a **Creative Commons Attribution-NonCommercial
3.0 Unported** (CC BY-NC 3.0) license.

Դու կարող ես.

պատճենել և տարածել նյութը ցանկացած ձևաչափով կամ կրիչով
ձևափոխել կամ օգտագործել առկա նյութը ստեղծելու համար նորը

You are free to:

Share — copy and redistribute the material in any medium or format

Adapt — remix, transform, and build upon the material

2620

9(47.925)
G-40

Handwritten text, possibly a name or address, in cursive script.

1020
4210

1878 Dec 14

Handwritten text, possibly a name or address, in cursive script.

75

Printed in Turkey

9(47.925)

Ե-40

ԵՂԻՇԵԻ

ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՆՑ

543

519

ԸՍՏ

ԱՆՁԵԻԱՑԵԱՑՆ ՕՐԻՆԱԿԻ

Ի ՀԱՅՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ

ՏԵԱՌՆ ՏԵԱՌՆ ԳԻՈՐԳԱՑ

ՍՐԲԱԶՆԱԿԱՏԱՐ ԿԱԹՈՒՂԻԿՈՍԻ ԱՄԵՆԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

ԵԻ

Ի ՊԱՏՐԻԱՐԿՈՒԹԵԱՆ Կ. ՊՕԼՍՈՑ

Տ. Տ. ՄԿՐՏՁԻ

ԽՐԻՄԵԱՆ ՍՐԲԱԶՆԱՆ ԱԶԳԱԻՆԱՄ ՀԱՅՐԻԿԻ

Կ. ՊՕԼԻՍ

ՏՊԱԳՐՈՒԹԻՒՆ Յ. ԳԱՅԱՅԵԱՆ

— 1871 —

2004

3/796-42

Ի ՏՊԱՐԱՆԻ Յ. ԳԱՅԱՑԵԱՆ ԳՐԱՎԱՃԱՌ
ՔՆՆՈՒՄԻ ԽԱՆ ՎԱՐԻ ՅԱՐԿ ԹԻԻ 26

(325)
40 14893-58 p

ՅԱՌԱՋԱԲԱՆ

Printed in Turkey

Որպէս թուի մեզ, ոչինչ սխալեմք յասել մեր թէ՛ մին ՚ի նշանակաց միանգամայն և յարդեանց անտի լուսաւորութեան և յառաջադիմութեան ազգիս է՝ դիւրընկալ և դիւրամատոյցս գործել առ ամենեւին զմատենագրութիւնս մերոց նախնեաց։ Եւ զայս ոչ այլով իւրի մարթիցէ առնել, բայց յաճախելով զտպագրութիւնս նոցա, և զգինան դիւրացուցանելով։

Կարեւորութիւն նախնեացն մատենագրութեան կրկին է. լեզուական և պատմական։ Այնչափ առաւել լիցի տեղեկութիւն մեր հայերէն լեզուի և տոհմային պատմութեան, որչափ վասն երկոցունց սոցին հմտութեան զբուն աղբիւրն ունիցիմք ՚ի ձեռին։

Այս իսկ է կէտ նպատակի մերոյ ի նորոգ տպագրութեան աստ Եղիշեայ. և ակն ունիմք սովաւ նպատտել մերոխանն ի կէտ անդր տարածման մատենագրութեան նախնեաց, եթէ ոչ այլովք հանգամանօք գոնեայ թեթեւութեամբ գնոյն։

Օրինակ մեր զորոյ զհետ երթալ ընտրեցաք ՚ի տպագրութեանս՝ մին է յընտրելագունից որ ցարգ անան ի լոյս։

ՄԻՆԶԴԵՌ ԿԱՆԱՅՔ ՊԱՐՄԻՑ ՊԱՐԻՆ
Ի ԿՈՐԾԱՆՈՒՄՆ ՀԱՅԱՍՏԱՆԻ, ՎԱՐԴԱՆ
ՄԵԿՈՒՄԻ ԺՈՂՈՎԷՐ ԶՕՐՍ Ի ԴԱՇՏԻՆ,
ԱՒԱՐԱՅՐԻ:

ՎԱՍՆ

ՎԱՐԴԱՆԱՅ

ԵՒ

ՀԱՅՈՑ ՊԱՏԵՐԱԶՄԻՆ

ԴԱԽԹԻ ԵՐԻՑՈՒ ՄԱՄԻԿՈՆԻ ՀԱՅՑԵԱԼ

ԲԱՆՆ զոր պատուիրեցեր՝ ա-
րարի, ո՛վ քաջ • վասն Հայոց պա-
տերազմին հրամայեցեր, յորում
բազումք առաքինացան քան զսա-
կաւս:

Ահա նշանադրեցի յայսմ եւթն
յեղանակիս .

Առաջին՝ ղժամանակսն:

Երկրորդ՝ ղիրացն սրատահումն
յիշխանէն արեւելից:

Երրորդ՝ ղՄխարանութիւնուխ-
տին եկեղեցւոյ:

Չորրորդ՝ ղՆերկառակութիւն
ոմանց բաժանելոց ի նմին ուխտէ:

Հինգերորդ՝ ղՅարձակումն ա-
րեւելեաց:

Վեցերորդ՝ ղՆոյգիմանալն Հա-
յոց պատերազմաւ:

Եւթներորդ՝ ղՅերկարումն ի-
րացն խռովութեան:

Յայսմ յեւթն գլուխս կարգա-
գրեալ և եղեալ ծայրալիր պարապ-
մամբ զեկիղն և զմիջոցն և զկա-
տարածն, զի հանապազորդ ըն-
թեւնուցուն, լռելով զառաքինեա-
ցն զքաջութիւն և ղյետս կացելո-
ցն զվատթարութիւն . ոչ յօնձին
կարօտութիւն երկրաւոր սուտ

գիտութեանդ լրման, այլ յայցե-
լութիւն երկնաւոր տնտեսութեա-
նըն՝ որ մատակարարէ յառաջիկ-
տութեամբ զհատուցմունս երկու-
ցունց կողմանցն, որ երեւելեօքս
զաներեւոյթան գուշակէ:

Այլ դու, ո՛վ մեծ ի գիտու-
թեանն Աստուծոյ, առ ի՞նչ արդ-
եւք հրամայեսցես, քան եթէ հը-
րամայիցիս լաւագունացն: Որպէս
երեւի ինձ և այնոցիկ որ դեգե-
րեցին յիմաստասիրութիւն՝ երկ-
նաւոր սիրոյ է ի քեզ այս նշանալ,
և ոչ երկրաւոր փառասիրութեան .
քանզի և ասացին իսկ ոմանք ի
քաջ պատմադրացն . « Զուգու-
թիւն է մայր բարեաց, անդուգու-
թիւն ծնող չարեաց »:

Որպէս և մեր իսկ հայեցեալ ի
սուրբ սէր՝ քոյոյ հրամանիդ՝ ոչ
ինչ դանդաղեալ վեհերեցաք հա-
յկալով ի մեր տգիտութիւնս: Քան-
զի բազում ինչ է սրբութիւն՝ սա-
տար լինել անօտարութեան, որպէս
աղօթք՝ գիտութեան, և սէր սուրբ՝
միաբան օգտից:

Զոր և մեր ընդ հրամանին քում
ընկալեալ՝ յօժարութեամբ ձեռ-

նարկեցաք զայս ինչ, որ է միսիթա-
րութիւն սիրեկաց և յոյս յուսա-
ցելոց, քաջալերութիւն քաջաց, և
կամակարութեամբ յարձակեալ ի
վերայ մահուան, առաջոյ տեսա-
նելով զգորադուխն յաղթութեան,
որ ոչ ումեք ոտնհար լինի թշնա-
մութեամբ, այլ ամենեցուն ուսու-
ցանէ զիւր անպարտելի զօրութիւ-
նըն : Եւ ահա ո՛րք կամեսցի՝ ըն-
դունի իբրեւ զնահատակ առաքի-
նի : Եւ քանզի բազմադիմի է նա-
հատակութեանդ անուն, և նա
բազմադիմի չնորհս բաշխեաց ա-
մենեցուն, զոր և մեծ իսկ քան զա-
մենայն՝ զսէր սուրբ յաննեղ մի-
տաց գիտեմք :

Այս պարզութիւն զվերնոյն

բերէ զնմանութիւն. զոր և մեր ի
քեզ տեսեալ, մուռացաք զմեր բը-
նութիւնս : Եւ ահա վերաբերիմք
ընդ քեզ ճակերելով, և իբրեւ բարձ-
րաթռիչս եղեալ՝ զամենայն վնա-
սակար մրկածին օդովք անցանի-
ցեմք, ծծելով փոքր ի շատէ յա-
նապական վերին օդոցն՝ առնու-
ցումք զգիտութիւն ի փրկութիւն
անձանց և ի փառս ամենայաղթ-
եկեղեցւոյ : Ուստի և բազում սուրբ
պաշտօնեայքն զուարթութեամբ
կատարեցեն զսպաս վիճակին իւ-
րեանց, ի փառս հօրն բոլորեցուն.
ուր ընդ նմին սուրբ Երրորդու-
թիւն ցնծացեալ բերկրեցի յան-
տրդամական յիւրում էութեանն :

ԱՌԱՋԻՆ ՅԵՂԱՆԱԿ

ԺԱՄԱՆԱԿՔՆ

~~~~~

Արդ որովհետեւ ընկալաք ըզ-
հրաման պատուիրանի յաննա-
խանձ քոյոց բարուց բնութեանդ,
ոկացուք ուստի արժան է սկսանել
թէպէտ և ոչ յօժարեցեմք զթշուա-
ռութիւն մերոյ ազգիս որդեալ : Ա-
հա ոչ ըստ կամաց արտօսուլիւր
որդովք ճառագրեմք զբազում հար-
ուածան՝ յորում պատահեցաք և
մեք իսկ ականատեսք լինելով :

Քանզի ի բառեալ ազգին Սր-
շակունեաց, տիրեցին աշխարհիս
Հայոց ազգն Սասանայ պարսկի,
որ վարէր զիւր իշխանութիւնն օ-
րինօք մոգուցն. և բազում ան-
գամ մարտնչէր ընդ այնոսիկ՝ որ
ոչ ընդ նովին օրինօքն մտանէին,
սկիզբն արարեալ յամաց Արշակայ
արքայի որդւոյն Տիրանայ, և կըռ-
ուէր մինչեւ ցամն վեցերորդ Ար-
տաշի արքայի Հայոց, որդւոյն
Վառնայայոյ : Եւ իբրեւ զնա եւս
մերժեաց ի թագաւորութենէն, ի
նախարարսն Հայոց անկանէր թա-
գաւորութիւնն. զի թէպէտ և
գանձն յարեւելիս Պարսկաց եր-
թայր, սակայն այրուծին Հայոց
բովանդակ ի ձեռն նախարարացն
առաջնորդէր ի պատերազմի : Վա-
սն որոյ և աստուածապաշտութիւ-
նըն բարձրադուխ կամակարու-
թեամբ երեւելի լինէր յաշխարհին

Հայոց, ի սկզբանց տէրութեանն
Շապուհ արքայից արքայի մինչեւ
ցամն երկրորդ Յազկերտի արքա-
յից արքայի՝ որդւոյ Վառնայ, զոր
եղիտ սատանայ իւր գործակից, և
զամենայն մթերեալ թոյնսն
թափեաց ի բաց, և եկեց զնա իւ-
րեւ զպատկանդարան զեղեալ նե-
տիւք : Եւ սկսաւ եղծիւր ածել ա-
նօրէնութեամբ. զուողանայր, և
զուալով հող հանէր ընդ չորս կող-
մանս երկրի, և թշնամի և հակա-
ռակորդ երեւեցուցանէր իւր զհա-
ւատացեալքս ի Քրիստոս, և նեղ-
եալ տաղնապէր անխաղաղսէր
կենօք :

Քանզի յոյժ սիրելի էր նմա խը-
ռովութիւն, արիւնհեղութիւն.
վասն այնորիկ յանձն իւր տարա-
րերէր, եթէ յո՞ թափեցից զգառ-
նութիւն թիւնից, կամ ո՛րք բա-
ցատրեցից զբազմութիւն նետիցն :
Եւ առ յոյժ յիմարութեան իբրեւ
զգաղան մի կատարի յարձակեցաւ
ի վերայ աշխարհին Յունաց. եհար
մինչ ի քաղաքն Մծրին, և բազում
գաւառս Հոռոմոց աւերեաց աս-
պատակաւ, և զամենայն եկեղեցիս
հրձիգ արար. կուտեաց զաւար և
զղերի, և ահարեկ արար զամենայն
զօրս աշխարհին :

Իսկ երանելին թէողոս կայսր՝
քանզի խաղաղասէր էր ի Քրիս-

տոս , ոչ կամեցաւ ելանել ընդ առաջ պատերազմաւ . այլ այլ մի Անատոլ անուն , որ էր նորա սպարապետ արեւելից , առաքեաց առնա բազում դանձիւք : Եւ արք Պարսիկք , որք վաստացեալ էին վասն քրիստոնէութեան և էին ի քաղաքի կայսեր , կալու և ետ ի ձեռն նորա : Եւ զամենայն զոր ինչ սասց ի ժամանակին՝ կատարեաց ըստ կամաց նորա , և արդել զնա ի բազում բարկութենէն , և դարձոյց անդրէն յիւր քաղաքն Տիգրան :

Եւ իբրեւ ետես անօրէն իշխանն եթէ յաջողեցաւ չարութիւն նորա , սկսաւ այլ եւս խորհուրդ յաւելուլ , իբր որ զք ի ի հուր բորբոքեալ յաւելլով բազում նիւթս փայտից : Քանզի ուստի սակաւ մի կասկածոտն էր՝ անտի աներկիւղ հաստատեցաւ . վասն այնորիկ դրդուեցոյց զբազումս ի սուրբ ուխտէն քրիստոնէից , էր՝ զոր բանիւք սպանալեօք , էր՝ զոր կապանօք և տանջանօք . և էր զոր չարաչար մահուամբ վախճանէր : Յախճապութիւն առնէր ընչից և արարոց , և մեծաւ անարդանօք տանջէր զամենեւեան : Եւ իբրեւ ետես՝ եթէ վայրատեալ ցրուեցան ի բազում կողմանս , ի խորհուրդ կուէր զպաշտօնեայս ձախակողմանն՝ որք կապեալ էին ի կռապաշտութեանն անլուծանելի հանգուցիւք , վառեալք և քեռեալք իբրեւ զհնոց առ այրել զուխտ սուրբ եկեղեցւոյ :

Քանզի էին իսկ այնպիսիքն բռնակեալ ի կեանս իւրեանց իբրեւ ի

Թանձրամած խաւարի , և ողիքն արդեւեալք ի մարմնի իբրեւ զկենդանի ի գերեզմանի , յորս ամենեւին չծագէ նշոյլ սուրբ լուսոյն Քրիստոսի : Դա և արք օրհասաւ կանք ընդ վախճանել շնչոյն հզօրապէս կուռին . յորոց և խոստովանեց անդի տուեալ փախչին ի նոցանէ : Այսպիսի իմն եկեալ հասեալ է վախճան տէրութեանն . եթէ հարկանին՝ չղգան , և եթէ հարկանեն՝ չիմանան . և իբրեւ ոչ գտանի արտաքին թշնամի , ընդ անձինս իւրեանց մարտ եղեալ կուռին : Ի դէպ իսկ ելանէ բան մարդաբէին ի վերայ նոցա . « Այր , ասէ , առ քաղցի իւրում չըջեացի և կերկեց զկէս անձին իւրոյ » : Դման սմին և Տէրն ինքնին ասէ . « Ամենայն սուռն և թաղաւորութիւն՝ որ յանձն իւր բաժանի , ոչ կարէ կալ հաստատուռն » :

Արդ զի՞ կոծիս , զի՞ մրցիս , զի՞ այրիս , զի՞ բորբոքիս , զի՞ ոչ չիջանիս . զի՞ կոչես ի խորհուրդ զայնոսիկ՝ որոց զողիսն ձեր ի ձեռք քաղեալ՝ հանեալ է զանսպականդ յապակիսութիւն , և զապականեալ ի մարմինդ գէշաքարը արարեալ իբրեւ զազիր մեռելոտի ի բաց ընդ կեցեալ : Ապաքն զայդ կամիս՝ զի ծածկեացի խորհուրդն ամբարըտութեան , տեսչիր յորժամ յայտնեացի , սպա զիտասցես զել կատարածի զորա :

Ասեն մողքն . « Արքայ քաջ , աստուածքն ետուն քեզ զոյրուութիւնդ . և զյաղթութիւն . և ոչ ինչ կարօտեն նոքա մարմնաւոր մեծութեան . բայց եթէ ի մի օրէնս դար-

ձուցանես զամենայն ազգս և ազգինս՝ որ են ի անլուծեան քում , յայնժամ և աշխարհն Յունաց հնաւանդեալ մտցէ ընդ օրինօք քովք : Արդ դրանս զայսոսիկ վաղվաղակի կատարեալ դու , արքայ . զօր դու մարեա և դուռնդ կազմեա , խաղազնա դու յաշխարհն Քուչանաց . և զամենայն ազգս ժողովեա և անցր ըստ Պահլ դուռն ի ներքս . և դու անդէն արա քեզ բնակութիւն : Յորժամ արդեւուռ և փակեա զամենեւեան ի հեռաւոր օտարութեան , կատարին խորհուրդք կամաց քոց . և որպէս երեւիս մեզ ի զենիս մերում՝ տիրեա դու և երկրին Քուչանաց , և Յոյք իսկ ոչ եւլանեն ընդ քո իշխանութիւնդ : Բայց միայն զազանդ քրիստոնէից բարձ ի միջոյ » :

Հաճոյ թուեցաւ խորհուրդն թաղաւորին և մեծամեծացն , որ էին ի նմին բանի . հրովարտուիս զրէր , պնդադեսպանս արձակէր յամենայն տեղիս տէրութեան իւրոյ : Եւ այս է պատճէն հրովարտակին .

« Առ ամենայն ազգս տէրութեան իմոյ Արեաց և անարեաց . բազմացի ի ձեզ ողջոյն մարդասիրութեան մերոյ . դուք ողջ լեւուք , և մեք մեղէն ողջ եմք դիցն օղնականութեամբ » :

« Առանց զձեզ ինչ աշխատանելոյ խաղացաք զնացաք յերկիրն Յունաց , և առանց դործոյ պատերազմի սիրով մարդասիրութեամբ նուաճեցաք զամենայն երկիրն մեզ ի ծառայութիւն : Գուք զբարի զմտաւ ամէք , և անսպառ-

լերուք յուրախութեան . բայց բան զայս կատարեցէք վաղվաղակի , զոր ասեմք » :

« Եւք ի մոտի եղաք անվրէպ խորհրդով խաղալ զնալ յաշխարհն արեւելից , աստուածոցն օղնականութեամբ դարձուցանել ի մեզ զտէրութիւնն Քուչանաց . դուք իբրեւ զհրովարտակա զայս տեսանէք , անխախտ վաղվաղակի այրեձի դուրմարեցէք առաջի քան զիս , յանդ իման լերուք ինձ յԱպար աշխարհին » :

Ըստ այսմ պատճենի հրովարտակ եհաս յաշխարհն Հայոց , ի Վրաց և յԱղուանից և ի Լիւնաց , ի Դաւղէից և ի Կորդուաց , յԱլճանեաց և բազում այլ տեղեաց հեռաւորաց , որոց ոչ էին օրէնք երթալ զայն ճանապարհ յառաջ ժամանակաւ : Գուռնդ կազմէր ի Հայոց մեծաց զազատ և զազատորդի , և յարքունի տանէ զստանիկ մարդիկ , ըստ նմին օրինակի ի Վրաց և յԱղուանից և յաշխարհին Լճունաց , և որ այլ եւս ի կողմանց կողմանց հարաւոյ մերձ ի սահմանս Տաճկաստանի և ի շուտոց աշխարհն և ի Կորդուաց և ի Գլացն և ի Դաւղէիցն և յԱրցնաբլին , որք էին ամենեքեան հաւատալեալք ի մի կաթողիկէ առաքելական եկեղեցի :

Եւ անմեղութեամբ ոչ գիտացեալ զերկրի միտ թաղաւորին՝ խաղացին զնացին յիւրաքանչիւր աշխարհաց լրջմտութեամբ և անտարուս իմնդութեամբ և տիրաւոր խորհրդովք , կատարեալ զսպաս

դիտորութեան աներկբայ վաստակովք : Բարձրին եւս ընդ իւրեանս սուրբ կատարանս բազում պաշտօնէիւք եւ բազմազոյն քահանայիւք : Բայց հրաման տուեալ աշխարհի՛ ոչ իբրեւ յակնկալութիւն կենաց, այլ իբրեւ ի վճարումն վախճանի . յանձն առնելով միմեանց զողիւն եւ զմարմինս : Զի թէպէտ եւ խորհուրդ թագաւորին չէր յայտնեալ նոցա, սակայն կարծիք ի մտի էին ամենեցուն . մանաւանդ իբրեւ բեկեալ տեսին զգործութիւնն Յունաց առաջի նորա՝ յոյժ հարեալ խոցեցան ի խորհուրդս իւրեանց :

Բայց քանզի պատուիրանս պահք էին սուրբ պատուիրանացն Աստուծոյ, հանապազ յիշէին ըզպատուիրեալսն ի Պաւղոսի, եթէ « Ծառայք հնազանդ լերուք տերանց ձերոց մարմնաւորաց . մի՛ սուտակասպաս եւ առ աչս աշտուելով, այլ սրտի մտօք ծառայել իւրեւ Աստուծոյ, եւ մի՛ իբրեւ մարդկան . քանզի ի Տեառնէ է հատուցումն վաստակոց ձերոց » :

Եւ ամենայնիւ այսու բարեմիտութեամբ յուզարկեալք յաշխարհէ եւ յանձն եղեալք սուրբ Հոգւոյն, յանդիման լինէին փութով կատարեալ զհրամանն, եւ զամենայն արարեալ ըստ կամաց նորա : Յոյժ ուրախ լինէր թագաւորն, իբր այն եթէ կատարեցան կամք կարծեաց նորա . եւ ահա առնէր ընդ նոսա զայն ինչ զոր պաշտօնեայքն ամբարշտութեան նորա խնայատեցին :

Արդ իբրեւ ետես թագաւորն զամենայն կազմութիւն եւ զբազմութիւն

թիւն զնոյի բարբարոսաց, որք սրտի մտօք եկեալ էին ի վաստակ արքունի, առաւելապէս ուրախ եղեւ առաջի մեծամեծացն եւ ամենայն բազմութեան զօրաց իւրոց : Ի վերին երեսն թագուցանէր ըզկամս մտացն իւրոց, եւ ակամայ առաւելապէս պարզեւէր զնոսա : Խաղաց զհաց միանգամայն ի վերայ տէրութեանն Հոնաց աշխարհին, զոր Գուշանս անուանեն . եւ զերկեամ մի կուռեալ՝ ոչ ինչ կարաց ազդել նոցա : Այս արձակեաց զմարդիկսն յուրաքանչիւր տեղիս, եւ զայլսն ի նոցա տեղիս փոխանակ առ իւր կոչեաց նովին պատրաստութեամբ : Եւ այսպէս ամ յամէ սովորութիւն կարգեաց, եւ իւր անդէն քաղաք բնակութեան շինեաց . սկսեալ ի չորրորդ ամէ տէրութեանն իւրոյ մինչեւ յամս մատասաներորդ թագաւորութեանն :

Եւ իբրեւ ետես եթէ հաստատուն կացին Հոռովք յուստին իւրեանց զոր եղին ընդ նմա, եւ դադարեցին խաղաղութեամբ բնակեաց աշխարհ նորա, եւ ի նեղ եւս էարկ զթագաւորն Հոնաց, քանզի աւերեաց զբազում դաւառս նորա, աւետաւորս առաքեաց ընդ ամենայն ատրուշանս աշխարհին իւրոյ . ցլուք սպիտակօք եւ գիսաւոր նոխազօք առատացոյց զզոհս կրակի, եւ խիտ առ խիտ թանձրացոյց անդադարութեամբ զպաշտօն պղծութեանն իւրոյ . պոսկօք եւ պատուովք մեծարեաց զբազումս ի մեղաց եւ զբազմազոյնս ի մեղսկոսաց :

Ետ եւս հրաման յափշտակել զքրքիստունէից զինչս եւ զստացուածս, որք էին ի մէջ Պարսկաց աշխարհին :

Եւ այսպէս հպարտացաւ բարձրացաւ ի միտս իւր, ի վեր քան ըզմարդկային բնութիւն ընդ վեհապարասանէր, ոչ միայն յիրս մարմնական պատերազմացն, այլ մեծ ոմն զինքն կարծէր քան զքրքիստութեան հայրենի կարգին . վասն այնորիկ կեղծաւորութեամբս զուցանէր զինքն ըստ կարծեացն, եւ որպէս երեւէր իմաստնոցն՝ յանձնից իմն կարգի զնէր զինքն : Եւ յոյժ էր ցատուցեալ ընդ անունն Քրիստոսի, յորժամ լսէր թէ տանջեցաւ, խաչեցաւ, մեռաւ եւ թաղեցաւ :

Եւ իբրեւ այսպէս օր ըստ օրէ ի սոյն միտս ցնորեալ դանդաշէր, մի ոմն մանկազոյն ի նախարարացն Հայոց ընդդէմ բանս եղ եւ ասէ . « Արքայքաջ, դու ուստի՞ գիտես զայդպիսի բանս խօսել զՏեառնէ » : Ետ պատասխանի թագաւորն եւ ասէ . « Խմ իսկ առաջի ընթերցան զգիրս մուրութեանն ձերոյ » : Ետ պատասխանի անդրէն պատասխանէ եւ ասէ . « Ընդէ՛ր, արքայ, ցտցիւ վայր միայն ետուր ընթերցաւ » :

Նուլ . այլ յառաջ եւս մատո զկարգացումն, եւ լսես անդ զյարուստութիւնն, զյայտնութիւնն առ բան զուսն, զվերացումն յերկինս, ըզնստեյն ընդ աջմէ Հօր, զխոստումն մըն երկրորդ դաւաճեան՝ զհրաշալիքոյ յարութիւնն առնելով բոլուրեցունց . զհամառօտ հատուցմունս արդար դատաստանին : Իբրեւ լուաւ զայս թագաւորն, ի խոր խոցեալ վեր ի վերոյ ծիծաղեցաւ եւ ասէ . « Ամենայն այդ խաբէութիւն է » : Ետ պատասխանի զինուորն Քրիստոսի եւ ասէ . « Եթէ հաւատարիմ են քեզ մարմնաւոր չարչարանք նորա՝ հաւատարմաւ գոյն եւս լիցի քեզ երկրորդ ահաւոր դաւաճանս նորա » :

Եւ զայս լսելով թագաւորին՝ բորբոքեցաւ իբրեւ զհուր հնոցին ի Բաբելոնի, մինչ եւ իւրքն իսկ անդէն դեռ եւս իբրեւ զՔաղէցացիսն այրեցեալ լինէին :

Յայնժամ զբոլոր բարկութիւն սրտմտութեանն եհեղ յայրն երանելի՝ որում անուն էր Գարեգին : Կապեալ ոտիւք եւ կապեալ ձեռքք զերկեամ մի տուաւ ի չարչարանս եւ հանեալ ի բաց զտէրութիւնն ի նմանէ՝ ընդունէր զվճիռ մահու :

ԻՐԱՅՆ ՊԱՏԱՀՈՒՄՆ ՅԻՇԻԱՆԷՆ ԱՐԵԻԵԼԻՑ

~~~~~

ՈՐՈՅ ոգիքն թուլացեալ են յերկնաւոր առաքինութենէն՝ յոյժ ընդ աշխ առնեալ է ընտելիւն մարմնոյ . յամենայն հոգմոյ չարիքի և յառնայն իրաց դողայ . երազագէտ է այնպիսին ի կեանս իւրում, և յանդիւտ կորուստն յուղարկի ի մահուան իւրում: Որպէս և ասաց ոմն ի հնոցն՝ մահ ոչ իմացեալ՝ մահ է, մահ իմացեալ՝ անմահութիւն է: Որ զմահ ոչ գիտէ՝ երկնչի ի մահուանէ . իսկ որ գիտէ զմահ՝ ոչ երկնչի ի նմանէ:

Եւ այս ամենայն չարիք մտաւ նեն ի միտս մարդոյ յանուսումնութենէ: Կոյր զրկի ի ծառադայթից արեգական՝ և տգիտութիւն զրկի ի կատարեալ կենաց: Եւ է կոյր աչք քան կոյր մտք: Որպէս մեծ է հոգի քան զմարմին՝ այսպէս մեծ է տեսաւորութիւն մտաց քան զմարմնոյ:

Եթէ որ կարի առաւելեալ իցէ աշխարհական մեծութեամբ, և մտքն աղքատաղոյն, այնպիսին ողորմելի է քան զբազումս . որպէս և տեսանեմք իսկ՝ ոչ միայն ի չափաւոր մարդիկ՝ այլ և յոր մեծն է քան զամենայն: Թագաւոր եթէ ոչ ունի զիմաստութիւն ամբողջ կեց իւր, ոչ կարի ի վիճակին իւրում վայելուէ զոչ: Իսկ եթէ առ

մարմնաւորս այսպէս, որչափ եւս առաւել առ հոգեւորսն:

Բոլոր մարմնոյս հոգի է կենդանութիւն, իսկ մարմնոյ և հոգեւոր միաց են կառավար . և որպէս առ մի մարդ՝ այսպէս առ բոլոր աշխարհս: Թագաւոր ոչ զիւր միայն տացէ պարտիւ՝ այլ և որոց եղև պատճառք ի կորուստ:

Բայց մեք թէպէտ և ոչ ունինք հրաման բաժնասեղ զիշխանն, բայց և ոչ զովոք կարեմք լինել այնս միկ՝ որ աստուածամարտն լինիցի: Այլ զանցս իրացն պատմեմք որ ի նմանէ ընդ սուրբ եկեղեցիսն է՝ անց, և ոչ դանդաղիմ. ոչ բամբասատէր մտք, այլ ճշմարտութեամբ զեւս իրացն ասելով ոչ լռութից: Ոչ ի կարծ ընդոստուցեալ և ոչ ի լուր զարթուցեալ. այլ ես ինքնին անձամբ անդէն ի տեղւորչն պատահեցի և տեսի . և լուայ ըզձայն բարբառոյ յանդգնաբար խօսելով. իրեւ զհոգմ սաստիկ՝ զի բախիցէ զծով մեծ, այնպէս չար ժէր և տատանէր զամենայն բազմութիւն զօրացն իւրոց: Եւ հանդէս առնէր ամենայն ուսմանց, և անդամէր զմոգութիւն և զքաւս գէւթիւն և զամենայն ուսմունս աշխարհին իւրոյ: Արկանէր ի ներքեւ և զքրիստոնէութիւն կեղծաւորութեամբ, և ասէր զայրացեալ

մտք. «Հարցէք, քննեցէք, տեսէք. թող որ լաւն է ընտրեալ կալցուք: Եւ փութայր որ ինչ ի միտին էր՝ զի վարդապետի կատարեսցի:

Իսկ ի կողմանց կողմանց քրիստոնեայքն որ ի զօրուն էին՝ իմացան զսորհուրդն որ ծածուկ վառեալ բորբոքէր, և կամէր հրդեհել զերկնս և զդաշտս ևս հասարակ: Տե՛ռան և նոքա անձախակաւ հրովն, և սաստկապէս պատրաստեցան առ մործութիւն գաղտնի մեքենայիցն:

Այսանայնուհետեւ բարձր բարբառով, սաղմոսիւք և երգովք հողեւորօք և մեծապայծառ վարդապետութեամբ յայտ յանդիմանմեծի բանակին զպաշտօնն ցուցանել. և աներկիւղ առանց զանդիտելոյ՝ ո՛ր որ և երթայր առ նոսա ուսուցանէին կամակար: Եւ Տէր յաջողէր նոցա նշանօք և արուեստիւք. քանզի բազում հիւանդք ընդունէին զբժշկութիւն ի հեթանոսական զօրուն:

Իսկ անօրէն իշխանն իրեւ զիտաց եթէ յայտնեցաւ խորամանկութիւն խորհրդոյն, և պատրաստեալ հուրն՝ մինչեւ ուրուք ի նա փչեալ վատումն նորա յայտնի իմացաւ երկիւղածացն Սատուծոյ, սկսաւ ծածուկ նետիւք խոցոտել զմիտս իւրոյ չարութեանն. և անբժշկական վէրս յողիս և ի մարմինս տեսանէր:

Աբրթ շանթէր գալարէր իրեւ զօճ թունաւոր, մերթ պարզէր զոչէր իրեւ զառիւծ զայրացեալ. զիւրք և տապալէր երկը իմի մտք:

զխորհուրդս կամացն կամէր կատարել: Քանզի ձեռն արկանել և ունել ոչ կարէր, — վասն զի ոչ էին համազուեղ ի միում վայրի առ նմա —, սկսաւ այնուհետեւ յառաջ կոչել զկրօներս յաւազաց և զանարգս ի պատուականաց և ըզտեղէտս ի գիտնոց և զանարիս ի քաջարանց. և զի՞ մի մի թուիցեմ, այլ զամենայն արժանաւորսն յետս տանէր. մինչ և զչայր և զորդի քակէր ի միմեանց:

Եւ թէպէտ ընդ ամենայն ազգս առնէր զանկարդութիւնս զայս, առաւել ընդ Հայոց աշխարհին մարտնչէր. քանզի տեսանէր զնոսա ջերմադոյնս յաստուածպաշտութեան. մանաւանդ որք էին յազգէ նախարարացն Հայոց, և անմեղութեամբ ունէին զուրբ քարոզութիւն առաքելոցն և ըզմարդարէից: Պատրէր զոմանս ի նոցանէ ոսկում և արծաթով, և զբազումս այլով եւս առատ պարգեւօք. իսկ զոմանս աղարակօք և մեծամեծ գեղօք, զոմանս պատուովք և իշխանութեամբք մեծաւ մեծօք: Եւ այլ եւս սնտոյ յոյս ոգւոց առաջի դէնէր. և այսպէս հրապուրէր և յորդորէր հանապաղ «Եթէ միայն, ասէ, զօրէնս մոգութեան յանձին կալմք, և զձեր միւրութիւնդ սրտի մտք գարծուցանիցէք ի ճշմարտութիւն երեւելի մերոց զիւցաղեանական օրինացս, ի մեծութիւնս և յաւազութիւնս հասուցից հաւասար իմոյ սիրելի նախարարացս, նա առաւել եւս զանցուցից»:

Եւ այսպէս կեղծաւորութեամբ

խոնարհեցուցանել որ ինքն առ ամենեւեան, խօսելով ընդ նոսա ի պատճառս սիրոյ, զի խորամանկութեամբ որսալ մարթասցէ զնոսա ըստ առաջին խորհրդականացն խրատուց: Եւ զայս առնել որ սկսեալ ի չորրորդ ամէն մինչեւ ի մեռասաներորդ ամն իւրոյ տէրութեան:

Եւ իբրեւ ետես եթէ ոչինչ յարգեցաւ ծածուկ հնարագիտութիւնն, այլ ընդդէմն յովազոյն գործէին — քանզի տեսանէր զքրիստոնէութիւն — որ օր քան օր յորդեալ տարածանէր ընդ ամենայն կողմանս հեռաւոր ծանապարհին ընդ որ ինքն անցանէր —, սկսաւ հաշիւ և մաշիւ և հառաչելով յողուց հանել: Յայտնեաց ակամայ զծածուկ խորհուրդսն. ետ հրաման բարձր բարբառով և տսէ. «Ամենայն ազգ և լեզուք» որ են ընդ իմով իշխանութեամբ՝ դադարեցնել յիւրաքանչիւր մուր օրինաց, և միայնոյ եկեցեցն յերկրպագութիւն արեգական, զոչս մատուցանելով և աստուած անուանելով, և սպաս ունելով կրակի. և ի վերայ այսր ամենայնի և զմոգութեան օրէնս կատարելով, մի ինչ ամենեւին պակաս առնիցեն»:

Չայս ասելով քարոզ կարդայր ի մեծի կարաւանին, և պատուէր սատու ի վերայ դէնք ամենեցուն. և դեսպանս ստիպաւ արձակել յամենայն ազգս հեռաւորս, զոչոյն պատուէր հրամանի առ ամենեւեան արկանել:

Արդ ի սկզբան երկոտասանե-

րորդ ամի թագաւորութեան իւրոյ՝ զունդ գումարէր անհամար բազմութեամբ, յարձակեալ հասանել յերկիրն թիտաղական:

Չայս տեսեալ թագաւորին Քուշանաց՝ ոչ հանդուրժէր ընդ առաջ ելանել նորս պատերազմաւ. այլ խոյս տուեալ ի կողմանս ամուր անապատին, թագստեամբ ասլէր հանդերձ ամենայն զօրօքն իւրով: Իսկ սա ասպատակ արձակէր գաւառաց, տեղեաց, վայրաց. առնոյր զբազում բերդս և զքաղաքս, և կուտէր զգերին, զառ և զապուռ և զաւար, ածէր հասուցանէր յերկիր իւրոյ տէրութեանն: Եւ անդ այնուհետեւ յենդուխայն եղեալ ի նոյն խորհուրդս՝ հաստատել ի կարծիս մուրութեանն, ասելով ցապառօնեայս ամբարշտութեանն. «Ձինչ հատուցուք մեք աստուածոցն փոխարէնս այս մեծի յաղթութեանս» որ ոչ ոք կարաց ելանել ընդդէմ մեր պատերազմաւ»:

Յայնմ ժամանակի առ հասարակ մողք և քաղեայք բարձին զճայնս իւրեանց միաբան և ասեն. «Աստուածքն որ ետուն քեզ զտէրութիւն և զյաղթութիւն ի վերայ թշնամեաց բոց, ոչինչ կարօտ են ինդրել ի քէն յերեւելի պատուականացս, այլ զի բարձրես զամենայն ուսմունս մուրութեան մարդկան, և իմի դարձուցես օրէնս զբաղաչողական պատուիրանն»:

Հաճոյ թուէր բանն առաջի թագաւորին և ամենայն մեծամեծացն, մանաւանդ որ էին առա-

ջակայք օրինացն: Խորհուրդ ի մէջ առեալ յաղթէր խրատն:

Անդէն ի ներքոյ Պահլ դրանն արդէն զբազմութիւն այրուծիւոյն Հայոց և զՎրաց և զԱլուանից, և զամենեցուն՝ որ էին հաւատացեալ ի սուրբ աւետարանն Քրիստոսի: Եւ հրաման սատուր գումապանայն առնէին՝ եթէ որ յարեւելս առ մեզ գայցէ՝ թողցեն. իսկ յարեւելից յարեւմուտս անանց լիցի ճանապարհ:

Եւ իբրեւ արդել և փակեաց զնոսա յամուր և հանել գառազիւղն, — և յիրաւի ասացի ամուր և անել, քանզի չիք անդ տեղի փախտի և թաքտի, վասն զի շուրջանակի թշնամիք են բնական —, յայնմ ժամանակի ձեռն արկանէր ի նոսա, մեծաւ չարչարանօք և սղխկտանօք վատութարէր զբազմս ի նոցանէ, և ստիպէր ուրանալ զճամարիտն Աստուած և խոստովանել զերեւելի տարերս: Իսկ զօրականքն առ հասարակ զեղեցիկ խորհրդով, քաջասցես զօրութեամբ միաբանս զազակէին և ասէին. «Վկայ են մեզ երկինք և երկիր, ոչ երբեք հեղագեալ եմք յարքունի վաստակս, և ոչ խառնեալ վատութիւն ընդ արութիւն քաջութեան, ի զուր և անողորմ են հարուածքս ի վերայ մեր»:

Եւ բազմանայր զոչունն աղաղակի նոցա, մինչեւ ինքնին թաղաւորն ակառաքան լինէր իրացն յանդիմանութեան, և անդէն վաղվաղակի երդմամբ հաստատել և ասէր. «Ոչ թողացուցից ձեզ, մին-

չեւ կատարեսցիք զամենայն կամս հրամանաց իմոց»:

Եւ անա իշխանութիւն առեալ չարաչար տալասուրացն, ըլլաւ չորս զինուորան ի բուն աւագացն մատուցին ի փորձութիւնս տանջանաց: Եւ զառաջեաւ դատեալ բազում հարուածովք, նովին կապանօք անցուցին ի տեղիս արգելանին: Իսկ այլոցն խաբէութեամբ առ ժամանակ մի թողութիւն արարեալ, և զամենայն վնասուն պատճառս արկանէր զկապելովքն. և զայս առնէր սատանայ յական խրատուն:

Իսկ յետ երկոտասան աւուր հրաման տայր ընթրիս գործել առատութեամբ և աւելի քան զաւուրց սովորութիւն. և կոչէր զբազմս ի զինուորական քրիստոնէիցն: Եւ ի ժամ դահու պատարասութեան զիւրաքանչիւր տեղի շնորհէր նոցա զբազմականին. և սիրով խոնարհութեամբ խօսէր ընդ նոսա ըստ առաջնում կարգին, զի թրեւս հաւանեցին ուստել զմիս զոհեալ՝ զոր ոչ էր երբեք օրէն ուստել քրիստոնէից: Իբրեւ ոչ կարան յանձին ամենեքին, ոչինչ կարի ստիպեաց, այլ հրամայեաց մատուցանել նոցա զսովորական կերակուրն, և առաւել զինեօքն յաւելոյր ի տաճարին զխրախութիւն:

Եւ անտի իբրեւ ի դուրս ելին ի սրահն արքունի, արգելին զմանս ի նոցանէ ձեռս յետս կապելով, և զխոնջանունս կնքելով. և զգուշութեամբ պահէին՝ էր որ զերկուս աւուրս, և էր որ զերիս:

Բաղում եւ այլ եւս յանարժան հարուածս չարչարելին, զոր ոչ ընդ գրով իսկ արժանի համարեցաք արականէ: Եւ զմանս ի նոցանէ ընդ քարչ վարելին յօտարութիւն յազնուական պատուոցն անարդեալ:

Եւ գուեղս զուեղս գարձեալ զումարելին ի նոցանէ յերկիր հեռաստան՝ յամուրս անապատին՝ ի մարտ պատերազմի թշնամեացն արքայի. և բազմաց իսկ անդէն հասանէր վախճան մահու սրով: Եւ զամենեցունց զկարդեալ թոշակսն նուազեցուցանէին, և քաղցիւ և ծարաւով տառապեցուցանէին զնոսա, և ձմերոցի տեղիս զգրծնեայ վայրսն հրամայէին նոցա. և անարդս և վատթարս յայս ամենեցուն զնոսա ցուցանէին:

Իսկ նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ խնդութեամբ ընդունէին զամենայն չարչարանսն՝ վասն մեծի յուսոյն որ առաջի պատրաստեայն կայ պատուիրանապահ համբերութեամբ: Որչափ չարութիւն զանարգութիւնն բազմացուցանէր, նոքա եւս քան զեւս զօրանային ի սէրն Քրիստոսի. մանաւանդ զի բազումք ի նոցանէ զիրս սուրբս ուսեալ էին ի մանկութենէ, այնու զանձինս միսիթարէին և զընկերսն քաջաւերէին, և աշխարայ զպաշտօնն ունէին և բազմացուցանէին:

Վասնորոյ և բազումք ի հեթանոսաց՝ որոց հնչտ և ցանկալի ձայնքն թուէին, քաջաւերէին զնոսա, և առէին բանս միսիթարութեան, իրենե իժէ լաւ իցէ մարդոյ մահու չափ ճշեւէր՝ քան յայդպիսի օրինաց ուրանալ:

Բայց սակայն թէպէտ և նոքա առ սէրն Քրիստոսի յոյժ զուարթութեամբ խնդային ըստ ներքին մարդոյն, արտաքին տեսիլն կարի ողորմ էր յօտարութեանն: Այն պիտի պատուական զինուորութիւն հասեալ էր ի չարաշուք անարդութիւն, և հայրենի ազատութիւնն չարաչար կայր ի ծառայութեան մարդախոշոշ բռնաւորին, որ և ըստ հեթանոսաց օրէնս անցանէր տրիւնհեղութեամբ և ամենեւին չկարծէր՝ թէ զուցէ այսր ամենայնի վրէժ խնդիր յերկնից:

Նա և ոչ զերկրաւոր վաստակս ուրուք յիշէր. և որ մեծն քան զամենայն է ըստ մարմնաւոր կարգի, քանզի զոյին ոմանք ի նախարարացն Հայոց՝ որոց զեղբարս նորա անուցեալ էր մայրենի կաթմարն իւրեանց, առաւել քան զամենեսեան՝ զնոսա՝ դատէր:

Եւ յայսր ամենայնի վերայ այլ եւս չարութիւն խորամանկեաց, Զմի ոմն ի հաւատարիմ ծառայիցն իւրոց ի գործ առաքէր յերկիրն Հայոց, որում անունն էր Գեւորս պուհ. որ եկեալ հասեալ հրամանաւ արքունի, զողջոյն բերեալ զմեծ թաղաւորին, և խաղաղասէր կեղծաւորութեամբ աշխարհագիր առնելով զամենայն երկիրն Հայոց ի թողութիւն հարկաց և ի թեթեւութիւն ծանրութեան այրենձիւոյն: Թէպէտ և ի վերին երեսս կեղծաւորէր, այլ ի ներքոյ խորհուրդք չարադոյն ցուցանէին:

Առաջին, զազատութիւն եկեղեցւոյ արկանէր ի ծառայութիւն:

Երկրորդ, միայնակեաց քրիս-

տոնեայք՝ որ բնակեալ էին ի վանորայս, ընդ նովին աշխարհագրով էարկ:

Երրորդ, զհարկ աշխարհին առաւել ծանրացոյց:

Չորրորդ, զնախարարեանն բանաբարութեամբ արկ ընդ միմեանս, և յամենայն տան արար խառնութիւն:

Եւ զայս ամենայն տոնէր՝ զի թերեւս զմիաբանութիւնն քակտեցէ, և զուխտն եկեղեցւոյն ցրուեցէ, և զմիայնակեացսն փախուցէ, և զչինականսն վատեսցէ, և առ յոյժ ազգատութեանն՝ ակամայ զիմեցեն յօրէնս մոգուց:

Եւ եւս չարադոյն հինգերորդն. քանզի որ հազարապետն էր աշխարհին՝ իրրեւ զհարկ վերակացու համարեալ էր աշխարհականացն քրիստոնէից. զորպէսց յարոյց զամբաստանութիւն ի վերայ նորա, և հանեալ զնա ի գործոյն՝ փոխանակ նորա պարսիկ ած յաշխարհն, և մեւս եւս մոգպետ դատաւոր աշխարհին, զի զեկեղեցւոյ փառս աղաւաղեցան:

Բայց սակայն թէպէտ և ամենայն գործքս այս դժնեայ էին, չէւ էր ուրուք ձեռնարկեալ յայտնի յեկեղեցին. վասն այնորիկ և ոչ որ ընդդիմացաւ նմա, թէպէտ և էր ծանրութիւն հարկացն: Քանզի ուստի արժան էր առնուլ հարկեր գահեկան, նոյնչափ կրկնէին և առնուին. սոյնպէս և եպիսկոպոսաց և երկցանց զնէին, ոչ միայն շինաց, այլ և աւերակաց: Նա բնաւ ո՞վ իսկ կարէ պատմել վասն ծանրութեան մոլից և սա-

կից, բաժից և հասից, լերանց և դաշտաց և մայրեաց: Ոչ բոտ արքունի արժանաւորութեանն առնուին, այլ հինարար յափշտակելով՝ մինչեւ ինքեանք իսկ մեծապէս զարմանային՝ թէ ուստի՞ այս ամենայն գանձ ելանէ՞ զիս՞ողջէն կայցէ աշխարհն Հայաստանեայց:

Եւ իրրեւ տեսին՝ թէ այսու ամենայնիւ չկարացաք ձանձրացուցանել, յայնժամ յայտնապէս հրաման ետուն մոգաց և մոգպետաց նամակ մի գրել ըստ ձախողակի դեմին իւրեանց: Եւ է պատճէն նամակին այս.

«ՄԻՆԵՐՈՒՄԵՆՆ ԺՂՈՐԻԿ, հրամանատար Երան և Անբան, Հայոց մեծաց ողջոյն շատ»:

«Գուք գիտառնէք, ամենայն մարդ՝ որ բնակեալ է ի ներքոյ երկնի, և ոչ ունի զօրէնս դէնի մագդեգն, նա խուլ է և կոյր, և զիւրաց Հարամանոյ խաբեալ:

«Քանզի մինչեւ էին երկինք և երկիր, Զորուս մեծն աստուած յաշտ առնէր զհազարս ամ, և առ սէր. «Թերեւս լիցի իմ որդի Որմիզդ անուն, արասցէ զերկին և զերկիր»: Եւ յղացաւ երկուս յորովայնի. մի վասն յաշտ առնելոյ՝ և զմեւսն եւս ի թերեւս ասելոյ: Երբեւ զիտաց, եթէ երկու եւն յորովայնիս, «Որ վաղ եկեսցէ, առ սէ, նմա տաց զթագաւորութիւնն»:

«Իսկ որ էր ի թերահաւատութեանն յղացեալ՝ պատառեաց զորովայնն և ել ի դուրս: Ասէ ցնա

Զրուան : « Ո՛վ էս դո՛ւ » : Ասէ :
« Որդին քո եմ՝ Որմիզդ » : Ասէ ցնա
Զրուան : « Իմ որդին լուսաւոր է
և անուշահոտ , դու խաւարային
ես և չարասէր » : Եւ իբրեւ կա-
րի դատնապէս էլաց , ետ ցնա
զթաղաւորութիւնն հազար ամ :

« Իբրեւ ծնաւ զմեւ եւս որդի ,
անուանեաց զնա Որմիզդ . եհան
զթաղաւորութիւնն յԱրհմէ , և
ետ ցՈրմիզդն , և ասէ ցնա . « Յայ-
ժըմ էս քեզ յաշտ արարի , արդ
դու ինձ արա » : Եւ Որմիզդ արար
զերկինս և զերկիր . իսկ Արհմն
ընդդէմ չար դործեաց :

« Եւ այսպէս բաժանին արա-
բաժքս . հրեշտակը՝ Որմիզդի են ,
իսկ զեւքն Արհմնոյն . և ամենայն
բարիք որ յերկնից և այսր լինին՝
Որմիզդի են , և ամենայն փնասք որ
անտի և այսր գործին՝ զայն Արհմն
արար : Մյնպէս յերկիրս որ ինչ
բարի է՝ զայն Որմիզդն արար , և
որ ոչն է բարի՝ զայն Արհմն ա-
րար . որպէս զմարդ՝ Որմիզդ ա-
րար , և զախոս և զհիւանդու-
թիւնս և զմահ՝ Արհմն արար : Եւ
ամենայն թշուառութիւնք և պա-
տահարք որ լինին , և պատերազ-
մունք զառնութեան , չարին մա-
սին արարածք են : Իսկ յաջողու-
թիւնք և տէրութիւնք և փառք և
պատիւք և առողջութիւնք մարմ-
նոց , զեղեցիկութիւնք զիմաց և
ճարտարութիւնք բանից և երկայ-
նակեցութիւնք ամաց , այդ ի բար-
ւոյն առնուն զդոյապութիւն . և
ամենայն որ ոչ այդպէս է՝ ի նա
չարի մասն խառնեալ է :

« Եւ ամենայն մարդիկ մոլորեալ

են որ ասեն՝ եթէ « Զմահ Աստ-
ուած արար , և չար և բարի ի
նմանէ լինին » : Մանաւանդ որ-
պէս քրիստոնեայք ասեն՝ թէ
« Աստուած նախանձոտ է . վասն
թիւի միոյ ուտելոյ ի ծառոյն՝ Աստ-
ուած զմահ արար , և զմարդն արկ-
ընդ այնու պատուհասի » : Զայդ-
պիսի նախանձ և ոչ մարդ առ մարդ
ունի , թո՛ղ թէ Աստուած առ մար-
դիկ . զի որ զայս ասէ՝ նա խուլ է
և կոյր , և ի դիւաց Հարամանոյ
խաբեալ :

« Դարձեալ մեւս եւս այլ մոլո-
րութիւն . « Աստուած որ զերկի-
նըս և զերկիր արար՝ եկն , ասեն ,
և ի կնոջէ ումմնէ ծնաւ » որում
անուն էր Մարիամ , և առն նո-
րա Յովսէփ . . . այլ ճշմարտու-
թեամբ՝ Բանթորակայ ուրումն եղ-
եալ նա որդի յանկարդ խառնա-
կութենէ : Եւ զհետ այսպիսի՝ մար-
դոյ մոլորեալ են բազումք :

« Եթէ աշխարհն Հոռոմոց առ յոյժ
յիմարութեան տգիտաբար մոլոր-
եալ են և զրկեալ ի կատարեալ
դենէս մերմէ , յանձանց պայմանեն
զվնասն իւրեանց . դուք եւս ըն-
դէ՞ր զհետ նոցա մոլորութեանն
ցնորիք : Այլ զոր օրէնս տէրս ձեր
ունի՝ զնոյն և զո՛ւք կալարուք .
մանաւանդ զի և առաջի Աստու-
ծոյ վասն ձեր համարս ունիմք տալ :

« Մի՛ հաւատայք առաջնորդացն
ձերոց՝ զոր Նաժդպիսիք անուա-
նէք . քանզի յոյժ են խաբեայք .
զոր բանիւք ուսուցանեն՝ զործովք
ոչ առնուն յանձն : « Միս ուտել ,
ասեն , ոչ են մեղք » , և ինքեանք
ուտել ոչ կամին . « Կին առնել ար-

ժան է » , բայց ինքեանք և հայել
ինա ոչ կամին . « Կարասի որ ժու-
ղովք , ասեն , մեղք են յոյժ » , բայց
յայդքատութիւնն առաւել քան ըղ-
յոյժ գովեն : Յարգեն զթշուառու-
թիւն , և պարտաւեն զյաջողուա-
ծքս . ծաղր առնեն զանուն բախտի ,
և զփառաւորութիւն յոյժ այսպա-
նեն . սիրեն զանջրութիւն հան-
դերձից , և յարգեն զանարդս քան
զպատուականս . զովն զմահ՝ և
պարսաւեն զկեանս . անարդեն ըղ-
ծնուելոս մարդոյ , և գովեն զա-
նորդութիւն : Եւ եթէ լսէք դոցա
և ի կանայս ոչ մերձեանք , աշխար-
հիդ վախճան վաղվաղակի հասա-
նէ :

« Այլ էս ոչ կամեցայ զամենայն
ըստ մասանց ընդ զրով արկանել
առ ձեզ . զի բազում այլ ինչ է զոր
խօսին դուք : Որ չարագոյն եւս
է քան զոր գրեցաքդ , զԱստուած
ի խաչ ելեալ իմարդկանէ քարոզեն ,
և զնոյն մեռեալ և թաղեալ , և
ապա յարուցեալ և վերացեալ յեր-
կինս : Ո՛չ ահա ձեզէն իսկ ար-
ժան էր անդէն դատաստան առ-
նել վասն այդպիսի անարժան ուս-
մանց : Դեւք որ չարք են՝ ոչ ըն-
րձնին և տանջին իմարդկանէ ,
թող թէ Աստուած արարիչ ամե-
նայն արարածոց . զոր ձեզ ամօթ
է ասել , և մեզ կարի անհաւատա-
լի բանք :

« Արդ երկու իրք կան առաջի
ձեր . կա՛մ արարէք բան առ բան
նամակիս պատասխանի , և կա՛մ
արիք ի դուռն եկայք , և յանդի-
ման լերուք մեծի հրապարակին » :

ԱՆՈՒՍԱՆՔ ԵՊԻՍԿՈՓՈՍԱՅՆ

Որք պարասխանեցին Նաճակին .

ՅՈՎԱՅՓ եպիսկ. Սյրարատոյ .
ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս Տարօնոյ .
ՄԵԼԻՏԵ եպիսկ. Մանազկերտոյ .
ԵԶՆԻԿ եպիսկ. Բաղրէւանդայ .
ՍՈՒՐՄԱԿ եպիսկ. Բշնունեաց .
ՏԱՅԱՏ եպիսկոպոս Տայոց .
ԹԱԹԻԿ եպիսկոպոս Բասենոյ .
ՔԱՍՈՒՆ եպիս. Տուրուբերանոյ .
ԵՐԵՄԻԱ եպիս. Մարդաստանի .
ԵԼԻԱԼԻ եպիսկ. Մարդոյ աղոյ .
ԱՆԱՆԻԱ եպիսկոպոս Սինեաց .
ՄՈՒՇԵ եպիսկ. Արծրունեաց .
ՍԱՀԱԿ եպիսկ. Ուրշառունեաց .
ԲԱՍԵԼ եպիսկոպոս Մոկաց .
ԳԱԴ եպիսկոպոս Վարնանդայ .
ԵՂԻՇԵ եպիսկ. Ամատունեաց .
ԵՂԱՅՅՐ եպիսկ. Անձեւացեաց .
ԵՐԵՄԻԱ եպիսկ. Ապահունեաց :

Այս ամենայն եպիսկոպոսք և
բազում քրդեպիսկոպոսք և պատ-
ուական երիցունք ի տեղեաց տեղ-
եաց հանդերձ սուրբ ուխտիւ եւ
կեղեցւոյ՝ միաբանք և միահա-
ւանք , և միահամուռ ժողովեալք
ի թագաւորանխտ քաղաքն յԱր-
տաշատ , հաւանութեամբ մեծա-
մեծ նախարարացն և ամենայն
բազմութեամբ աշխարհին արարին
նամակին պատասխանի :

ՅՈՎԱՅՓ ԵՊԻՍԿՈՓՈՍ

« Հանդերձ ամենայն միաբանելոյքս ի
մեծամեծայ միջեւ ցիպոնա , Միհրնիւր-
սեհի մեծի հապարակեալք Արեւաց և Ա-
նարեայ՝ բազում խաղաղասէր մտօք բաղ-
մասցի սղոյն առ քեզ և ամենայն մեծի
սղոսիք Արեւաց .

« Ի նախնեաց ունիմք սովորու-
թիւն աստուածատուր պատուիւ

բանաւ՝ աղօթս անել ի վերայ կենաց թագաւորի, և անձանձւոյթ խնդրել յատուծոյ վասն երկայն ժամանակաց դորա, զի խաղաղութեամբ վարեցէ ըզդիւնեղերական իշխանութիւնդ զոր աւանդեալ է դմա յատուծոյ . զի ի դորա յերկար խաղաղութեանն և մեք առողջութեամբ և աստուածապաշտութեամբ կատարեացուք զկեանս մեր :

« Վասն նամակին որ քո ի մեր աշխարհս տուեալ էր, յառաջ ժամանակաւ մի ոմն ի մեղպետաց, որ կատարելադոյն էր ի դէնիդ ձերում, և դուք առաւելքան ըզբնութիւն մարդկան ի վեր համարէիք զնա, հաւատաց նա յԱստուած կենդանի յարարիչն երկնի և երկրի, և բան առ բան ելոյծ և իմացոյց ձեզ զորէնս ձեր : Եւ իբրեւ ոչ կարացին բանիւ զդէմ ունել նորա, քարկոծեալ մեռաւ յՈրմզդէ արքայէ : Եւ եթէ հաւատարիմ համարիցիս զմեր բանս լլսել, ի բաղում տեղիս այդր աշխարհիդ ձերոյ դտանին գիրք նորա . ընթերձիր, այտի տեղեկաւ նա :

« Այլ վասն օրինացս մերոց, ոչ ինչ աներեւոյթ են, և ոչ անկեան ուրեք աշխարհի քարոզի, այլ համատարած ընդ ամենայն երկիր, ընդ ծով և ընդ ցամաք և ընդ կղզւիս . ոչ միայն ընդ արեւմուտս, այլ և ընդ արեւելս, այլ և ընդ հիւսիս և ընդ հարաւ և ի միջոց լի է հոծութեամբ : Ոչ ի մարդ ապաստան՝ եթէ վերակացուաւ տաւրածոսի ընդ աշխարհս, այլ ինքն

յինքենէ ունի զհաստատութիւն : Ոչ առ այլովք վատթարօքն վեհ երեւի, այլ ի վերուստ յերկնուստ ունի զանստու օրէնադրութիւնն . ոչ միջնորդաւ, զի մի է աստուած, և չիք այլ որ բաց ի նմանէ, ոչ եւ ըրցադոյն և ոչ կրտսերադոյն :

« Ոչ սկիզբն առեալ յուսեք լինել Աստուած, այլ ինքն ինքեամբ մշտնջենաւոր . ոչ ի տեղով ուրեք, այլ ինքն ինքեան տեղի . ոչ ի ժամանակի իմիք, այլ ժամանակք ի նմանէ զոյացան . ոչ միայն քան զերկինս երկցադոյն, այլ և քան զկարծիս մտաց մարդկան և հրեշտակաց : Ոչ ձեւանայ ի տեսիլ տարրեղէն, և ոչ անկանի ընդ տեսեամբ ական . և ոչ միայն ձեռն չղննի, այլ և ոչ ընդ միտս ուրուք հարկանի, ոչ միայն ընդ մարմնականացս՝ այլ և ընդ անմարմին հրեշտակացն . բայց եթէ ինքն կամի, իւրոց արժանաւորացն մտաց իմանի, այլ ոչ աչաց տեսանի, և մտաց՝ ոչ երկրաւորացս, այլ որ յատուած են հաւատացեալ ճշմարտի :

« Եւ անուն նորա Արարիչ երկնի և երկրի, իսկ յառաջ քան զերկին և զերկիր, որպէս ինքնադոյ՝ ինքնաունն է : Ինքն անժամանակ է, իսկ արարածոցս յորժամ կաւմեցաւ՝ սկիզբն արար լինելոյ, ոչ յընչէ՝ այլ յոչընչէ . զի ինչ՝ նա միայն է, և այլ ամենայն ի նմանէ ընչացաւ : Ոչ եթէ իբրեւ յեւտոյ իմացաւ և արար, այլ մինչէ չեւ արարեալ էր նորա՝ ի կանուխ զիտութեանն իւրում տեսանէր զարարածս . որպէս և այժմ մինչ

չեւ է զործեալ մարդոյ բարի ինչ կամչար, Աստուծոյ յայտնի է ան . զործք մարդկան : Մշտնէս և յայն . ժամ մինչ չեւ էք, ոչ խառն ի խուռն ինչ ճանաչէր զանկան, այլ կարգեալ և յարմարեալ կային առաջի նորա իւրաքանչիւր մասանցն տեսալք . իսկ մարդկան և հրեշտակաց՝ և տեսալքն և որ ի տեսակին լինելոց էին :

« Եւ քանզի արարող զօրութիւն է, ոչ կարէր խափանել զնորա բարեարութիւնն՝ մեր չարութիւնս, որպէս և եղեւ իսկ, և ունիմք դատաւոր զաջն արարիչ : Ձեռք որ զերկինս և զերկիր հաստատեցին՝ նոյն և տախտակս քարեղէնս փորագրեցին և ետուն մեզ դարութիւն՝ որ ունի զօրէնս խաղաղականս և փրկականս . զի գիտացուք զմի Աստուած արարիչ երեւելաց և աներեւութից . ոչ այլ և այլ, իբր թէ ոմն բարի և ոմն չար, այլ մի և նոյն համակ բարի :

« Բայց եթէ թուիցի քեզ չար ինչ զու յարարածս Աստուծոյ, առաւ համարձակ, զի թերեւս ուսցիս զճշմարտն բարի : Ձեւեւ չար ասացեր . գոն և դեւք բարի՝ զոր և դուք և մեք Հրեշտակս անուանեմք . եթէ կամին՝ և դեւք բարի լինին, և եթէ կամին՝ և հրեշտակեւք չար լինին : Այդ և ի մարդիկ երեւի, և առաւել ի միոյ հօր որդիս . է որ հնազանդ և հպատակ է հօրն, և է որ չարագոյն քան զհատանայ : Նա և ինքն իսկ մարդըն առանձին յերկուս բաժանեալ տեսանի, երբեմն չար՝ և երբեմն բարի . և որ բարին էր՝ նոյն և

չարացաւ, և դէպ եղեւ զի դարձեալ անդրէն ի բարին չընկեցաւ, և բնութիւն մի է :

« Բայց այն որ ասեսն, եթէ վասն թիւոյ միոյ մահ արար Աստուած, վատթարագոյն է պատառ մի մագաղաթ քան զթուղ . ապա եթէ բան թագաւորին նկարի ի նմա՝ ու պատառէ զնա՝ մահու ընդ ունի զպատուհասս : Իսկ արդ չար արժան է ասել թագաւորին . քաւ, և ոչ ասեմ, այլ խրատ ի դործ արկեալ և զայս ուսուցանեմ : Յայնժամ էր Աստուած նա խանձա՝ թէ չէր պատուիրեալ չուտել ի ծառոյ անտի, ապա եթէ յառաջագոյն զգուշացաւ, զգուլթ բնական սիրոյն իւրոյ յայտնեաց ի նմա : Իսկ արժամարհելով մարդ, ընկալաւ զպատիժս մահուն :

« Բայց այն զոր ասացեր՝ եթէ Աստուած ի կնոջն ծնաւ, յայդմ չէր արժան քեզ խորշել և փախչել . զի ահաւասիկ Արհմն և Որմիդդ ի հօրէ ծնան և ոչ ի մօրէ, որում եթէ քաղ միտ դնես, և ոչ դու յանձն առնուս : Եւ մեւ եւս այլ ծանրագոյն քան զայդ : Մինչ աստուած ի կնոջն ծնաւ, եթէ ոք ընդ իւրում ծնողին անկցի :

« Այլ սակաւիկ մի եթէ ի բաց թողացուցանէիր զիբուսն տէրուս թեանդ, և ընկերաբար զայիր ի պայքար, զիտեմ զի իբրեւ այլովք ամենայնիւ յոյժ իմաստուն ես, և վասն ծննդեան Տեառն մերոյ ի սուրբ Նուսէն՝ ոչ աւելաբանութիւն համարէիր, այլ առաւել քան զառարչութիւնն յոչնչէ՝ զաշխարհս՝ մեծագոյն զվերջին փրկութիւնն

իմանայիր, ազատութեան մարդոյն
գլխացաւորութիւնն դնէիր, և բա-
րեւարութեանն Աստուծոյ՝ զազա-
տութիւնն ի ծառայութենէ :

« Փանդի յորժամ լսես եթէ յո-
չընչէ արար Աստուած զամենայն
աշխարհս, բանիւ ծնունդ իմաս-
ջիր զարարածս : Իսկ քանզի Աստ-
ուած որ զայս մեծ մարմին առանց
շարժարանաց ծնաւ, ասպքէն իւր-
եան զշարիր գութ ունի ընդ ամս :
Ձի որ ինքն անապական է՝ և զա-
րարածս առանց ապականութեան
ծնաւ . իսկ սա կամօք գլորեալ
ապականեցաւ, և անձամբ եւս ոչ
կարէր կանգնել կալ ի վերայ ոտից :
Վասնզի էր ի հողոյ, անձամբ ան-
ձին արարեալ՝ անդրէն ի նոյն բը-
նութիւն զարձաւ. և իրեւ ոչ եթէ
յօտար զօրութենէ չարի ինչ ըն-
կալաւ ուրուք զպատիժս պատու-
հասին, այլ ի յիւրմէ հեղգութե-
նէն չլսել բարեբար պատուիրա-
նին, խրատեցաւ ծառայական
մասնն մահուամբ զոր կրեաց յան-
ձըն իւր :

« Արդ եթէ զմահ չար աստ-
ուածն արար, զի՞նչ գոյացութիւն
երեւի մահու ի միջի . և ո՞չ ինչ :
— Բայց զբարի Աստուծոյ զարա-
րածսն խանդարեաց — : Եթէ այդ
այդպէս է՝ նմա և բարի իսկ ա-
սել ոչ ամբիթի, այլ կիսազործ ա-
պականացու : Եւ որոյ աստուծոյ
արարածքն ապականելիք են և եղ-
ծանելիք՝ նմա անեղծ Աստուծոյ
չմարթի ասել : Տի՛ օն անդր թո-
ղէք գլխարկութեան բարբառն-
մունսդ :

« Միոյ աշխարհի երկու դեհա-

պետք ոչ լինին, և ոչ միոյ արա-
րածոյ երկու աստուածք : Եթէ
ժպրհեացին և լինիցին երկու թա-
գաւորք միոյ աշխարհի, աշխարհն
եղծանի և թագաւորութիւնքն
խանդարին :

« Աշխարհն նիւթեղէն է, և
նիւթքս որիչ որիչ են և ընդ մի-
մեանս հակառակ . մի է արարիչ
հակառակորդացս՝ որ ամէ գոտս
ի սիրելութիւն հաւանութեամբ .
որպէս մաքալ կակղէ զերմութիւն
հրոյն՝ օգոյս հովութեամբ, և զա-
պարումն բրաւութիւն օգոյն՝ հրոյն
եռանդմամբ . սոյնպէս և զման-
րամաղ փոշիացեալ հողս՝ ջրոյն
խոնաւութեամբ զանդանէ, իսկ
զիւրայր ծորելի բնութիւն ջրոյն՝
սալայտակ արամացուցեալ հո-
ղոյն կալիմամբ :

« Ձի եթէ միարանէին տարեւ-
քըս, զուցէ որ ի կարճամտաց և
Աստուած անապական զսոսա կար-
ծէր, և թողեալ զարարչն՝ ա-
րարածոյս զերկրպագութիւն մա-
տուցանէր . վասն այնորիկ որ ա-
րար զսա՝ զգուշացաւ յառաջագոյն,
զի հայեցեալ մարդիկ ի յանդիմա-
նութիւն ապականացու տարերա-
ցըս՝ անապական միայն գիտաւար
սորա իմացին, զմի և ոչ զերկուս .
զնոյն արարիչ չորեքիկն նիւթոյս՝
յորմէ ամենայնքս ծննդագործին
հրամանաւ արարողին իւրեանց :

« Եւ չըմագայութեամբ չորեք
յեղանակք կատարեալ գործեն ըզ-
տարեւոր սպասաւորութիւնն . և
չորեքեան հային կամաց ակնար-
կելոյ արարչին իւրեանց, և անդ-
զայութեամբ լծեալ են ի գործ

հարկաւորութեանն, չյափշտակե-
լով զկարդ պատուոյն ի միմեանց :
« Եւ ահա զարգաբան լուսա-
ւորութիւն՝ զիւրատար ի յականջս
ամենեցուն :

« Ձի այն որ հուրն է՝ զոյացու-
թեամբ և զօրութեամբ խառնեալ
է յերկն եւս մասունս . իրեւ զի
գտանի ջերմութիւնն յորովագոյն
ի քարինս և յերկաթս, և սակա-
ւագոյն ի յօդ և ի ջուր, և ինքն
առանձին ուրեք ոչ երեւի : Իսկ
ջրոյ բնութիւն զոյ առանձինն,
զոյ և ի խառնուածն երից եւս
մասանց, յորովագոյն ի հողաբոյսս
և սակաւագոյն ի յօդ և ի հուր :
Իսկ օդն թափանցանց է ընդ հու-
րըն և ընդ ջուր, և ի ձեռն ջրոյն
ընդ կերակուրս ամեցականս :

« Եւ սոյպէս խառնեալ են տա-
րեքըս այս՝ և զոյացեալ իրեւ զմի
մարմն, և ոչ կորուսեալ զիւրա-
քանչիւր բնութիւնս, և ոչ երբէք
զկայան առեալ հակառակութե-
ամբ, հայելով ի մի ի յանն յան-
խառնն՝ որ զխառնուածսն յար-
մարեալ կազմէ առ ի բնակութիւն
կենդանեաց ամենեցուն, և տեւո-
ղութիւն յարակցութեան բոլոր
աշխարհիս : —

« Իսկ եթէ առ անբան աշխար-
հըս այսպէս հող տանի Աստուած,
որչափ եւս առաւել առ բանաւոր
աշխարհս՝ մարդն :

« Զոր և ձեր ոմն քաջ յիմաստ-
նոցն ստաց, եթէ Միհրն աստուած
մայրածին էր ի մարդկանէ, և թա-
գաւոր աստուածագաւակ է, և
համհարդ քաջ եթէ ներորդաց աստ-
ուածոց : Եւ եթէ հաւատալ ար-

ժան է առասպելաբանութեանդ
— զոր դուք և զործովք իսկ կա-
տարեալ ցուցանէք ի դեհնիդ ձե-
րում՝ — մեք ոչ եւս առասպելացն
հաւատալք, այլ աշակերտք եմք
մեծին Մովսիսի մարգարէին՝ ընդ-
որում Աստուած խօսեցաւ ի մո-
րենւոյն և ի Սինէ, և դէմ յան-
դիման օրէնս զրեաց և ետ ցնա .
և ծանոյց զնիւթեղէն աշխարհն
իրեւ զարարածս, և զիւր ան-
նիւթ էութիւնն՝ արարիչ նիւթո-
ցըս յոչնչէ . և զերկիրս երկրաւո-
րօքս և զերկինս երկնաւորօք եցոյց
նմա զի զործք ձեռաց նորա են :
Բնակիչք երկինի՝ հրեշտակք, և
բնակիչք երկրի՝ մարդիկ . բանա-
ւոր՝ մարդ և հրեշտակ միայն և
Աստուած ի վեր քան զերկինս և
զերկիր :

« Եւ ամենայն արարածք ան-
բանութեամբ կատարեն զհրամա-
նըս պատուիրանի նորա, և ոչ եր-
բէք անցանէն ըստ եղեալ սահ-
մանն իւրեանց . բայց մարդ և հը-
րեշտակ ազատ թողեալ ի կամս
անձին, քանզի մտաւորք են, եւ
թէ կայցեն ի հրամանի նորա,
անմահք են և որդիք Աստուծոյ :
Ձրորդ արարածս տուեալ է ի ծա-
ռայութիւն, զերկիրս՝ մարդկան,
և զերկինս՝ հրեշտակաց . ապա եւ-
թէ ստունդանիցեն և անցանի-
ցեն զպատուիրանաւ, զընդդէմն
գործեսցեն Աստուծոյ, յիւրաքան-
չիւր սպառուոցն զանարդանս ըն-
կայցին . զի երեւեսցի տէրութիւ-
նըն անբամբաս և յանցաւորք
յանցանացն ամբթալից :

« Իսկ եթէ դու ի տղիտութեան

միլիոնալ իցես, ևս որ հաստա-
տունս գիտեմ՝ ոչ կարեմ գալ ըզ-
կրնի քո մոլորութեանդ: Եթէ ա-
շակերտով՝ անուսումնութեանդ՝
երկրորդն յանգիւտ կորուստն
մատնիմք, թերեւս ես չարագոյն
քան զքեզ, քանզի վկայ ունիմ ինձ
զինքնասաց ձայնն Աստուծոյ. «Մա-
ռայ, ապ, որ ոչ գիտէ գիտմն
տեսուն իւրոյ, և արժանի գանի
ինչ գործ գործէ» ըմպել ըմպէ
գան, այլ սակաւագոյն. իսկ որ
տեղեկագոյն է կամաց թագաւո-
րին, և յանցանէ ինչ առաջի նո-
րա, առանց բարեխօսի բազմապա-
տիկ տանջի:

«Արդ աղաչեմ զքեզ և զամե-
նեսեան որ ընդ քոյով իշխանու-
թեամբ են. մի՛ դու ընդ իս բազ-
մապատիկ տանջի, և ոչ ես ընդ-
քեզ սակաւագոյն. այլ ես և դու
և ամենայն բազմութիւնդ հան-
դերձ արի թաղաւորաւդ այնպիս
աշակերտեսցուք աստուածային
զրոյց՝ զի ի տանջանացն ասրես-
ցուք, և զլծոյս առ ոտն կրիես-
ցուք, և յանչի՛ ճորոն զերծանիցիմք,
և զարքայութիւնն ժառանգիցիմք,
և անցաւոր կենօր զանանց մե-
ծութիւնն անվախճան ունիցիմք:

«Բայց յորմէ դուդ զարհու-
րեալ ես՝ դիւրահաւան լեր, և վազ-
վաղակի աշակերտիս ճամարտու-
թեանն:

«Այն ի հրեշտակաց յանմահի-
ցնն զնդէն ստաւրակեալ ի բաց
դնաց յերկնից, և ի մեր աշխարհս
եկեալ՝ պատիր բանիւք և սուտ
խոստամբ զանվանելի յոյսն առա-
ջի դէնէր՝ իրեւ տղայ մանկան՝

անփորձ և անկիրթ նորաթեք մար-
դոյն, ի վեր հայեցուցանելով ըզ-
միտս նորա, ուսել ի պտուղ ծա-
ռոյն — յոր հուպն չհրամայեաց
երթալ — զի լիցի Աստուած: Իսկ
նորա մոռացեալ զպատուիրանն
Աստուծոյ, խաբեցաւ զինի մօլոր
խաբէութեանն, կորոյս զոր ու-
նէր զվառու անմահութեանն, և
չհնաւ երազայոյս կարծեացն: Վա-
սըն որոյ և մերժեալ ի կենաց տեղ-
ւոյն, ընկեցաւ յապականելի աշ-
խարհս՝ յորում և դուք էք ընա-
կեալ այժմ, և ցնորեալ մոլորքը
զինի նորին խրատուի. ոչ եւս ու-
տելով ի սպտուիրեալ ծառոյն,
այլ զարարածս աստուած տանով,
և անխօս տարեցս երկիր պաղա-
նելով, և անտրովայն զիւաց կե-
րակուր մատուցանելով, և յա-
րարչն բոլորեցունց ի բաց մեր-
ժելով:

«Ոչ յազի չար խրատուուն, այլ
կամի զի քան զինքն չարագոյնս
արասցէ: Քանզի դեւքն ոչ եթէ
բռնաբար վարեն զոք ի կորուստ,
այլ զվեղս քաղցրացուցանեն ի կա-
միս մարդոյն, և ողբանօք որսան
զանուսմունս ի խաբէութիւն, որ-
պէս բազում մարդիկ զընկերս
լիւրեանց ի գողութիւն և յաւա-
զակութիւն: Իբր ոչ եթէ բռնի
ինչ վարելով, այլ պատիր խաբէ-
ութեամբ տան գործել բազում
չարիս, զոմանս ի կախարդու-
թիւն, և զոմանս ի պոռնութիւն, և
զոմանս յանթիւ ի բազում յայլ
իրա աղտեղութեան: Եւ արդար
դատաւորք վրժ առնուն անհու-
շափ, իբր ոչ եթէ բարի Աստու-

ծոյ դատաւորք իցեն բարեգործ,
և չարին չարագործ. զի բազում
անգամ է զի ի բարի մարդկանէ
չարք լինին, և յետոյ ի չարագու-
նից անախ կատարելագոյն բարիք:

«Եւ դատաւորք սոոյդ՝ որք
դատին զչարագործս, ոչ եթէ
չարք անուանին և չարչարիչք, այլ
յոյժ բարիք և բարեգործք. և
բնութիւն մի է, և ոչ երկու. իսկ
ի միոջն անտի գործք երկուու-
թեան երեւին. ոմանց սատա-
կիչք, և ոմանց պարգեւատուք:
Եւ եթէ առ մարդիկ այս պաշտի,
ի ձեռն թագաւորական վիճակին
խրատուն տանել իւրում իշխա-
նութեանն, ո՞րչափ եւս առաւել
Աստուծոյ բոլոր աշխարհս, որ
ընդ ամենեցուն կեանս կամի և
ոչ զմահ: Եւ ահա ուր բազմացաւ
յանցաւորութիւն՝ տանջեաց զա-
մենեսեան մահուամբ իսկ ուր ե-
ղեւ ունկնդրութիւն հնազանդու-
թեան՝ շնորհեաց պարգեւս անմա-
հութեան:

«Այն է ճամբարտ Աստուած՝
բոլորեցունց մեր արարիչ, զոր
դու աներեսանալ արձակ բերա-
նով՝ անմահ աներկեղ համարձակ
հայոցես: Թողեալ զՅիսուս Քրիս-
տոս զիրկական անունն՝ Բանթո-
րակայ որդի անուանես, և մարդ-
մոլորեցուցիչ կարծես. և զերկնա-
ւոր փրկութիւնն աղաւաղես և ա-
նարդես ի կորուստ անձին և բո-
լոր աշխարհիդ: Զոր տալոյ և հա-
տուցանելոց ես զանանցական վը-
րէժ տանջանացն յանչի՛ հուրն ըս-
պառնացեալ դեհնին, հանդերձ
առնայն գործակցօք քոյովք, և ա-

ռաջնովք և միջնովք և վերջնովք:

«Այլ մեք այսպէս գիտեմք
զԱստուծոյ, և ի սոյն հաւատամք
ի յաներկրայս:

«Եւ որ արար զաշխարհս՝ նոյն
եկն և ծնաւ ի սուրբ կուսէն Մա-
րիամայ, յաւաքագոյն նկատելով
մարգարէիցն, առանց իրիք պատ-
ճառանաց մարմնաւոր կարգի: Որ-
պէս յոչնչէ արար զայս մեծամար-
մին աշխարհս, սոյնպէս առանց
իրիք մարմնական միջնորդի սո-
զմարմինն յանկորձ կուսէն ճմար-
տիւ, և ոչ ստուերագիր երեւ-
մամբ: Եւ Աստուած ճմարտիւ, և
եղեւ մարդ ճմարտիւ. ոչ ի վի-
նելն մարդ՝ կորոյս զաստուածու-
թիւնն, և ոչ ի կալ մնալն Աս-
տուած՝ աղաւաղեաց զմարդկու-
թիւնն, այլ նոյն և մի:

«Այլ քանզի ոչ կարէաք տե-
սանել զանտեսանելին եւ մերձե-
նալ յանմերձանալին, եկն եմուտ
ընդ մերով մարդկութեամբս, զի
և մեք մոցուք ընդ նորա աստուա-
ծութեամբն: Ոչ անարդս ինչ հա-
մարեցաւ զգեւուլ զիւր ստեղծ-
ուած մարմին, այլ մեծարեաց
իրեւ ստուածաստեղծ զիւր
գործ: Ոչ առ սակաւ սակաւ շնոր-
հեաց ինչ մամ զանմահութեան
պատիւն՝ իրեւ զանմարմին հրեշ-
տակաց, այլ միանգամայն զբոլոր
բնութիւնն մարմնով՝ շնով և հող-
ւով զգեցաւ, և միաբանեաց ընդ
աստուածութեանն. միութիւն, և
ոչ երկուութիւն. և այսուհետեւ
մի գիտեմք զաստուածութիւնն,
որ յառաջ էր քան զաշխարհս, նոյն
և այսօր և յաւիտեան:

«Այս Գիտուս Քրիստոս՝ որ յԷր մարմինն փրկեաց զբոլոր աշխարհս, և ահա եկն կամօք ի մահ, և որպէս ի նքն աստուածութիւնն գիտի՝ թանձրացաւ յանարատ կուտն, և ծնաւ և պատեցաւ ի խանձարուրս և եղաւ ի մութիւն, և շարժեաց ած զմոզսն յարեւելից կողմանցս յերկրագլուխին սնաւ ի բրեւ զողայ կաթամբ, ածեաց և մեծացաւ ամս երեսուն, մկրտեցաւ ի Գովհաննէ ի յամբողջութեան ի Գորդանան զեստ: Արար նշանս մեծամեծս և արուեստս ի մէջ Հրէ-իցն. մատնեցաւ ի քահանայից, զատապարտեցաւ ի Պիղատոսէ պոնտացոյ: Խաչեցաւ, մեռաւ, թաղեցաւ, յարեալ յաւուր երրորդի, երեւեցաւ երկրորդական ասկերտացն և այլոց բազմաց աւելի քան զհինգ հարիւրոցն: Եւ շրջելով ընդ նոսա զաւուրս քառասուն՝ վերացաւ յերկինս ի լեռնէն Ձիթենեաց յանդիման իւրոց աշակերտացն, եւ և նստաւ ի հայրենի աթոռն: Խոստացաւ երկրորդ անգամ դալ ահաւոր զօրութեամբ յարուցանել զկեանայն, նորոգել զբոլոր աշխարհս, առնել դատաստան արդար ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց, տալ պարգեւս արժանաւորաց, և հատուցանել պատիւս չարագործաց՝ որ այսմ առ մենայն ի բարեկարութեանց ոչ հաւատան:»

«Յայսմ հաւատոց զմեզ ոչ որ կարէ խախտել, ոչ հրեշտակք և ոչ մարդիկ, ոչ սուր և ոչ հուր, ոչ Զուր, ոչ ամենայն զինչ և են զառն հարուածք:

«Ամենայն ինչք և ստացուածք մեր ի ձեռս քո, և մարմինք մեր առաջիքդ կան, բոտ կամաց քոց արա զինչ և կամիս: Եթէ սովին հաւատովք թողուս, ոչ յերկրի աշխարհ փոխանակեմք ընդ քեզ, և ոչ յերկինս այլ Աստուած փոխանակեմք ընդ Գիտուսի Քրիստոսի, որ չիք այլ Աստուած բաց ի նմանի:»

«Ապա եթէ յետ այսր մեծի վկայութեան այլ ինչ հարցանես, աւաթիկ կամք, զբոլոր մարմին տուեալ ի ձեռս քո. վաղվադակի արա զինչ և կամիս: Ի քէն տանջանք և ի մէջ յանձնառութիւնք, սուրք՝ և պարանոցք մեր: Չեմք ինչ լաւ մեր քան զառաջինսն որ յայսր վկայութեան վերայ եղին զինչս և զստացուածս և զմարմինս իրեանց:»

«Ձի եթէ անմահք իսկ էաք, և մարթ էր մեզ մեռանել վասն սիրոյն Քրիստոսի՝ արժան էր քանզի և նա անմահ էր, և այնչափ սիրեաց զմեզ՝ մինչեւ մահ ի յանձն էաւ, զի և մեք նորա մահուաբն յաւիտենական մահուան նկն ապրեսցուք: Եւ եթէ նա յիւր անմահութիւնն ոչ խնայեաց, և մեք զի կամք եղաք մահականացուք, կամք մեռցուք վասն սիրոյ նորա, զի կամք յանձն առցէ զմեզ յԷր յանմահութիւնն. մեռցուք իրեւ զմահականացուս, զի ընկալցի զմեր մահն իրեւ զանմահից:»

«Այլ զու յայսր ամենայնի այլ զմեզ մի՛ հարցաներ. զի ոչ եթէ ընդ մարդոյ է ուխտ հաւատոց մերոց, եթէ պատրիցիմք իրեւ ըզ-

տղայս. այլ անլուծութեամբ ընդ Աստուծոյ՝ որում չիք հնար քակուել և ի բաց ելանել, ոչ այժմ և ոչ յապա, և ոչ յաւիտեանս, և ոչ յաւիտենից յաւիտեանս:»

Ի սմին մեծի հաւանութեան ամենայն բազմութիւնն միաբանեաց ի մեծամեծաց մինչեւ ցփռուներս. անսուտ երգմամբ եղին վերկայութիւն՝ կենօք և մահու ի նրմին կալ հաստատուն:

Եւ իրեւ եհաս նամակն յարքունիս՝ և ընթերցան ի մեծի խոնաստանի յանդիման ամենայն բազմութեան կարաւանին, բազումք այնքիկ էին որ իրեւ լսէին՝ զովէին զպատասխանիսն: Թէպէտ և երկնէին յայնչ յայնչ լսէին ի մեծի անլուծութեանն՝ սակայն ի ծածուկ առ մի մեանս զնոյն վկայութիւնս գովութեանց տային. առաւել քան ընդ ճարտարաբանութիւնն՝ ընդ համարձակութիւն աներկիւղութեանն զարմանային: Եւ բազումք յահաբեկելոց սկսան զբաժնել սլոն դապէս, և զնոյն շնչմիւս լսէին յամենայն շրթանց:

Իսկ չարասէր մոգպետն հանդերձ մեծ հազարապետաւն չընչեաց չարախօսութիւն, և բորբոքեաց զթագաւորն իրեւ զհուր անշխմանի: Եւ սկսաւ կրճտել զատամուսնս իրեւ: զօրհասաւ կան վիրաւոր. և յայդ յանդիման ծայն արկեալ է մեծ հրապարակին, և ասէ. «Գիտեմ ես զչարութիւն բազմութեան մարդկանս՝ որ թեւ յահաւատն ի մերոց Երինացս, և

զինի կախարդութեան մուրեակ են անդարձութեամբ: Եւ իմ եղեալ է ի մտի՝ թէ ոչ ումք թուղացուցից ի մեծամեծ հարուածոցն՝ մինչեւ ակամայ ի բաց կայցեն յայնպիսի վրկապկան օրինաց. եթէ որ կարի ի մերձաւորաց իցէ, զնոյն անցս և ընդ նոսա անցուցից:»

Յայնժամ ծերն դառնացեալ բանս ի ներքս ընկից, և ասէ ցթագաւորն. «Առ ինչ է քո այդ մեծ տրտմութիւնդ. զի եթէ կայսր չեկանէ բոտ քո հրամանս, և Հոնք կան քեզ ի ճառապետութեան, ո՞ր մարդ է յերկրի՝ եթէ կարող է ընդդէմ դառնալ քում հրամանիդ: Տիրաբար հրաման տուր ի ներքս, և ամենայն որ ինչ և ասես՝ վաղվադակի կատարի:»

Եւ անդէն թագաւորն ի ներքս կոչեալ զգաւրապետն, հրամայէր զրեւ հրովարտակ. և ոչ եւս ըստ սովորութեանն, այլ բանս զգաւրապետն իր տուտեալս և անպիտանս, չյիշելով ամենեւին ըզմեծամեծ վաստակս տիրասէր մարդկանս. այլ միայն կոչոյ հրաման տուեալ յախանէ յանուանէ զարս զոր ինքն ճանաչէր: Եւ այս անուանք են նախարարացն: Իստոյմէն Սիւնեաց ՎԱՍԱԿ անուն:

Իստոյմէն Արծրունեաց ՆԵՐՇԱՍ անուն:

Իստոյմէն Ոչտունեաց ԱՐՏԱԿ անուն:

Իստոյմէն Խորխուռնեաց ԳԱԳԻՆ անուն:

Իստոյմէն Մամիկոնից ՎԱՐԴԱՆ

անուն :

ի տոհմէն Մովսէս ԱՐՏԱԿ անուն :

ի տոհմէն Ապահունեայ ՄԱՆԵՃ անուն :

ի տոհմէն Ամատունեայ ՎԱՀԱՆ անուն :

ի տոհմէն Վահուռնեայ ԳԻԻՏ անուն :

ի տոհմէն անձեւացեայ ՇՄԱԻՈՆ անուն :

Չայս նախարարքս յականէ յանուանէ կոչեցին ի դուռն արքունի . և կէսքն առ նմա իսկ էին ի կարաւանին , և այլքն ի կողմանց հիւսիսոյ ի չոնաց պահակին . թողեալ էր զմանս ի նախարարացն անդէն յաշխարհին Հայոց :

Արդ թէպէտ և ոչ համադուռդ ի միով վայրի դիպեցան ամենեքեան , սակայն յառաջագոյն դիտացեալ զխորհուրդս չարարարոյ բռնաւորսն , և զհեռաւորսն եւս իբրեւ զմեծաւորսն ի միով վայրի առ միմեանս համարէին :

Եւ ի ձեռն Յովսէփու մեծի եւ պիսկոպոսի նովին ուխտիւ հաստատեալ՝ խաղացին գնացին յիւսկեկանունեղ բարեկամացն՝ որ չաքաջար կային ի մեծի նեղութեանըն : Վասն որոյ և նոքա զանձինս ի մահ մատնեցին՝ ոչ ինչ զանդիտելով իբրեւ զանարի վատասիրտացս . այլ յոյժ քաջութեամբ պընդէին զանձինս , զի թերեւս կասաացն փրկել զնոսա ի մեծամեծ հարուածոցն :

Եւ իբրեւ հասին ի դուռն արքունի , ի մեծի չարաթու Չապիին յանդիման լինէին թագաւորին , իայց թէպէտ և տեսանէին զեղբարս իւրեանց ի մեծամեծ վիշտս տառապանաց՝ որ վասն անուանն Քրիստոսի ճգնեալք էին պնդապէս , ոչ ինչ տրտում և տխուր զերեսս ցուցանէին հրապարակին : Եւ որչափ նոքա զուարթագին երևէին ամենեցուն՝ առաւել զարմանային չարասէրքն :

Եւ զի օրէնք էին յառաջ ժամանակաւ , յորժամ ի Հայոց այրուծի ի դուռն երթայր ի ձեռն պարտաւորի զօրադիւի ուրուք , այր ընդ յառաջ յղէր , և հարցանէր զոյժոյն և զխաղաղութիւն Հայոց աշխարհին , և երկիցս և երկիցս անդամ զնոյն առնէր : Եւ զհանդէս զնոյն ինքնին տեսանէր թագաւորն , և յառաջ քան զգործ պատերազմին հասանել ըզգալն իսկ առ նա՝ մեծի չնորհալալութեան համարէր , և առաջի աթուակացն իւրոց և ամենայն մեծամեծացն՝ զովութիւն մատուցանէր ամենեցուն , և յիշեր ըզնախնեացն զվաստակս , և զառն առն քաջութիւն պատմէր նոցա :

Իսկ այն օր և ոչ մի ինչ յայս ցանէ ամենեւին ինչ ոչ յիշեաց . այլ իբրեւ զչարապէս մի՝ ոչ դադարէր յուզել և շարժել զուրք ձմերպնոյ : Որովն և նմանեալ իսկ էր ծովածուսի ալեկոծ խոռովութեան , ոչ դուրսաբեայ վեր ի վերոյ , այլ անդասին յանդէնոց բարձրանայր փրփրեալ կուտակեալ , և վիշտագանդն որոտալով ,

զազանարար գոչելով առ հասարակ զողացուցանէր զտիեզերական իշխանութիւնն , որպէս թէ վիշալ տարածանիցի համատարած ամենայն ի վերայ լերանց , խորոց և ձորոց՝ ապականել միանա՝ դամայս զլայնութիւն դաշտացն վայելչութեան :

Մոնչելով բարբառ արձակեալ և ասէ . « Երբեք եմ յարեալ զալին , ի մեծն աստուած — որ ճառագայթիւն իւրովք լուսաւորէ զամենայն տիեզերս , և ջերմութեամբն կենդանածնէ զամենայն դոյտեցեալսն — եթէ ոչ վաղիւ ընդ առաւօտն , ընդ երեւումն սքանչելոյն , ընդ իս զիւրաքանչիւր ծուռն նմա ոչ կրկնեալք՝ խոտովանելով զնա աստուած , ոչ ինչ թողացուցից ձեզ՝ զամենայն նեղութիւնս չարարանացն ի վերայ ածելով , մինչեւ ականայ կատարիցէր զկամս հրամանաց իմն » :

Իսկ հաւատացեալքն հաստատեալք ի Քրիստոս՝ ոչ ի սառնամանեաց ձմերպնոյն հովանային , և ոչ ի տապոյ խորակին ջեռունին , և ոչ յահագին ձայնն սարսէին , և ոչ ի սպառնալեաց տանջանացն զանդիտէին . այլ ի վեր հայեցեալք զգործութիւնն Քրիստոսի յօգնութիւն եկեալ տեսանէին . և զուարթալն դիմոք և համեստ բանիւք յառաջ մատուցեալ՝ տային պատասխանի թագաւորին :

« Խնդրեմք ի քէն , արքայ քաջ , ունին դիր օսկաւ բանից մերոց , և քաղցրութեամբ լուիցես զոր անկոյս եմք :

« Քանզի յիշեցուցանեմք քեզ

զժամանակն Շապոյ արքայից արքայի , որ էր հայր հաւուն քո Յազիկերտի . և ետ նմա Աստուած զերկիրն Հայոց ի ժառանգութիւն սովին օրինօք որով և մեք իսկ վարեմք այժմ , և հարքն մեր և հաւք հարցն մերոց կայցն նմա ի ծառայութեան վաստակս , և սիրով կատարէին զամենայն հրաման բանի նորա , և բազում անդամ ի նմանէ մեծապարգեւք երանէին : Եւ յայնք ժամանակայ մինչեւ ի քո հայրենի աթուղ՝ և մեք զնոյն ծառայութիւն ծառայեցաք . բայց թերեւս քեզ լուալոյն քան զառաջնոցն » :

Չայս ասելով ցուցանէին զքան ջութիւն արութեանցն լուալոյն քան զառաջնոցն ըստ զինուորութեան կարգի : Իսկ զմոից և զսակից , և որ այլ եւս էին հարկ աշխարհին , բազմազոյն քան առ հարկն նորա երթայր յարքունիս :

Նա և ի սուրբ եկեղեցւոյն , որ էր ազատ ի Քրիստոս ըստ կարգի նախնեացն մերոց ի սկզբանէ , և դու ընդ հարկաւ եղիր . և մեք առ սէր քոյդ տէրութեանդ ոչ ինչ ընդդիմացաք քեզ : Արդ վասն է՞ր յուզեալ իցէ ցատումա այս ի վերայ մեր . առա դու մեզ զպատաճառս մնասուն . եթէ օրէնքն մեր պատճառք իցեն անվատասակ լինեալը առաջի քո » :

Իսկ չարադուռն լի տենայն նենդութեամբ՝ զերեսս ի մի կոյս զարձուցեալ և ասէ . « Վնաս հասարակ ընդունել ի դանձ արքունի զհարկս աշխարհին ձերոյ , և անօգուտ զքաջութիւն արութեան

ձերոյ • քանզի տղիտարար միութեան էք ի ճշմարիտ օրինացս մեզոց, և զաստուածսն անարդէք և զիրակ սպանանէք և զուրս սլըղծէք, և զմեռեալս ի հող թաղելով զերկիր ապականէք, և քրտար չառնելով ոյժ տայք Հարամանոյ, և որ մեծ քան զամենայն՝ զի հաւնապաղ ի կանայս ոչ մերձնայք • և մեծապէս լինի դիւաց խնդուած իւն, չխրատելով ձեր և չսպահելով զամենայն կարող • մոզաց : Տեսնանեմ զձեզ իբրեւ զխաշինս ցրուեալս և վայրատեալս յանապատի, և յոյժ զեղջէ մտաց իմոց՝ թէ դուցէ աստուածքն բարկացեալ վասն ձեր՝ ի մէնջ վրէժս առնուցուն : Այլ դուք եթէ կամիր կեալ և կեցուցանել զանձինս ձեր, և մեծարանօք անդրէն յուզարկիլ, զոր ասացի՝ վաղիւ վաղվաղակի կատարեցէք :

Յայնժամ երանելի նախարարքն առ հասարակ զձայնս իւրեանց բարձին և առնն յանդիման ամենեցուն • « Մի՛ դու, արքայ, և մի՛ զայդ այլ եւս առ մեզ ասեր • քանզի ոչ է եկեղեցի շինուած մարդոյ, և ոչ տուրք արեգական, որպէս դուք այլ ընդ այլոյ կարծես՝ թէ աստուած իցէ • ոչ միայն զի աստուած չէ, այլ և կենդանի չէ : Այլ եկեղեցիք ոչ են սարգեւք թագաւորաց, և ոչ արուեստ ճարտարութեանց, և ոչ զխաբ խնամանոց, և ոչ աւար քաջութեան զինուորաց, և ոչ պատիր խաբէութիւնք դիւաց • նա և բնաւ իսկ ամենեւին զինչ և ասացես յերկրաւորացն, կամ ի վեհոյ կամ

ի վատթարաց, բնաւ ուրեք եկեղեցի ի նոցանէ ոչ դուցի : Այլ շնորհք են մեծին Աստուծոյ, ոչ միւսմ ումեք ի անարդկանէ տուեալ, այլ ամենայն բանաւոր աղագայ որք վիճակեալք են ի բնակութիւն ի ներքոյ արեգականս : Հիմուք նաւա եղեալ են ի վերայ հաստատուն վիմի • ոչ ներքինք չարժեք կարեն, և ոչ վերինք զդուցուցանել : Եւ զոր երկինք և երկիր ոչ դողացուցանէ՝ մի՛ որ ի մարդկանէ խրոխտացի յաղթել նմա : Հա՛պա, ուրով օրինակաւ զինչ կամիս առնել՝ կատարեաւ, պատրաստ եմք ամենեւեան առ ամենայն մեքենայս հաւրուածոցն տանջանաց զոր սպառնացար • ոչ միայն ի չարչարել՝ այլ և ի մեռանել : Եւ եթէ դարձեալ եւս զնոյն բանս հարցանես՝ ի միւսջէ միւսջէ լուիցես առաւել քան զդոյն պատասխանի :

Յայնժամ դառնացեալ քան ըզլեղի թագաւորն՝ փուլզանէր անդէն ի փորին զծով կամաւոր մաղձոյն իւրոյ • և ընդ քիթսն և ընդ բերանն առ հասարակ զողոյի ջերմախառն ելանէր, իբրեւ ի սաստիկ հնոցէ ծուխ թանձրացեալ : Եւ առ չհանդուրժել սրտին իւրոյ՝ կոտորել զգորութիւնս մարմնայն իւր հաւանայն խորհումն նենդուած թեան : Եւ զոր ոչ երբէք կամէր իւրոց սիրելեացն յայտնել՝ ակամայ առաջի ծառայիցն Քրիստոսի մերկանայր և զնէր զամենայն կարդաւ :

Երեքինէր և չորեքինէր զան-

սուտ երգումն յարեգակն, և աւեր այսպէս • « Ոչ կարէք աւերել զանխաբ ամուրս իմ, և ոչ որում ցանկացեալք էք՝ վաղվաղակի տամ գտանել ձեզ • այլ զամենեւեան զձեզ և որ ի գնդիս են՝ չարացար կապանօք ի Սաղաստան տամանցուցանել ընդ անձանաղարհ տեղիս, որ և բազումք ի մէջ ի խորակէ յերթալն սատակիցին, և մնացեալքն անկցին ի բերդս ամուրս և ի բանդս անկաւ : Եւ ի ձեր աշխարհն առաքելցից զորս անթիւս հանդերձ փղօք, և զին և զորդիս ի խաւատտան տամ խաղացուցանել • և զեկեղեցիս, և զոր անուանէք վկայարանս՝ քակեցից, քանդեցից և յապականութիւն գարձուցից • և եթէ որ ընդդէմ գարձեալ գտցի՝ կոխան եղեալ գալանաց անողորմ մեռանիցի : Եւ զամենայն ասացեալս արարից և կատարեցից առ մնացորդս աշխարհին » :

Եւ վաղվաղակի հրամայէր ըզպատուական նախարարսն հանել մեծաւ անարդանօք յերեսաց իւրոց • և զդուռութեամբ հրաման տուեալ դաճապեալին՝ առանց կապանաց յիւրաքանչիւր վանս պահել, և ինքն զառաժեալ անդրէն դառնայր անխիթար տրտմութեամբ յօթեւանոն անկանի :

Իսկ հաւատացեալքն ճշմարտութեամբ ի Քրիստոս՝ ոչ ինչ երկմտութեամբ թերահաւատէն յառաջին խրատուէ սուրբ վարդապետացն իւրեանց • այլ տակաւին խնդրէին հնարս իրացն, թէ իրպէս զանձինս և զսիրելիս հան-

ցին ի մեծ նեղութենէն : Եւ բաւաւում անդամ ջանալով, և մեծաւ մեծացն որ օղնականք էին նոցա ի Գրանն արքունի՝ խոտմունս մեծամեծս առաջի գնէին առ ի յոյս կարասոյ, և ոչ սակաւ դաճեաւ առ ժամայն ծախէին նոցա :

Եւ իբրեւ յամենայն կողմանց եկն փակեցաւ անել արդեալն նոցա, յայնժամ վստահութեամբ Արքահայտն ի մէջ առեալ՝ աղաղակէին և ասէին ի սիրտս իւրեանց • « Ամենեցուն մեր նուիրեալ և եղեալ փրկարս և զորդիս և զամենայն սիրելիս ընդ կապանօք իբրեւ ըզ Սահակ ի վերայ սուրբ սեղանոյն, ընկալ, Տէր, զկամաւոր պատաւաւ մեր, և մի՛ տար զեկեղեցիք յայսպէս կատականաց անօրէն իշխանիս այսորիկ » :

Մի ոմն ներքինի ի խորհրդակցացն արքայի ի ծածուկ ունէր զանքակ սէրն ի Քրիստոս — քանզի իկրտեալ իսկ էր յառաջանն կենդանի — և մեծապէս հոգ տանէր հնարից կենաց վրտացելոց : Եւ իբրեւ ստուգեաց ճշմարտիւ, եթէ զոր բազում սպառնացաւ թաւաւորն չարիս՝ զամենայն կամի անցուցանել ընդ աշխարհն Հայոց, թէպէտ և ոչ ամենեցուն՝ այլ սակաւուց ի նոցանէ խրատեաւ և ուսոյց եւ հնարից, զի առանդամ մի ի նեղութենէ անտի զանձինս ապրեցուցեն :

Եւ մինչդեռ դուռը կաղմին՝ որ զնոսա չկոթակ արացեն յանդարձ օտարութիւն — որպէս ըզբազում նախարարսն ի վրաց աշխարհէն արարին — ի նմին ծա-

մանակի գոթական հասանէր ի կողմանցն Գուշանաց՝ եթէ գունդ հատաւ ի թշնամեացն, որ ելին աւերեցին զգաւառս բազումս արքունի: Եւ այս լինէր մեծ օգնաւ հանութիւնն նոցա յերկնից: Եւ աւորէնն ձեպեալ տաքնապէր զայրութիւնն յառաջ արձակեալ, և ինքն իտութայր ստիպաւ զհետ երթալ, և խոր խոցեալ ի խորհուրդսն՝ ցրուէր զառաջին հաստաւուն երդումն:

Իսկ երկիւղածացն Տեսուն զայս տեսեալ՝ մեծաւ յուսով աղօթելով պաշին միաբանս, « Գու տէ՛ր ամենայնի, որ գիտես զծածկեալս արտից մարդկան, և յայտնի են առաջի քո ամենայն աներեւոյթ խորհրդոց, և ոչ ինչ խնդրես վըկայութիւնն յերեւելեաց: որպէս զի և զանգործս մեր տեսին աչք քո. արդ առաջի քո հեղումք բլրխնդրուածս մեր: Ընկալ, Տէր, զծածկութիւնն աղօթից մերոց, և կատարեալ զմեզ ի հաճոյս պատուիրանաց քոց, զի ամաշեցէ չարքն որ խորխտացեալ մարտնչի ընդ մեզ իշխանութեամբ անօրինին: Հարժեալ, Տէր, զկամակոր խորհուրդս նենգաւորին, և խափանեցոյ զկամս ամբարշտութեանն նորա, և դարձոյ զմեզ խաղաղութեամբ խորհրդոցն անդրէն ի սուրբ եկեղեցին. զի մի՛ յանկարծակի յափշտակեալ աւերեսցի չարաշար ի թշնամեաց: »

Եւ անձամբք իւրեանց զայս ուխտ եղեալ անքաղութեամբ ընդ Աստուծայ, զի հաստատուն կայցեն ըստ առաջին խորհրդոցն,

պատղամ ի ներքս յղէին զնոյն խրատաւուն խրեանց, իր թէ կատարեսցին կամք անօրէնութեանն նորա:

Ձայն իրբեւ լուաւ թաղաւորն՝ յոյժ ցնծացեալ բերկրեցաւ, կարծեցեալ զգիւնն հասանել նմա յօգնականութիւնն, շրջեալ և աւերեալ զհաստատուն խորհուրդս ճարայիցն Աստուծոյ, զի ահա մատուցանեն երկրպագութիւնն արեգական, պատուեալ զնա զուհիւք և ամենայն օրինօք մոգութեանն:

Եւ զայն ոչ կարաց իմանալ ցնորեալն՝ եթէ անստուեր ըջան արեգականն արդարութեան սպառէր և մաշէր զխաւարային խորհուրդս նորա, և եղձեալ ապաւկանէին ամենայն խեղճութեւր կամք նորա: Եւ կուրացեալ ի ճամարտին յայտնութենէ՝ ոչ ինչ իմացաւ ըզպատրանս խաղէութեանն որով վրիպեացն: Հեղցր արկանէր առաջի նոցա զպարգեւս երկրաւորս, և վերատին ամենեցուն զպատիւս և զգահանն նորոգէր, յառաջ մատուցանելով և երեւելի առնելով ընդ ամենայն տիեզերական իշխանութիւնն: Եւ անբաւ առաւտութեամբ ագարակս և աւանս միում միում նոցա յարգունուստ շարճէր, արեւելս և բարեկամս կարդայր զնոսա, և առ հպարտ յանդգնութեան մտացն կամակորութեան՝ կարճէր եթէ փոխանակիցի ճշմարտութիւնն ընդ սրտութեանն:

Եւ զայս արարեալ, բազում այրուծի զումարէր ընդ նոսա, և

ի մոգուցն ոչ սակաւս, աւելի քան զեւթն հարիւր վարդապետս յղէր ընդ նոսա, և զմեծ ոմն իշխան մոգպետ կացուցանէր ի վերայ նոցա: Խոնարհէր և աղաչէր պատուիրելով, թէ մինչ ես ի պատեւ զութեամբ, ձեր արարեալ և կատարեալ իցէ զամենայն ըստ կամայ իմոց: Եւ այսպէս շքով և պատուով առաջնորդէր նոցա զերկայնութիւնն ճանապարհին անդրէն յերկիրն Հայոց: Եւ ինքն աւետիս խնդալիս առաքէր յատուշանս բազումս, զրէր և ցուցանէր մոգաց և մոգպետաց և ամենայն մեծամեծաց կողմանց կողմանց աշխարհաց՝ որպէս զիցն օգնականութեամբ մոգործ քաղութեանն իմոյ յառաջ մատուցեալ:

Իսկ խոհեականքն այնուհետեւ յարուցեալ յիւրաքանչիւր խաւարային դարանաց՝ իղճք լինէին վալվաղակի զհրամանն կատարել. ձայն արարեալ յաշխարհս հեռաւորս՝ միանգամայն խաղալ զնալ յերկիրն արեւմտից: Եւ մինչ չեւ հասեալ էին ի մեծ յաշխարհն Հայոց, փայտ ընկենուին և վիճակս արկանէին, թէ ո՛ր լեզու որո՛ւմ դասու հասցէ յաշխարհերոտութիւնն: Ձի առ հասարակ հրաման առեալ էր յարգունուստ, որպէս Հայոց աշխարհին՝ նոյնպէս և Վրաց և Ալուանից և Լվինաց, Ալճնեաց և Կորդուաց և Ծօղէից և Գարսան և որ պլ եւս ուրեք ուրեք ի ծածուկ յիշխանութեանն Պարսից ունէին զբրիտանոնութիւն:

Եւ անդգայ յարձակմամբ յաւարի առնուլ փութային զգանձս սուրբ եկեղեցեացն. և իրբեւ ըզդեւս այնուհետեւ առ միմեանս հասանէին: Եւ լինէր գունդ զօրաց բազմաց, և չարասէրն սասանայ իրբեւ զօրավար ի մէջ նոցա երեւէր, և անդադար յորդորելով զամենեւեան ձեպեալ փութացուցանէր: Կէտ եղեալ զփամանակն՝ զամիսն վեցերորդ, տագնապէին և ստիպէին արքունի հըրամանաւ:

« Մինչեւ ի նաւասարդէ նաւասարդ, ասէ՛, յամենայն տեղիս՝ որ իցեն ընդ իշխանութեամբ թաւաւորին մեծի, բարձցին կարդք եկեղեցւոյ, փակեցցին և կնքեցին զրուհւ սուրբ տաճարացն, զրով համարով առցին նուիրեալ սպառն յարքունիս, լռեսցին ձայնք սաղմոսացն և դադարեցն ընթերցուածք անսուտ մարգարէիցն: Քահանայք մի՛ իլխեսցեն ի տունս խրեանց ուսուցանել զժողովուրդս, և հաւատացեալքն ի Քրիստոս՝ արք և կանայք, որ բնակեալ են յւրաքանչիւր մեշանոցս, փոխեսցեն զհանդերձս իւրեանց ըստ աշխարհական կարգաց: »

« Գարձեալ և կանայք նախաբարացն կալցին զուսումն վարդապետութեան մոգացն: Ուստերք և դստերք աղատաց և շինականաց՝ կրթեացին ի հրապարակս նոցուն մոգաց: Կարձեացին և արգելցին օրէնք սուրբ ամուսնութեան զոր ունէին ի նախնեաց ըստ կարգի բրիտանոնութեանն, այլ փոխանակ

ընդ իննջ միայն՝ բազում կանայս ա-
բասցեն . զի անեցեալ բազմասցին
ազգը Հայոց : Դատեքը հարանց
լինիցին , և քորք՝ եղբարց . մարք
մի՛ ելցեն յորդուոց , այլ և թորունք
ելցեն յանկողինս հաւուց :

« Պատրուծակք մի՛ մեռցին ան-
յազ , եթէ յօգեաց իցէ և եթէ
յայծեաց և եթէ յարջուաց և եթէ
ի հաւուց և եթէ ի խողաց : Հայք
առանց վանամի մի՛ զանդցին .
ծիրորք և քակորք ի կրակ մի՛ եկեա-
ցեն . ձեռք առանց կովիւրդ մի՛ լը-
ւասցին . շնջրիք և աղուէսք և նա-
սկատակք մի՛ մեռցին : Օձք և մո-
ղէսք , դորտք և մրջմունք , և որ
այլ եւս խառնասկորք բազմա-
ձիք են՝ մի՛ կացցեն . այլ վաղ թը-
ւով համարով ի մէջ բերցին ըստ

արքունի՛ չափոյն : Եւ որ այլ եւս
ինչ սպասք իցեն , կամ զոհից կամ
սպանդից , ըստ տօնական կար-
գին՝ տարեւոր թուականին , և
ըստ կասկածաթիւ մոխրաչափ կար-
գին :

« Զայս ամենայն որ ասացաք՝
առ ժամանակ մի մինչեւ ի գլուխ
տարւոյ կատարեցեն ամենեքեան ,
և զայն ամենայն առ յապա պատ-
րաստեցեն :

Իսկ զայս ամենայն հրաման
պատուիրանաց առեալ մողացն և
մողպետաց , զտիւ և զգիշեր փու-
թային հասանել յաշխարհն Հա-
յոց . և առ յոյժ խնդութեանն ոչ
երբէք յազէին երկայնութեամբ
ճանապարհին :

ՅԵՂԱՆԱԿ ԵՐՐՈՐԻ

—*—*—*—

ՎԱՍՆ ՄԻԱԲԱՆՈՒԹԵԱՆ ՍՈՒՐԲ ՌԻԽՏԻՆ ԵԿԵՂԵՑԻՈՅ

~~~~~

Թիւ ԳԵՏ և ոչ իցեմք բաւական
ասել զամենայն չարիւն որ անցին
անդէն ի կարաւանին ընդ գունդն
Հայոց , սակայն և ոչ լուել կամիմք
ծածկելով զվիշտս նեղութեանն .
այլ ասացուք փոքր ի շատէ , զի
ձայնակիցք լիցուք այնոցիկ որք
դառնապէս զմեզն ողբային . զի
և դու իրբեւ լուիցես՝ ոչ սակաւ
արտասուս հեղուցուս ի վերայ սո-
ղին թշուառութեան :

Զի ահա անդէն ի մեծ բանա-
կին Պարսից՝ յազգաց ազգաց որք
են հաւատացեալ ի սուրբ աւե-
տարանն Քրիստոսի , իրբեւ տե-
սին զչար յանձնառութիւնն Հա-
յոց , յոյժ հարան ի միտս իւր-
եանց , և կործանեցան անկան ի
վերայ դիմաց իւրեանց : Բազումք
ինոցանէ թաղծեալ ի սուգ ծան-
րութեան , հարեալ յողիս և դառ-
նացեալ յարտատուս , եկին և յան-
դիմանեցին զնախարարեանն , և
յոյժ դարովեցին զուխտ քահանա-
յութեանն :

Զգուէին զամենեւեան և ա-
սէին . « Զի՞ առնիցէք զսուրբ կտա-
կարանսդ , և կամ յո՞ տանիցէք
զսպառ տէրունեան սեղանոյն . մո-
ռանայցէ՞ք արդեւ զհոգեւոր օրհ-
նութիւնսդ , և կամ լուեալ դա-
ղարիցէ՞ք ի մարդ արեւական ձայ-

նիցդ : Կտախցէ՞ք զաշտ յընթեր-
ցուածոց , և խցէ՞ք զականջս ի
լեւելոյ . միթէ՞ զմտացդ անմոռա-
ցութիւն ոչ յիշիցէ՞ք : Զի՞նչ առ-
նիցէք զպատուիրեալն ի Տեառնէ .
« Որ ուրասցի զիս առաջի մարդ-
կան՝ յուրաստ եղց և ես առաջի
Հօր խոյ որ յերկինս է , և հրեշ-
տակաց սրբոց » :

« Վարդապետք է իր առաքելա-
կան քարոզութեանցն . արդ աշա-
կե՞րաք լինիցիք մոլար խաբէու-
թեանն : Ուսուցիչք է իւր ճշմար-
տութեանն , արդ ուսուցանիցէ՞ք
զպատիր խաբէութիւնն մողաց :
Քարոզք է իւր արարչական զօրու-
թեանն , արդ զտարերս աստուածս
խոստովանիք : Յանդիմանիչք է իւր
ստութեան , արդ և քան զսուտն
ստաղոյնք լինիցիք : Ի հուր և ի
հողի է իւր մկրտեալք , արդ ի մո-
խիւր և յաճի՞ւն թաթաւիցիք .
կենդանի մարմնով և անմահ ա-
րեամբ է իւր սեւեալ , արդ ի ճեն-
ձե՞ր զոհից և ի շարաւս աղտե-
ղի՞ս մեճոտիցիք : Տաճար է իւր Հոգ-
ւոյն սրբոյ , արդ զոհարան դիւանց
լինիցիք : Քրիստոսազգեացք է իւր
ի մանկութենէ , արդ մեկիսեալք
ի վառացն , դիւարար արեւական
կաքաւիցէք :

« Ժառանգ է իւր արքայութեանն ,
արդ անձամբ զանձինս արարիք :

ժառանգ դեհնին: Նոցա՛ է սպառ-
նացեալ հուրն անշնչ, ընդ է՛ր
դուք ընդ նոսա պրեքեալ սոցո-
րիցիք: Նոցա՛ պարարի որդն ան-
մահ, իսկ արդ դուք պարարի-
ցէք զմարմինս ձեր նմա ի կերա-
կուր: Խաւարն արտաքին նոցա՛
թանձրացեալ պահի, դուք լուսաղ-
գեստք ընդ է՛ր յուղարկեցայք ընդ
նոսա ի նոյն խաւար: Նոցա՛ էր
փորեալ զխորխորանն, դուք ըն-
դ է՛ր լցէք յառաջագոյն. նոքա ի
վաղնչուց հետէ էլին իսկ կուրա-
ցեալք, դուք զիսո՞րդ զինի կու-
րացն կուրացարուք: Նոքա ուսա-
նիցիք զբաղմութիւն անուանա սա-
տուածոցն նոցա, այն որ չիք ու-
րեք ի միջի և ոչ մի: Թեթեւա-
ցեալք ի ծանր բեռանց՝ անձամբ
անձին առէք զընտն ծանրութեան
աղաւտեալք ի մանկութենէ՛ չարա-
շա՛ր մտէք յանաղաւտելի ծառա-
յութիւնն:

« Նիթէ՛ զիտէ՛ր և երեւէ՛ր ձեզ
շայտնի, սուգ առին երկինք ի
վերայ ձեր, և թաղծեցաւ երկիրս
ի ներքոյ օտից ձերոց: Հրեշտակք
ի վերուստ են ձեզ բարկացեալք, և
ի յերկրէս մարտիրոսքն են ձեզ
ցասուցեալք: Ողորմի՛մ ողորմի՛մ
սիրեւեաց ձերոց, և բազում ան-
գամ ողորմի՛մ անձանց ձերոց: Զի
թէ՛ մարդոյ փրկեալ էր զձեզ ի
ծառայութենէ, և դուք անձամբ
զանձինս այլում ի ծառայութիւն
արկանէ՛ք, ի մեծ բարկութիւն
բողէ՛ք զառաջին տէրն ձեր: Իսկ
արդ զինչ առնիցէք զաստուածա-
սաստ հրամանն. « Ես եմ՝ Աստ-
ուած, և չիք այլ ոք բաց յինէն,
և ոչ զինի իմ՝ այլ ոք լիցի Աստ-

ուած. Աստուած նախանձոտ եմ
ես, հատուցանեմ զվեղս հարց յոր-
դիս, մինչեւ յեւթն դար: » Իսկ
եթէ՛ որդիքն արդարք վասն հարցն
մեզաց ընդունին զատասկումն,
իսկ յորժամ ինքեանք որդիքն իսկ
մեղիցեն, ո՛չ ահա միանգամայն
զանձանց և զհարց տայցեն ի միա-
սին:

« Գուք էլք մեր ամուր պա-
րխալ ապաստանի. յորժամ աստի
վտանգ հասնէ՛ր՝ առ ձեզ յանդո-
րր երանխք. արդ մեծ ամուրդ
այդ հիմն ի վեր տառալեցաւ: Գուք
էլք մեր պարծանս առ թշնամիան
ճշմարտութեան, արդ դուք էք
մեր նախատինք առ նոյն թշնա-
միս: Յայժմ՝ վասն ձերոյ ճշմարիտ
հաւատոցն և ի մեզ փոքր ի շատէ
խնայէին. և արդ ի պատճառս
ձեր և զմեզ անողորմ դատին: Ոչ
միայն զանձանց դատաստան տա-
լոց էք առաջի ահեղ ատենին Աս-
տուծոյ, այլ և բաղմաց ամենեւ-
ցուն՝ որ ի ձեր պատճառս և զնո-
սա եւս չարաբերեցեն: »

Ձայս և առաւել քան զոյն խո-
սեցան ընդ մեծամեծս աւագա-
նւոյն, և յաւելին ցաւս ի վերայ
ցաւոց: Յայտնել և ցուցանել նո-
ցա զխորհուրդն ոչ կամէին, լուե-
լ և չառնել պատասխանի անհար-
էր. հեղձամղձուկ եղեալ մեծա-
պիս յարտասուս հարկանէին: Ընդ
նոսին դառնացեալ լոողք և տե-
սողք յանմիտիմար սուգ լինէին ա-
մենեքեան:

Յայնմ ժամանակի քահանայքն
որ անդէն ի դորուն էին, սոռ չը-
ժութեալ սրտիցն բարկութեան՝
բարկալ որդեցան ի նախարարացն

և յամենայն բաղմութենէն. և ըզ-
մի ոմն դեսպան ձիով առաքեցին
փութապէս յաշխարհն Հայոց:
Պայժ ի բերան առեալ և զօձիս
պատուեալ, հասեալ ի ժողովս
եպիսկոպոսացն, մեծապէս յար-
տասուս հարեալ, կայր և պատ-
մէր զամենայն անցս չարչարանա-
ցըն. այլ ոչ յայտնէր նոցա զծա-
կութիւն խորհրդոցն:

Յայնմ ժամանակի արեւցան ե-
պիսկոպոսքն յիւրաքանչիւր իշխա-
նութիւնս, և առաքեցին զքորե-
պիսկոպոսս ի գեօղս և յաղարակս
և ի բազում ամուրս լեռնային դա-
ւառացն: Գրեցին ժողովեցին ըզ-
բաղմութիւն արանց և կանանց,
չինականաց և ազատաց, զքա-
հանայից և զմենակեցաց. խրատ
եղին, պնդեցին և արարին դա-
մենեսեան զինուորս ֆրիստոսի:

Եւ յառաջին բան խորհրդին
այս հաստատեցաւ. « Ձեռն եղբօր
հարազատի ի մերձաւոր իւր լիցի՝
որ անցեալ իցէ ըստ ուխտ պատ-
ուիրանին Աստուծոյ. և մի՛ խնա-
յեսցէ հայր յորդի, և մի՛ ակն
առնուցու որդի հօր պատուոյն:
Վին կուրեսցի ընդ առն ամուսնոյ,
և ծառայ դարձցի ընդդէմ տեա-
սըն իւրոյ: Օրէնք աստուածային
կացցեն թաղաւոր ի վերայ ամե-
նայնի, և ի նմին զօրինաց ընկալ-
ցին յանցաւորք զպատիժս դատա-
պարտութեան: »

Եւ իբրեւ այս այսպէս հաս-
տատեցաւ կազմեցաւ, երեւեցան
ամենեքեան զինեալք և սաղա-
ւարտեալք, սուր ընդ մէջ և վա-
հան ի ձեռին՝ ոչ միայն արանց քա-

ջաց, այլ և կանաց առնականաց:
Իսկ գունդն Հայոց ամենայն
օգնականօքն հանդերձ և մոգացն
բաղմութեամբ՝ յամենանն չորրոր-
դի եկին հասին յաշխարհն Հա-
յոց, ի դիւղաքաղաք մի մեծ՝ ու-
րում անուն էր Անդղ: Բանակե-
ցան, բոլորեցան, զետեղեցան, և
յամենայն կողմանց անդր ժողովե-
ցան, և էին անթիւ բաղմութիւն:

Եւ եղև յետ աւուրց քսան և
հնգից, մոգպետն ինքնին մոգօքն
հանգերձ հասանէր մեծաւ զօրու-
թեամբ՝ քակել զբրուսն եկեղեց-
ւոյն յաւուր միաշարաթուռ, զիորձ
առնուլ կամէր զառաջարկութեան
գործոյն: Իսկ սուրբն Ղեւոնդ ե-
րէց միաբանութեամբ առաջին
խորհրդակցօքն և բազում ուխտիւ
ի տեղով անդ պատրաստական
դիպեցաւ, ոչ ետ թողլ: Թէպէտ
և ոչ էր տեղեկացոյն մոտաց ամե-
նեցուն նախարարացն, և ոչ զօ-
րութեան ուժոյ մոգպետին, ոչ
ինչ կեաց մնաց ամենայն եպիսկո-
պոսացն, և ոչ առ սակաւ մի հառ-
բեր անօրէն իշխանին թողացու-
ցանէր. այլ բազում աղմուկ աղա-
ղակի զօրացն և մոգաց հասուցա-
նէր: Քանզի վիրգս ի ձեռն առ-
եալ՝ զկարափուսն մոգացն և մոգ-
պետին ջարդեցին. վախտական
յիւրաքանչիւր վանս արկանէին,
և ինքեանք զպաշտօնն բարձրա-
ցուցեալ յեկեղեցւոյն՝ զտէրունա-
կան կանոնն կատարէին, մինչեւ
յերեկոյն միաշարաթին անդադար
լինելով:

Եւ յետ այսր տաղնապի խը-
ւովութեան՝ յամենայն կողմանց

յաշխարհէն Հայոց բազմութիւնն արանք և կանանց ի տեղին հասանէին : Եւ անդ էր տեսանել զմեծ աղէտ տարակուսին . ոմանք զգեալարտօսը արձակելով իբր յաղբեալահանց հոսէին յաչաց իւրեանց . այլք բարձրաձիւ աղաղակաւ իբր այն թէ զերկինս գողացուցանելին , իսկ կէսքն խիլախելով և ի գէշն ընթանալով՝ զմահ քան զկեանքս ընտրէին : Իսկ ոմանք ի սուրբ ուխտէ եկեղեցոյն՝ զաւետարանն ի ձեռն առեալ , աղօթիւք առ Աստուած կարգային . և այլք ըզձանային զպատառուումն երկրին՝ զի անձանց լիցի զերեզման : Եւ այսպէս շտապ տառնալի ի վերայ մոգպետին հասուցանելին : Բազում անգամ աղաչէր զօգնականսն իւր , զի ի մահուանէ կարացնէն զնա ապրեցուցանել , և որջանդաւանս գէշ յարբուէնս հասուցանել :

Այլ վասն գործոյն յոր եկեալուն էր՝ ստիպէր զնոսա և ասէր . « Թող գրեմ և ցուցանեմ մեծ թաղաւորին , զի ի բաց թողացուցանէ զայսպիսի ի բաց առաջարկութիւն . զի եթէ և ինքեանք աստուածքն եկեացն յօգնութիւն , չէ հնար օրինացս մոգութեան ի Հայս առնուլ զայստատութիւն . որպէս զիտրձ առ զմիաբանութեան ուխտին եկեղեցւոյ : Զի թէ էին զօրք աշխարհիս մոգք , ոչ ինչ խնայէին սոքա ի նոսա սատակմամբ՝ ոչ միայն զարտաքինսն , այլ և յեղբարս և յորդիս և յամենայն մերձաւորս իւրեանց , նա և ոչ յանձինս իւրեանց : Մարդք որ ոչ ի կապանաց զանդիտեն , և ոչ ի

տանջանաց երկնչին , և ոչ ի ըստացուածոց պատկառին , և որ յեւտին չար է քան զամենայն չարիս՝ զմահ քան զկեանս ընտրեն , ո՞վ է որ կարէ նոցա զիմակաց լինել :

« Լուեալ իսկ իմ էր ի նախնեաց մերոց , եթէ յաւուրս Շասահոյ արքայից արքայի , իբրեւ ըսկըսաւ ուսումնող այդ աճել և բաղմանալ և ընուլ զամենայն երկիրն Պարսից , և եւս անդր յարեւելս հասանել , որ վարդապետքն էին օրինացն մերոց՝ յորդորեցին զթաղաւորն , զի մի՛ ընաւ ամենեւին բարձցին օրէնք մոգութեան յաշխարհէն . ետ հրաման սաստիկ զի լուեալ զաղարեցէ՝ քրիստոնէութիւն : Եւ որչափ նա կամեցաւ արդիւրուլ , եւս քան զեւս աճեցին և բազմացան , և հասին մինչեւ յաշխարհն Փուշանաց , և անտի ի հարաւակողմն մինչեւ ի չնդիկս տարածեցան :

« Եւ այնպէս աներկեղ և հաւմարձակք էին յաշխարհին Պարսից , մինչեւ յամենայն քաղաքս աշխարհին եկեղեցի շինեցին՝ որ զանցուցանէր պայծառութեամբ զթաղաւորաբնակ արքունեօքն : Շինէին և վկայարանս իմն անուանեալս , և զնոյն զարդ եկեղեցեաց զարդարէին , և յամենայն տեղիս՝ յապատու և յանապատու միայնանոցս շինէին : Եւ իբրեւ ոչ ինչ երեւէր յայտնի օգնութիւն ուստեք , աճելով աճէին և բազմանալով բաղմանային , և մարմնաւոր մեծութեամբք մեծանային : Զպատճառս հարստութեան մեր ինչ ոչ գիտէաք , բայց այսչափ ինչ ճշդտուր

իմանայաք՝ զի տիեզերք ամենայն զինի ուսմանց նոցա զնային :

« Թէպէտ և արկ ի նոսա թաղաւորն զձեռն իւր խառութեամբ , և զբազումս կալաւ և չարչարեաց ի նոցանէ , և զեւս բազումս մահուամբ սատակեաց , զառնացաւ և ձանձրացաւ յանձն իւր , և զնոսա ոչ կարաց նուազեցուցանել ի բաղմութենէն : Գարձեալ թէպէտ փակեաց և կնքեաց զբոլորն եկեղեցեանց ընդ ամենայն աշխարհն Պարսից , նոքա զամենայն տուն եկեղեցի արարին , և յամենայն տեղով զիւրեանց օրէնսն կատարէին : Եւ զանձինս իւրաքանչիւր վկայաբանս համարէին , և լուաւ զոյն զինուածս մարդկեղէնս քան զհողեղէնսն հաշուէին : Սուրբ սպանողացն ըրթեցան , և նոցա պարանոցքն ոչ ձանձրացան . աւարաւորք ստացուածոց նոցա աշխատեցան , և աւարն օր քան զօր աճեցեալ բազմացաւ : Սրտմտեալ էր թաղաւորն , և յոյժ դառնացեալ զահիճքն բարկութեան , իսկ նոքա արթունք և զուարթունք , և խեղալից ընդունէին զամենայն հարուածս տանջանացն , և սիրով տանէին զամենայն յախտակութիւն ընչից իւրեանց :

« Իբրեւ ետես թաղաւորն եւ թէ դուռն տուեալ զիմեցին ի մահ իբրեւ խաչինք սուրբք յաղն երկնաւոր , արդէ և կարճեաց ի նոցանէ զհարուածս տանջանացն . և հրաման ետ մոգաց և մոգպետացն , զի մի՛ ամենեւին որ խուսացէ զնոսա , այլ հաստատեալ կայցեն աներկեղութեամբ յիւրաք

քանչիւր ուսմունս , մոզն և զանս գիլին և հրեայն և քրիստոնէայն , և որ այլ բազում կեչաք են ի կողմանս կողմանս աշխարհին Պարսից : Եւ ապա առ երկիրն զնա զաղութիւն հաստատութեամբ , և լուեալ զաղարեցին ամենայն խոռվութիւնք յուզմանց : Փանդի ընդ մերոյ աշխարհին չարժման , և աւրեւուեալք եւս մեծապէս չարժեցան , և ամենայն տաճկաստան ընդ նոսին խոռվեցան :

« Զայն ահա ի լսելոյ գիտեմք . բայց այս որ ես ինձն աչօք տեսի , թուի ինձ թէ մեծագոյն եւս լինի քան զառաջինն : Արդ դու որ մարդպանդ ես աշխարհիս , պարտ է քեզ փոյթ յանձին ունել , գրեւ և ցուցանել յարքունիս զմիաբանութիւն բռնութեանս , որպէս աներկեղութեամբ առ ունչին համարեցան զհրամանս արքունի : Եւ եթէ չէր մեր աճապարեալ և ի փախուստ դարձեալ , միում ի մէնջ ոչ տային ապրել : Եւ եթէ անգէն մարդիկ այդպէս բռնացան , եթէ յանկարծ գինուորս եւս ընդ ինքեանս միաբանեցուցանեն , ո՞ կարիցէ կալ առաջի դոցա յանդուղն յարձակմանդ :

« Ես ահա անտեղեակ էի անքակ ուխտի եկեղեցւոյդ ի միւսմանց . զի այլ է զոր լսէ մարդ , և այլ է զոր տեսանէ հաստատուն իւրովք աչօք : Դու որ ի մանկութենէ յայդմ օրէնս անեալ էիր , և ճմարտեալ գիտէիր զպնդութիւն մարդկանդ , եթէ առանց բազում արիւն հեղույ դոքա մեզ

ոչ տան ձեռն արկանել յեկեղեցիսդ, ընդէ՞ր ոչ զայդ ամենայն հաւատեալ յանդիման չասացեր թաղաւորին: Քանզի ամենայն նախարարացն աւագ դու էիր, և զրոյր աշխարհս քեզ յանձն աւարեալ էր մարդպանութեամբ. ընդէ՞ր ոչ մեծապէս հոգ տարար յանձն քո: Զի յայլ ժամս իմաստուն էիր՝ և ես գիտէի. զայս ոչ իմաստութեամբ գործեցեր: Ապա թէ ոչ, յայս է եթէ և դու ի նոցա բանի ես, և քոյով խորհրդով անցուցին զայս անցս ընդ իս և ընդ զօրս:

«Արդ եթէ այդ այդպէս է, և քեզ կամք չէ ունել զմոգութիւն, մի՞ ինչ պատկառեր դու երկիւզիւ յաւրապէս. ես գրեմ և ցում ցանեմ ի դուռն մուկեցեան մուկ պետի և դերանդարձապետի և մեծ հազարապետին, զի անցնէ զարքայ ի հաւանութիւն, որպէս զի ի բաց թողացուցէ ըստ առաջին հրամանին, և ի կամս մարդկան սպաստան արասցեն, զի առ սակաւ սակաւ ընդեցին ընդ օրէնս մոգութեան. զի որք կալցին՝ սիրով երեսնացին կատարեալ զհրամանս արքունի: Վանդի մարդէ աշխարհս, գուցէ յորժամ փնտս ինչ նոցա առնիցեն, և ինքեանք ցրուեալ վատնացին յօտարութիւն: Իսկ յորժամ աշխարհս թափուր լինիցի ի մարդկանէս, յայնժամ և քեզ զլիսովին մեծապէս փնտս հասանէ յարքունուստ:»

Ետ պատասխանի մարդպանն մոգպետին, և ասէ. «Ամենայն բանք խրատուդ զոր ասացեր՝ ճշդ

մարիտ են. բայց զառաջինն զոր չիմացար՝ տեսեր, և մեծապէս զղջացար այժմ: Բայց դու արդ զոր ասեմս արա, և բարիոք թուեսցի քեզ. սակաւիկ մի երկայնաւոր լեր և զխորհուրդս քո արագել ի բազմաց. բայց արանց՝ որոց ես ասեմ՝ նոցա յայտնեա, մինչեւ ես ինձ ոյժ ժողովեցից զօր ի թիկունս անելոյ, և զուստ եկեւ զեցւոյդ. թերեւս կարացից երկփեղկել: Եւ եթէ զայդ այդպէս արարից, զխեմ ապա թէ և ըզհրամանն արքունի կարող եմ կատարել:»

Եւ անդէն հրոս հանեալ ի Սիւնեաց աշխարհէն, զիւր գունդն ստուարացոյց ի թիկունս օգնականութեան մոգաց և մոգպետին: Եւ ապա սկսաւ ասել. «Աղէ դու անգամ մի հրովարտակ ի դուռն տուր վասն այրութիոյն ի Երուստանն է տասն հազար, զի ի ձրմերոց ի Հայաս եկեացեն. և յորժամ զնոսս ի ձեռին ունիցիմք՝ չիք ոք որ եղծանել կարէ զհրամանն արքունի:»

Պատասխանի ետ մոգպետն և ասէ ցմարդպանն. «Այդ խորհուրդդ արձեալ իմոց բանիցս ընդդէմ է. քանզի մեք յորժամ բռնութեամբ կռուեսցուք ընդ աշխարհիս, աշխարհս ի բաց քանդի, և մեք ի պատուհասէ չապրիմք, անձանց փնտս, և արքունի մեծապէս զեան:»

Եւ ոչ ինչ կամեցաւ ամենեւին ունին դնել նմա մարդպանն, զի սրտի մոգք կալեալ էր զպարսկական օրէնսն: Սկսաւ այնուհետեւ

պատրել զոմանս կարասեալ և զոմանս ողորական բանիւք. զոմովինն ամենայն՝ անէլ բանիւք սպառնացեալ սրտաթափ առնէր: Հաւապագորդ առատացոյց զուճիկսն տաճարին, և յերկարէր զնուագոսն ուրախութեան, մաշելով զերկայնութեան և ի կարգաւ լիտութեան. քաղցրացուցանէր ոմանց զկարգս երաժշտական և զերդս հեթանոսականս. մեծապէս գովութիւն մատուցանէր օրինաց թաղաւորին: Քերեալ էր և յարքունուստ բաղմութիւն կարասույ, և միում միում կաշառ դալալ լսէր ի պատճառս պարգեւի և պատուոյ, և բազում նենգութեամբ զանմեղ մարդիկ հրապուրէր և յինքն արկանէր:

Իսկ զայս ամենայն իրրեւ տեսին սուրբ եպիսկոպոսունքն, և ես քաջ զրդեալ յորդորեցան ի նոյն միաբանութիւն. և հնարադէտ ի մատուցանմբ ընդ երկուս բաժանեցին զբանակն: Մանաւանդ իրրեւ հաստատեալ գիտացին ի միտս իւրեանց՝ եթէ անօրէն իշխանն Սիւնեաց զորհասական վերսպն ի հոգիսն ընկալեալ էր, խորչեցան մերժեցան և ի բաց վախեան ի նմանէ:

Խորհուրդ արարեալ ի գիշերի միում ամենայն ուխտին բաղմութեամբ, կոչեցին և զսպարապետն զօրաց ի խորհուրդն. հարցին և քննեցին և ի վերայ հասին մտացն անշարժութեան, որոյ ոչ և առ սակաւ մի թերացեալ էր ի սիրոյն Քրիստոսի: Եւ միաբան ա-

զօթս արարեալ ի վերայ նորա, վերստին ընկալան զնա յառաքինութիւն: Եւ նովա օրասցեալ զբազումս ի նոյն միաբանութիւն՝ ողբ ոչ էին քակեալ յառաջին միաբանութեանէն, եկին և ժողովեցան զուճոք զօրաց բաղմաց: Եւ եւս առաւել հեռագոյն զատան ի մոգացն և ի մոգպետն և յանօրէնէն վաստակայ:

Իսկ նա այնչափ յիմարեցոյց և ափշեցոյց զմիտս մոգպետին, մինչեւ չեա նմա իմանալ զեր իրաւցրն: Սկսաւ բաշխել մոգս ի տուներս նախարարացն և մեծամեծ ոռնձիկս կարգել, զոհել պատրուճաւ կրս, և բռնաբար կնքաւոր մարդկանն տալ ուտել միս յազածոյ, և երկիր տաղանել արեգականն: Իրրեւ սկսաւ բաղմանալ ընդ ամենայն աշխարհէն այնպիսի պղծագործ խառնակութիւն, յանդիւնեցան և եւս կանայք վշտիպանացն յաւուր կիւրակի մեցուցանել ըզճրաղունս եկեղեցւոյն և պատուել զհանդերձս հաւատաւոր կանանցն:

Զայս գուժկան արմի իրրեւ տեսին միաբան սուրբ եպիսկոպոսունքն, զաւետարանն ի ձեռն առեալ հասին և անկան առանց հարցանելոյ ի վասն սպարապետին, ուր ժողովեալ էին զօրքն Հայոց: Համբարձին զճայնս իւրեանց և ասեն. «Աղաչեմք զձեզ զամենեւեան սուրբ աւետարանաւ. եւ թէ ձերով խորհրդիւ գործէ զայն անօրէնութեան չարիս մարդպանն և մոգպետն, նախ զմեր պարզանս և մոգպետն, և ապա յեկեղեցին»

ձեռնարկեցէք : Ապա թէ առանց ձեր կամեցող նորա զայն չարն զործեն , ա՛յսօր խորհրդեացի վրէժդ սպդ ի նոցանէ : :

Իսկ որք էին ի ներքս ի վանս սպարապետին՝ յոտն կացին , միաբան համբարձին զճայնս իւրեանց առ Աստուած և ասեն . « Դու Տէր արտագէտ ամենեցուն , ոչ ինչ պիտի քեզ վկայութիւն ի մարդկանէ . եթէ խտրեալ իցեմք իքէն սրտի մօտք , զայն դու ինքնին քաջ զիտես . այսօր իսկ դատեալ զմեզ ըստ մեզաց մերոց : Ապա եթէ հաստատուն կամք յուխտի սուրբ աւետարանիս , դու Տէր լեր մեր օգնական այսօր , և տուր զթշնամիսն ճամարտութեան ի ձեռս մեր , զի արասցուք ընդ նոսա ըստ կամաց քոց սրբոց : :

Ձայս իբրեւ ասացին , ամենեքեան զգլխս զգետնին հարկանէին . և ողջունեցան յաւետարանէն և յեպիսկոպոսացն :

Իսկ մի ոմն ի նախարարացն որ անդր զիպեցաւ , էր ի նոցա խորհրդի , և ոչ միաբանեաց ընդ նոսա ի մեծ վկայութիւնն . և անդէն առ ժամայն ի նոցունց ի տեղունքն քարկոծեցաւ , և ահ մեծ անկաւ ի վերայ ամենեցուն :

Յայնժամ ամենեքեան ի նախանձ բարկութեան բրդեցան , մինչեւ ամենայն տեսողացն երիկամունքն դողային , որք առ ոչինչ համարեցան զպարգեսս արքունի , և առ ոտն հարին զհրամանս ահադին : Ընթացան վաղվաղակի ի զէնս իւրեանց , վառեցան կաղմեցան զգիւերն ամենայն , և ընդ

ծագել արեգականն զգունդն յերիս մասունս բաժանեալ ի բանասկըն արկանէին : Գունդն առաջին յարեւելից կուսէ , և գունդն երկրորդ յարեւմտից կողմանէ , և գունդն երրորդ ի հիւսիսոյ կողմանէ , շուրջնակի ի մէջ առեալ վաղեցին զբազմութիւն բանակին . և զբազումս կոտորեցին , և զեւս բազմադոյնս կապեցին զերեւելի մարդիկ , և արկին իւրերգլս ամուրս ընդ իւրեանց ի խառնութեամբ : Եւ զառ և զսպուռ զաւար բանակին ի մի վայր ժողովեալ պահէին իբր հրամանաւ արքունի :

Իսկ զմարդանն ձերբակալ աւարեալ , և միաբանէր ընդ նոսա երդմամբ՝ հաստատուն կալ յուխտին , զզնայնս զառաջին քակումն ի նոցանէ : Անկանէր ապաշխարութեամբ յոտս սուրբ եպիսկոպոսացն , և աղաչէր խաղաղատելով՝ զի մի՛ մերժեալ ընկեացի առ ի նոցանէ : Կրկնէր և երեքնէր զանսուտ երդումն առաջի բազմութեանն ի սուրբ աւետարանն , զըրէր և կնքէր զերդումն և կապէր զաւետարանէն . և աղաչէր՝ զի յԱստուծոյ խնդրեացի վրէժխնդրութիւնն , և մի՛ նորա մարդկաբար սատակեցն զնա :

Իսկ նորա թէպէտ և հաստատեալ զիտէին զնենդութիւն կեղծաւորութեանն նորա , և եթէ խաբէութեամբ դատնայ անդրէն ի հին մուրրութիւնն , ոչ ինչ փոյթ առնէին ձեռն արկանել ի նա վասն առաջին յանցանացն , այլ սուրբ աւետարանին թողին ի դատապարտութիւն :

Իսկ որք եկեալ էին յաւարի առնուլ զսուրբ զանձն եկեղեցւոյն , ակամայ եղին զանձինս և զաւար իւրեանց առաջի սուրբ եպիսկոպոսացն և ամենայն զորացն . և եղծեալ ապականեցաւ հրաման թաղաւորին : Եւ յաջողեալք զօրութեամբն Աստուծոյ՝ աղաղակէին և ասէին գոհանալով արք և կանայք և ամենայն ռամիկ բազմութիւնն . « Պատրաստ եմք ի հալածանս և ի մահ և յամենայն նեղութիւնս և ի չարչարանս վասն սուրբ եկեղեցեաց զոր աւանդեցին հարքն մեր առաջինք՝ զօրութեամբ զալստեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի , որով վերջստին ծնաք ի մի յոյս հաւատոցն մկրտութեամբ ի Քրիստոս Յիսուս , ըստ նմին նմանութեան կամիմք չարչարանք և արեամբ նորոգել զանձինս : Քանզի հայր մեր զսուրբ աւետարանն գիտեմք , և մայր՝ զառաքելական եկեղեցի կանխողիկէ . մի՛ որ չար անջրպետ ի մէջ անկեալ՝ զմեզ քակեցէ ի սմանէ : :

Ոչ երեւէր այնուհետեւ առաւել տէրն քան զծառայ , և ոչ ազատ փախկացեալ քան զգեղովի վշտացեալ . և ոչ որ քան զոր նուազեալ յարութենէ : Մի սիրտ յօժարութեան ամենեցուն արանց և կանանց , ծերոց և տղայոց և ամենայն միաբանեաց ի Քրիստոս : Քանզի առ հասարակ զմի զինուորութիւն զինուորեցան , և զմի ազան զրազս հաւատոց պատուիրանին Քրիստոսի . միով գօտեալ ճամարտութեան պնդեցին զմէջս արք և կանայք :

Ընկեցեալ կայր այնուհետեւ ոսկի , և ոչ որ առնոյր իւր , առանձինն արծաթ , և արհամարհեալ առանց աղահուսթեան , առնարեալ պատուական հանդերձք առ ի զարդս մեծարանաց : Եւ իւրաքանչիւր ստացուածք ոչ ինչ համարէին յաշս իւրեանց ստացողին : Տեսանէին զանձինս իւրեանց իրրեւ զմեռեալ դիակունս , և զիւրաքանչիւր գերեզմանս ինքեանք փորէին , և կեանք իւրեանց ի մահ համարեալ էին , և մահք իւրեանց անշուշտ կեանք :

Բայց այս բարբառ ստէպ ստէպ ընթանայր . « Քաջութեամբ միայն մեռցուք , զանուն և զուգիս և եթէ ժառանգեսցուք , զի կենդանի իցէ ի մեզ Քրիստոս , որում դիւրին է միւսանգամ նորոգել զմեզ ի հողոյ և զամենայն զառաջնադոյն զնրն ջեցեալսն , և հատուցանել իւրաքանչիւր ըստ գործս իւրեանց : :

Ձայս եւ առաւել քան զսոյնս խօսելով , և միմեքեալ զանձինս և զմիմեանս , դարձեալ միւսանգամ զինուորքն պատրաստեցին զզէնս իւրեանց , և աղօթականքն անդադար լինէին յաղթան իւրեանց , և պահողքն ճգնէին ի պահս իւրեանց : Ձայնք պաշտօնէիցն ի տուէ և ի գիւրերի անհատ էին ի սուրբ սաղմոսսն . ընթերցուածք աստուածային կտակարանացն ոչ երբէք առնուին դադարումն յամենայն ժամ . սոյնպէս և մեկնիչքն ի միմեքարութիւն երկնաւոր վարդապետութեանն :

Յայնժամ ժամանակի դարձեալ յարձակեցան ի վերայ բերդիցն և

աւանայ, զոր ունէին Պարսիկքն ի տեղիս տեղիս, յամրոցս աշխարհին. տապալէին քանդէին զընաւորեալն նոցա : Առաջին զմեծն Սրտաշատ հանդերձ աւանք իւրովք. և առնուին զանմատոյց աւանքսն, զԳառնին քաղաքն, զԱնին, զՍրտադերսն, և զաւանս իւրեանց. զԵրկայնորդսն և զԱրհնին, և զաւանս եւրեանց. զԲարձրաբուրն, զՍտրանխտն, զԳլխանխտն, զանկասեմեի Ողաւանն, և ընդ նոսա և զաւանս իւրեանց. զԱրփանեալն, զԱնրն աւան, ընդ նմին և զաւանսն իւր. զԳոեալն և զԿապոյտն, զՌոտն և զԱստիպաշտն :

Չամենեւին զայս իւրաքանչիւր գելիւք և ագարակօք, զօրօք և զօրադլօք ի նմին ամի տուեալ տապալեցին, և ի գերութիւն վարեցին զարս և զիանայս ընչիւք և ստացուածովք, հանդերձ պատուական դանձիւք և նոցին սպասուք : Տապալէին քանդէին զՀնուածս նոցա, և այլէին կիզուին զտունս պաշտօնարկի և պաշտաման կրակի : Սրբէին զպղծութիւն կուսապաշտութեանցն, և առնուին զկահ և զկաղմածս ատրուանացն, բերէին և դնէին ի սուրբ եկեղեցւոյն, և ի ձեռն սուրբ քահանայն նուիրէին ի սպաս տէրու նախան սեղանոյն : Եւ փոխանակ անտի պաշտամանցն զոր տապալեցին յամենայն տեղիս հեթանոսացն, զԻրական խաչն Քրիստոսի կանգնէին. զամենասուրբ սեղանն ուղղէին, և զկենդանարար խորհուրդն կատարէին սրբու-

թեամբ. պաշտօնեայս և քահանայս ի տեղեւոյն կացուցանէին : Յուսով հաստատեալ խնդայր աւանայն երկիրն առ հասարակ :

Եւ մինչդեռ յայտմ մեծի առաքինութեան կատարեալ գործէին զգործ նահատակութեանն, երեւելի իմն ի վերայ ամենեցուն աստուածային շնորհք. քանզի առանց հրամանի ի զօրացն Հայոց, յարեւելից կողմանէ աշխարհին, յարձակեցան ոմանք յԱրարատաւ կան աշխարհն, և ի տեղիս տեղիս բազում միտս արարին՝ առնելով և աւերելով և քանդելով զբազում ատրուանս :

Իսկ որ ի մեծ ամուրսն անկանէին՝ խաչանշան արարեալ՝ ի վերայ զօրուն յարձակէին. որ և երկու մեծամեծ բերդացն պարիսպքն առանց ուրօք մերձենալոյ անկալ կործանեցան. մինչև ամենայն բնակչաց երկրին գահի հարեալ ի մեծ նշանէն, ինքեանք ինքեանց ձեռք զկրակատունս այրէին. ուրանալով զօրէնս՝ մոզութեանն՝ խոտովանէին ի սուրբ աւետարանն :

Եւ այլ մեծամեծ աջողութիւնք կատարէին ի ձեռն զօրականին. քանզի ուր ոչ էր ակնխաղութիւն եթէ զանուն Աստուծոյ որ յիշեցն՝ արհաւիրք մեծ անկանէին ի վերայ նոցա, և ամենայն մարդ պատմէր ընկերի իւրում տեսիլս նորս և զարմանալիս : Սոյնպէս և աստեղք ի յերկիրն երեւէին յոյժ լուսալիր պայծառացեալ, զոր ոչ ունէին յառաջին բնութեանն : Եւ ամենայն տղայք աշխարհին իրբեւ

զորս պատերազմոցս խիզախէին :

Եւ ահա յետ աւուրց բազմաց եկն եհաս հազարապետն Սղուանից սուրբ Կալիստոպոսաւ աշխարհին, մեծաւ տաղնապաւ փութացուցանէր զգօրսն ասելով. « Գունդըն Պարսից որ էր ի կողմանս աշխարհին Հոնաց՝ դարձաւ այսբէն, եկն եմուտ յաշխարհս մեր. և բազում եւս և այլ այրուծի որ ի դըրանէ եկն : Եւ թող զայս ամենայն, այլ երեք հարեւր մոդ վարդապետ ածեալ ընդ իւրեանս, պառակտեցին զաշխարհն, և զօմանս ոմանս յինքեանս արկին, և կամէին յեկեղեցին ձեռն արկանել. և հրամանաւ թագաւորին ստիպէին զամենեւեան և ասէին. « Եթէ կամք յանձն առնուք զօրէնսն, պարգեւս և պատիւս զըտանէք ի նմանէ, և թողութիւն հարկաց յարքունուս լիցի ձեզ, ապա թէ կամք չառնէք, հրաման ունիմք ի գեօղս և ի քաղաքս շինել ատրուանս, և զփամական կրակն ի ներքս դնել, և կացուցանել մոզս և մոզպետս օրէնադիր ամենայն աշխարհիդ : Եւ եթէ ըստամբակեալ որ ընդդէմ դարձցի, ինքն մահու պատուհաս ընդունի, և կին և որդիք այնպիսոյն աշխարհի կ'ըլեալ՝ յարքունիս երթիցեն » :

Իսկ գունդն Հայոց իրբեւ լուսաւ զայս դոյժ դառնութեան, ոչ ինչ թուլացեալ լքան ի քաջութեանէն. այլ դարձեալ համազունդ ժողով լինէր ամենայն աշխարհին վասն զուժարելու հրեշտակացն որ հասին առ նոսա : Եւ միարան

քաջաբերս տուեալ՝ արձակեցին զնոսա, զի առ ժամանակ մի պատիր խարէութեամբ զնոսա կալեցին, զի խալիանեացին ի չար կամացն՝ ձձեռնարկել ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն իւրեանց. և զօրութեամբն Աստուծոյ խորհուրդ ի մէջ առեալ՝ իրացն հնարիւք եւս խնդրէին :

Յայնմ ժամանակի զմի մմն ի մեծ նախարարացն ի տոհմէն Գընունեաց՝ Ատոմ, ձեպով առաքեցին յերկրի արեւմտից ցուցանել զայս ամենայն խորհուրդ զարեւմաց թագաւորին արեւելից, միւսանգամայն և պատմել զիւրեանց քաջութիւն արութեանցն — զոր զործովք կատարեցին՝ առ ոմն հարկանելով զհրամանն անել, և մեծապէս սատակումն ի վերայ մահացն հասուցանելով — խնդրել ի նմանէ օգնականութիւն սատարութեան, և եթէ նա կամեսցի՝ նմա իսկ մոտանել ի ծառայութիւն :

Եւ այս է պատճէն հրովարտակին զոր զրեցին առ Թէոդոս կայսր :

« ՅՈՎՍԷՓ Եպիսկոպոս բազում Եպիսկոպոսակցօք իմովք և ամենայն զօրք Հայոց, Վասակ մարդպան և Երեւապոլս Խրմբոսեան հանդերձ Սպարապետաւս Վարդանաւ և ամենայն մեծամեծ նախարարօքս, առ մեծանունդ Թէոդոս կայսր, բազմացն ողջոյն մեր առ քեզ և ամենայն զօրաց քոց, որ խաղաղասէր մարդասիրութեամբ ձերով տիրէք ծովու և ցամաքի, և չիք որ յերկրաւորացս՝

որ ձերբում անարդել տէրութեանդ ընդդէմ դառնայցէ :

« Որպէս մեր իսկ ունիմք զանաւոր տու յիշատակարանն զառաքինի նախնեացն ձերոց , ունելով զԵւրովպէ՝ անցին և տիրեցին և Ասիացոց կողմանցն ի սահմանացն Սերայ մինչեւ ի կողմանս Գաղեսիոյնի , և ոչ որ դատաւ ստամբաւ կեալ և երանել ըստ ձեռն նոցա :

« Եւ յայնչափ մեծ իշխանութեան՝ Գաստակերտ մեծ և սիրելի զՀայոց աշխարհս անուանէին : Վասն որոյ և նախնին մեր Տրդատիոս յիշելով զառաջին սէրն ձեր , որ ի տղայութեան փախուցեալ ի հայրասպան մարդախողովող հօրեղբարցն իւրոց՝ սպրեալ անուշերկրիդ Յունաց , և ի մէջ թաւաւորեալ տիրէր հայրենի աշխարհիս , սոցնպէս և զհաւատուն որ ի Քրիստոս՝ ընկալեալ ի սուրբ եւ պիսկոպոսէն Հռովմայ , լուսաւորեաց զխաւարային կողմանս հիւսիսոյ . զոր և այժմ կամին ի մէջ կորզել հանել խաւարասէր որդիքն արեւելից :

« Եւ մեր ի ձեր քաջութիւն աւուրեալ խիզախեալ , էր ինչ որ ընդդէմ դարձաք նոցա հրամանաց , և բազում այն է որ արդառաջի պատրաստեալ եմք : Ընտրեցաք զմահ սատուածադաշտութեամբ քան զկեանս ուրացութեամբ . եթէ դուք եւս ի ձեռն առջիք զմեզ , ահա կրկին կենաց դիպեցաք , և ոչ մի անգամ մահու : Եւ եթէ սակաւիկ մի հեղձայք , զուցէ բազում և այլ աշխարհաց հասանիցէ տալ ըստ արարչի :

Եւ իրեւ յանդիման եղեն մեծ թաղաւորին , և ընթերցան զգիր պաղատանաց Հայոց աշխարհին և զյիշատակարանն նախնեացն , բազում մատեանս ի մէջ եկեալ ընթերցան՝ որ զնոյն ուխտ հաստատութեան ի ներքս գտանէին :

Եւ մինչդեռ երանելին Թէոդոս հարցանէր զամենայն սինկղիտոսն , և հնարս իրացն կամէր գտանել խաղաղութեամբ , և հոգ տանէր մեծաւ յօժարութեամբ՝ զի մի՛ եւ կեղեցիքն արեւելից յափշտակեցին յանորէն հեթանոսացն , ի նմին ժամանակի անդէն վաղվաղակի հառանէր վախճան կատարած ի կենաց նորա , և կարի չար խափանումն լինէր գործոյն օգնականութեան :

Եւ թաղաւորէ փոխանակ նորա Մարկիանոս կայսր , և ի ձեռն վատթար արանց խրատութեան իւրոց ծառայից , Անատոլեայ՝ որ սպարապետն էր , և Փղորենտիոս ասորի , երկրքեան անարդք և վատթար արանց , միանգամայն և անաստուածք . ի նոցա բանս ելեալ թաղաւորն , ոչ կամէր անսալ միաբան ուխտին Հայոց , որ ամենայն ուժովն իւրեանց ընդդէմ կացեալ էին չարութեանն հեթանոսաց : Իսկ անարիտ այս լուահամարէր պահել զուխան իւրեան նոսաց վասն մարմնական խաղաղութեան՝ քան պատերազմակից լինել ուխտին քրիստոնէութեան :

Վասն այսորիկ փութացաւ արձակեաց դեսպանս առ թաղաւորն Պարսից գնդն Փղորենտիոսն , և եւուտ ընդ նմա յուխտ հաստա-

տութեան՝ ձեռնթափ լինել ի զօրացն Հայոց զօրու և զինու և ամենայն օգնականութեամբ :

Եւ իրեւ այսպէս հաստատեցաւ , և հատաւ օգնականութիւն յուսոյ նոցա ի մարդկանէ , դարձեալ սուրբ եպիսկոպոսքն քաջալերել սկսան զանձինս և զօրոսն Հայոց : Թէպէտ և հայէին յիւրեանց սակաւութիւնն և յերկոցունց թաւաւորացն միաբանութիւն , ոչ ինչ վատարտեալ գողային , այլ ըստ առաջին ուխտին խիզախէին և ասէին . « Պատրաստ եմք ի սպանանել և ի մեռանել . դիւրին է Աստուծոյ սակաւութեամբ զբազմաց գործ գործել , և անարգանք զմեծամեծ իրս կատարել :

Թէպէտ և ոչ ունէին թաղաւոր առաջնորդ , և ոչ արտաքուստ օգնական զոք յօտարաց , սակայն անձանց առաքինութեամբ և սուրբ վարդապետացն միութարութեամբ՝ համագունջ ամենայն նախարարքն զօրօքն իւրեանց յիւրաքանչիւր տանէ ի մի վայր գային հասանէին վաղվաղակի . բազում և այլ պրոէճի՝ որ յարքունի տանէ անտի էր :

Եւ զամենայն զօրսն յերկս գունդս բաժանեցին .

Ձգունդն առաջին տային ցհերշապուհ Ուրմուսեան , և գումարէին զնա պահապան աշխարհին , մերձ ի սահմանս Ատրպատական աշխարհին :

Եւ զգունդն երկրորդ տային ի ձեռն Վարդանայ զօրավարին Հայոց՝ անցանել ընդ սահմանս Պարսից գնդն Փղորենտիոսն , և եւուտ ընդ նմա յուխտ հաստա-

որ եկեալ էր աւերել զեկեղեցիսն Ալուանից :

Իսկ զգունդն երրորդ տային ի ձեռն Վասակայ իշխանին Սիւնեաց , որ ոչ ի բաց կացեալ էր յուխտն հեթանոսաց ըստ ներքին խորհրդոյն իւրոց :

Ընտրեաց և առ նա ընդ իւր՝ զորոց գիտէր զթուլութիւն հաւատոց նոցա .

Ձիշխանն Բազրատունեաց զօրօք իւրովք :

Ձիշխանն Խորխոռունեաց զօրօք իւրովք :

Ձիշխանն Ապահունեաց զօրօք իւրովք :

Ձիշխանն Վահեւունեաց զօրօքն իւրովք :

Ձիշխանն Պալունեաց զօրօքն իւրովք :

Ձիշխանն Գարեղենից զօրօք իւրովք :

Ձիշխանն Ուրծայ զօրօքն իւրովք :

Եւ զայլ բազում զօրս յարքունի տանէն արկ յինքն , և զսեպուհս ոմանս յայլմէ տոհմէ : Եւ խորամանկ խաբէութեամբ դարանամուտ լինէր յամուրս իւրոց աշխարհին , ի պատճառս կեղծաւորութեան՝ եթէ ընդ ձապուհ անդրանցանէ ի վերայ գնդին Պարսից՝ հարածականս առնել յաշխարհէն Ալուանից :

Իսկ նա յամրածածուկ հաւալոցէն ձեպով դեսպանս արձակէր առ գունդն Պարսից . « Ահա աւաղիկ քակեցի զմիաբանութիւն ուխտին Հայոց , և ընդ երկս կողմանս գունդս գունդս քակեալ բա-

Ժամեցի: Զգուշեցն առաջին հեռացուցի ի կողմանս Հերայ և Զարեհանդայ. և գունդս երկրորդ ընդ խնով ձեռամբ է, որոց ոչ ինչ տամ փնաս առնել զօրաց արքունի: Եւ զայլ ամենայն որ այր կռուոյ յաշխարհի աստ գտանէր՝ ցանեցի ցրուեցի ընդ ամենայն միջոցս աշխարհիս: Բայց զգունդն երրորդ արարի ընդ Վարդանայ յԱղուաշքս՝ սակաւաճեալ և ոչ բազմաթիւ: Եւ համարձակ ընդ առաջ նորա, և մի՛ զանգիտեց ամենեւին տալ պատերազմ. գիտեմ զի ի պարտութիւն մատնին առաջի քոյոյ մեծի զօրութեանդ:

Զայս գրեաց և եցոյց մարդպաշին՝ որում անուան էր Սերուխտ: Խակ նա իբրեւ լուաւ զայս ամենայն զքաջալերս ի Վասակայ, և ստուգեալ հաստատեաց ի միտս իւր՝ եթէ սակաւաճեալ գնդաւ զայս սպարապետն Հայոց ի վերայ նորա, ոչ եկաց մնաց ի կողմանս ճորայ. այլ կուտեաց զամենայն բազմութիւն զօրու իւրոյ, և փութանակի անցանէր ընդ մեծ գետն կուր անուն. և պատահէր նմա մերձ ի սահմանս Վրաց հանգէպ խաղաղ քաղաքի, որ ձմերոց էր թագաւորացն Աղուանից: Անցանէր բաւանդակէր ամենայն զօրօք իւրովը. ուղմ արարեալ զրոյր մեծութիւն դաշտին ի ներքս փակէր. զինեալք և վառեալք ամենայն պատրաստութեամբ ի մարտ պատերազմի ընդդէմ գընդին Հայոց:

Խակ քաջն Վարդան և ամենայն զօրքն որ ընդ նմա էին՝ իբ-

րեւ տեսին զբազմութիւն պատրաստութեան գնդին հեթանոսաց, հայեցան և յիւրեանց սակաւութիւնն. թէպէտ և կարի յոյժ նշաւազունք էին քան զնոսա, ոչ ինչ զանգիտեցին առ ի յոյժ բազմութեանն, այլ հասարակ միարան համարձին յերկինս զձեռս իւրեանց, աղաղակէին և ասէին.

« Դատեա, Տէր, զայնոսիկ ոյք դառին զմեզ. մարտիր ընդ այնոսիկ որ մարտնչինս ընդ մեզ. դինու և ասպարաւ քով օղնեա մեզ: Դարձեա և դողացո զգունդաւ գունդ բազմութիւն անօրինացս, ցրուեա և վատեա զպար միարանութիւն թշնամեաց քոց առաջի քոյոյ փրկական մեծի նշանս, և սուր ի ձեռն սակաւուցս զքաջութիւն յաղթութեան ի վերայ անհրնարին բազմութեանս: Ոչ ի պարծանս անոտ փառասիրութեան անօգուտ վաստակոց ինչ աղաչեմք, կամ յաղահալութիւն ընդ չասիրութեան զանցաւոր մեծութիւն կապտելոյ, այլ զի ծանխցեն և գիտասցեն ամենեքեան այնորիկ որ ոչն հնազանդին սուրբ աւետարանին քարոզութեան, եթէ դու ես Տէր կենաց և մահու, և ի ձեռն քո է յաղթութիւն և պարտութիւն: Եւ մեք պատրաստ եմք ի մեռանել վասն քո սիրող. և եթէ սպանանել ես հասանէ զնոսա, ոչ եթէ մեզ ինչ, այլ ճամարտութեանն եղկոյք վրէժխնդիրք: »

Եւ զայս ասելով՝ խուժ արարեալ յարձակէին, և զաջ թեւն բեկեալ՝ զձախոյ կողմամբն արեկալ, սրոյ ճարակ զամենեւեան

տային ընդ երեսս դաշտին, և փախտական առնէին մինչեւ յամուր տեղիս մայրեացն առ խորագոյն դարիւքն Լոխնաս գետոյ: Ուր ընդդէմ՝ դարձեալ թագաւորաց զանց ոմանց Բաղասական արքայի, ընկեցին զոմն ի ձիոյ ի նախարարացն Հայոց. ի գնդէն Գիւմաքսենից զՄուշ սպանին, և զԲազրիկ վիրաւորեցին:

Յայնմ տեղով դէտ ակն ի վեր ամրառնայր Սրչախի Սրչարունի, զոչէր առիժարար և յարձակէր վարազարար, հարկանէր և սատակէր Գլուրին քաջ զեղբայր թագաւորին Լինաց, և զբազմ համհարգս նորին ընդ նմին սատակէր: Եւ այնպէս ամենեքեան առ հասարակ այր զախոյեան իւր յերկիր կործանէր: Եւ առ յոյժ յանդուգն յարձակմանն՝ յուրվագոյն այն էր զոր գետամոյնս առնէին քան զանկեալսն սրոյ ի ցամաքի: Եւ ի բազմութեանէ դիականցն անկելոյ՝ յստակ ջուրք գետոյն յարին դառնային, և ոչ զըտանէր ոք ամենեւին ի նոցանէ ապրեալ և թագուցեալ յանտառախտ մայրիս դաշտացն: Բայց մի ոմն ի զօրականէ թշնամեացն՝ զինու հանդերձ ելեալ ի նիւս եւրիւարին անցանէր ընդ մեծ գետուն, մազասուր պրծեալ ի պատերազմին՝ զոյժ տանէր ի մնացեալ բուն բանակն, որք վախճստական անկանէին ի մեծ շահաստանն:

Յայնմ ժամանակի զօրքն Հայոց կատարելով զմեծ գործ պատերազմին՝ ի դիակապուտս դառնային,

ժողովէին զբազմում աւար բանակին, և կողոպտէին զանկեալ դիակունսն. և կուտէին բազմում արծաթ և ոսկի, զղէնս և զզարդըս զարի արանց և զքաջ երկրաբաց:

Դարձեալ յարձակէին ոչ սակաւ քաջութեամբ ի վերայ ըերդիցն և բաղաքաց զոր ունէին Պարսիկքն յաշխարհին Աղուանից, հզօրապէս մարտնչելով և այրելով զամուրըս արգելանաց նոցա, և զերամս երամս մոգացն — զոր պատրաստական ածեալ աշխարհին՝ զայն թակղութիւն — ուր և գտանէին յամուրս ամուրս վայրացն, սրոյ ճարակ տուեալ՝ դնէին գէշ թողնոց երկնից և զազանաց երկրի: Սրբէին զտեղիսն յամենայն պղծագործ գոհիցն, և փրկեալ ազատէին զեկեղեցիսն յանհաւարին նեղութեանն:

Եւ բազումք ի նախարարացն Աղուանից և յամենայն շինականացն, որք վասն անուանս Աստուծոյ ցրուեալ և վատեալ էին յամուրս լերանց Արափիւհի, իբրեւ տեսին զաջողութիւն զօրծոյն զոր կատարէր Աստուած ի ձեռն գնդին Հայոց, զայլն ժողովէին և նոցա, և խառնէին ի զօրս նոցա. և միարանք և հաստաբար կցորդք լինէին գործոյն նահատակութեան: Խաղային զնային այնուհետեւ ի վերայ պահակին Հոնաց, զոր ունէին բունութեամբ Պարսիկքն. առնուին քանդէին զպահակն, և կտորէին զզօրսն որ ի ներքս բընակեալ էին, և զդուռն տային ի ձեռն Վահանայ՝ որ էր յազգէ թագա-

զաւորացն Աղուանից : Եւ յայսր ամենայն քաջութեան վերայ ոչ որ անկեալ վիրաւորեցաւ ամենեւին ի նոցանէ, բայց ի միւր երանելոյ որ կատարեցաւ նահատակութեամբ ի մեծ պատերազմին :

Եւ անդէն ի նմին տեղով զայս ընն որում զգուռն յանձն արաւ ընդ զնոյն գեւական արձակեցին յաշխարհն Հոնաց, և ի բազում յայլ ազգս բարբարոսաց որ համադործք էին Հոնաց աշխարհին, բանս զնեւ ընդ նոսա և ուխտ հաստատել՝ անքակութեամբ ունել զվիրաւանութիւնն : Իսկ նորա իրբեւ զայն ամենայն լուսն, փութապէս վազվազակի հասանէին ի տեղին, և ականատեք լինէին գործոյն յաղթութեան : Եւ ոչ ինչ յապաղեցին երգմամբ յուխտ միտանել ըստ կարգի իւրեանց օրինաց, յանձն առին և զերգուսն քրիստոնէից՝ պահել ընդ նոսա հաստատութեամբ զվիրաւանութիւն :

Իսկ իրբեւ զայս կատարեցին և արարին իւրեանց մեծապէս հաստատութիւն, և զեւ անդէն ի տեղուրն զեւտեղեալ էին խաղաղութեամբ, զուժկան հասանէր յաշխարհն Հայոց, զճակատ հարեալ և զօճիս պատառեալ վասն ապրտամբին վասակայ. « յետս կացեալ յուխտէն քրիստոնէութեան և աւերեալ զբազում տեղիս Հայոց աշխարհին, մանաւանդ զձմերոցս արքունի, որ կայանք զօրացն էին, զԳառնին և զԵրամայիս և զԴրասխանակերտն՝ զմեծ Դատտահերտն, զՎարդանաշատն և զաւ-

մուրն Օշական, զՓառախտն, զՄարդեանան, զՅովակերտն աւան և զԵրեւոյն Արմաւրի, զՎուրշն աւան, զԱրուսն, զԱշնակն և զաւմենայն ոտն արադածու, և զնահանդն Արտաշատու և զԱրտաշատն ինքնին զլիտլին, և զամենայն գեւղս և զաւանս որ շուրջ զնոյն էին, առեալ աւերեալ և հրձիգ արարեալ, և զամենեցուն ձեր զընտանիս փախուցեալ մերժեալ յիւրաքանչիւր բնակութեանէ : Չեռն արկեալ և ի սուրբ եկեղեցիսն, տարեալ և զսուրբ սպաս կեղեցւոյն սեղանոյ, զերի վաւերալ զընտանիս քահանայից, և զնոսին կապեալ և եղեալ իրանդի, և ինքն սփռեալ տարածեալ ասպատակաւ աւերէ զերկիրն աւմենայն : Եւ զուռնոյն որ էր ի կողմանս Ատրապատկանի՝ ոչ ժամանեաց ձեռն տալ ի միմոց աշխարհին : Եւ զօրքն որ անդ միւնացեալ էին՝ խոյս տուեալ յանձն ինքն մերժեցան յեզր աշխարհին, և զեւ պահեն ընդ ձեզ զուխտ վիրաւանութեան սիրոյն Քրիստոսի : Բայց այն որ ընդ նմայն էին՝ եւն ոմանք որ վախեան յիւրաքանչիւր տեղիս, և բազումք այն են որ զհետ մուրեցան նորա ամբարշտութեանն :

Չու արարեալ ի տեղուրն անտի՝ դառնալ անդրէն յաշխարհն Հայոց մեծաւ ստիպով և բազում աւարաւ և անչափ մեծութեամբ, և անտրտում ուրախութեամբ երգլս ի բերան առեալ և ասէին ձայնիւ. « Խոտովան եղերուք Տեառն, զի բարի է, զի յաւիտեան է

ողորմութիւն նորա. ո եհար զազգլս մեծամեծս և սպան զիշխանս հզօրս, զի բարի է, զի յաւիտեան է ողորմութիւն նորա : Եւ զայս սաղմոս երգելով մինչեւ ի վախճան կատարեալ աղօթիւք փառասորութիւն սուրբ Երրորդութեանն մատուցանէին : Անդ յանձնաձէր ածէր զօրավարն զկայ և զմնաց զօրականին առաջագահօք և զերջուպահօք, կողմապահօք ոչ և առ ուղջ հասուցեալ յաւուրս երեսուն մերձ ի սահմանս հայրենի աշխարհին :

Ազգ եղեւ ուրացեալն Վասակայ և իշխանացն որ ընդ նմա էին՝ քաջութիւն նահատակութեան զնդին Վարդանայ յաշխարհին Աղուանից, և միաբանութիւնն եււրս Հոնաց : Մինչեւ յանդիման եղեալ էին միմեանց, զգիշեր մի օգնական դտեալ նորա՝ փախըտեայ անկանք յամուրս իւրոյ աշխարհին, և այնպէս տաղնապաւ մերժեցաւ. զգերի և զաւարն զոր առեալ էր յԱյրարատ դաւառէ, ակամայ զիւրն եւս ի վերայ եթող և փախեաւ :

Եւ քանզի ժամանակ ձմերայնոյ հասեալ էր, և զուճիկս թըլնամեաց զնդին հարեալ էր, ոչ կարէր զմիով տեղեւ համադուռն զօրսն դարմանել. այլ սփռէր տարածանէր ընդ գաւառս գաւառս աշխարհին առ ի հանդիստ ձմերոցի : Պատուէր հրամանի տայր պատրաստական լինել կազմութեամբ առ ժամանակ դարնայնոյն : Եւ զապիւս ի զնդէն յաւաղ նախարարացն գործակից իւր

թողեալ, բռնանայր ի վերայ՝ ունելով զթագաւորանիստ տեղիսն :

Եւ զուռնոյն զուռնոյն արձակէր յաշխարհն Սիւնեաց, առնոյր և աւերէր զբազում գաւառս, և այնպէս ինեղ արկանէր զնա և զամենայն զօրսն որ ընդ նմա էր, զի զէս և զձիս մեռելովի առ սովոյն վտանգի անխտրի ուտէին : Եւ բազում հարուածս հասուցանէին ի վերայ ուրացելոցն. մինչեւ ժողով սուրբ եպիսկոպոսացն և աւմենայն ուխտ քահանայութեանն դառնապէս արտասուս իջուցանէին ի վերայ չարաչար վշտացելոցն, որ բոկ և հետի վարէին զարս և զկանայս փափկասունս, և բազում տղայք զքարի հարեալ ընկեցան յանցս ճանապարհաց :

Իրբեւ այս ամենայն աջողութիւն լինել երկեւղածացն Աստուծոյ, ամենայն եպիսկոպոսունք և երիցունք պատուէր հրամանի տուեալ աշխարհին, զողջոյն ամիսն Փաղոց պահօք և աղօթիւք առնել խնդրուածս առ Աստուծոյ, և ըզտօն պատերազմացն յաղթութեան խառնել ի սուրբ տօն յայտնութեանն Քրիստոսի, որ անխախտ կացցէ մեծ յշատախարանս այս ընդ աստուածային անանց տօնին :

Եւ զայն զայս ամենայն այցելութիւնս Աստուծոյ որ ի վերայ աշխարհին Հայոց մեծապէս երեւեցաւ՝ զրեցին սուրբ եպիսկոպոսունքն և ետուն տանել յաշխարհն Յուսեաց ի մեծ քաղաքն առ սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն. զի և նորա աղօթս առնելով խնդրեցեն յԱստուծոյ, որպէս սկսաք՝ ի նմին և կատարեսցուք :

Եւ զոմն յառաջին կապելոցն Պաբական լուծեալ և ածեալ զառաջեալ նախարարացն, խօսէին ընդ նմա և ցուցանէին զամենայն վնասն որ եղև, կամ աշխարհացն աւերել, կամ զօրացն արքունի հարկանել, և կամ որ այլ իրք առաջոյ լինելոց էին: Եւ իբրեւ զայս ամենայն բովանդակ ցուցին նմա, միարան լինէր ամբաստանութիւն երկոցունց կողմանցն՝ առաջինեացն և յետս կացելոց. որպէս զուր և տարապարտոց ներդեցան ի հայրենի օրինացն յետս կալ, և զխաբէութիւն ասլաւստաւրին վասակայ, որպէս Հայոց բանիւ խաբեաց զթագաւորն, յանձն առնուլ զմոզութիւն. իբրեւ չէր ուրուք ընդ նմա բանս եղեալ, նա յանձնէ սուտակասացաս լինէր:

Իբրեւ լիով զայս ամենայն իմացուցին, արձակեցին զնա հրեշտակութեամբ յաղերս ապարանութեան և ի հնարս հայթայթանաց, թերեւս կարացեան զեղբարս իւրեանց ի նեղութենէն զողանալ:

Այլ առ նա՝ անօրէնն վասակայ գուժկանքն յառաջագոյն հասեալ էին, պատմել զաղէտս տարակուսանացն զոր անցուցեալ էր ընդ զօրսն արքունի. և ամենայն ամբաստանութիւնն ի սուրբ ուխտ եկեղեցւոյն կրթեալ էր: Քանզի այն իսկ կամք էին անօրինին՝ եթէ զմիարանութիւն եպիսկոպոսացն քակեսցէ ի նախարարացն. և զայս ոչ էր տեղեկացեալ տասկաւին, եթէ հոգի և մարմին բաժանիցին առ ժամանակ մի՝

զոյ տեսանել ի բնութեանս, այլ որ սիրովն Աստուծոյ յուխտ մտեալ է՝ այսմ անհնար է լինել:

Արդ երթեալ այն ի տեղի ճշմարտոյն, պատմեաց զայս ամենայն յականել թագաւորին, շարժեալ զոգացոյց, որ և յամենայն զօրութենէն պակասեալ գտաւ. մանաւանդ զի յարեւելից պատերազմէն կորակոր և ոչ բարձրագլուխ էր դարձեալ: Իբրեւ ստուգեալ հաստատեաց ի վերջին հրեշտակէն որ եհաս առ նա, զամենայն վնասս զիւր գործոցն վստորհըրդակցօքն արկանէր: Եւ անդէն չիճանէր ի բազմաբոց բորբոքմանէն. քանզի խցաւ բերան չար խրատուցն որ անդադար յորդորէին զնա ի գործ գառնութեան: Խոնարհեցաւ ի բարձր հպարտութենէն, և զվայրենացեալ սիրտն դարձոյց ի մարդկային բնութիւն. հայեցաւ և ետես զինքն լի տկարութեամբ. գիտալ եթէ ամենայն զոր կամի առնել՝ ոչ կարէ կատարել. վասն այնորիկ և դադարեաց յանդուգն յարձակմանէն, և լռեցոյց զմեղքնոտարար գոչումն:

Եւ որ մեծաձայն բարբառով որոտայր, եւ եւս ահագին հրամանօքն գնեաւորս և զմերձաւորս զողացուցանէր, սկսաւ քաղցր և աղերս բանիւք խօսել ընդ ամենեանս և ասել. « Զինչ ինչ վնաս գործեալ է իմ, և կամ զոր յանցնս յանցուցեալ կամ առ աղբս կամ առ լեզուս կամ առ անձն իւրաքանչիւր: Ոչ ահա բազում ուսմունք են յաշխարհիս Արեաց, և իւրաքանչիւր պաշտամունք

յայտնի են. ո՞րքէք նեղեաց պնդեաց դարձուցանել ի մի օրէնս մոզութեան. մանաւանդ վասն օրինաց քրիստոնէութեանն, որպէս հաստատուն և ճշմարիտ կացեալ են յիւրեանց դէնին, նոյնպէս և առ մեզ լուսադոյն քան զամենայն կեղտն նոքա երեւեալ են: Եւ բիժ իսկ ոչ կարէ ոք դրնել ընտրեալ օրինաց նոցա. այլ զոյգ և հաւասար համարիմ դէնիս մաղդեղան, որպէս և յարգեալ իսկ էին նոքա առ նախնեօքն մերովք, զոր ես ինձէն իսկ յիշեմ առ հարբն իմով՝ որ նստէր ի մեծ գահոյս յայսմ:

« Յորժամ սկսաւ անդամել և քննել զամենայն ուսմունս և հաստատութեամբ ի վերայ եհաս, առաւել վեհ գտանէր զօրէնս քրիստոնէից քան զամենեցուն. վասն այսորիկ մեծարեալք ելանէին ի Ղրան արքունի, և առատաճեռն պարզեւօք երաճք լինէին ի նմանի, և համարձակութեամբ չրջէին ընդ ամենայն երկիր: Նա եւ որ զլիսաւորքն էին քրիստոնէից, զոր և եպիսկոպոսս անուանեն, ընծայից և պատարաւաց արժանիս առնէր զնոսա՝ իբր հաւատարիմ ոստիկանս: Յանձն առնէր նոցա զհեռաւոր մարզն, և ոչ երբէք սխալ լինէր ի մեծամեծ իրացն արքունի:

« Եւ դուք զմի զայն երբէք ոչ յիշեցէք, այլ հանապազօր ծանձրացուցէք զլսելիս իմ, խօսելով զնոցանէ զամենայն չարութիւն: Տեսէք զի ետաւք զործել ինձ զոր ինչ ոչ կամէի, և եղեն վնասք մե-

ծամեծք ի սահմանսն ի մէջ երկուց անհաշտ թշնամեաց: Եւ մեք դեռ ի հեռաւոր ճանապարհի, և ոչ մի ինչ գործ ի պատերազմիս ի գլուխ երթեալ, և դուք աստէն յիմում տանս յարուցէք ի վերայ պատերազմ՝ որոյ չարագոյն եւս լինելոց է կատարածն իւր քան զարտաքին թշնամեացն:

Զայս ամենայն և առաւել քան զայն խօսէր ընդ ամենայն առաքանին, և զվնասս յանցանացն արկանէր զմոզակեալսն և զմոզօքն: Եւ ամենայն վզուրկքն և պատուական նախարարք — որ նստէին յատենին և ունին դնէին յեղեղուկ լեզուի նորա — ամաչեցեալ կորանային և ընդ երկիր պնդին, և զգլուխ ի վեր ոչ կարէին համբառնալ:

Բայց սակաւք ի նոցանէ զմիսս հաճելով՝ ասէին զայս. « Այո, արքայ քաղ, արքայից արքայ, այդ այդպէս է որպէս ասացերդ, և արդ կարես զամենայն ուղղութեամբ նուաճել. չիք ինչ այն որ ըստ քո կամադ արտաքս կարէ ելանել. զի տուեալ է քեզ աստուածոցն, զի զամենայն զոր և կամի՝ կարես առնել: Մի՛ նեղեալ տաղանալիր յանձն քո և հարկանէր ըլլալս մեր ամենեցուն. թերեւս և դեւր իցեն հնարք իրացն կատարածի: Երկայնամիտ լեր, և համբերութեամբ թողացոյ մարդկանդ անդրէն զքրիստոնէութիւն, և դուքօք զստաբաւկան անցես ի հաւանութիւն: »

Հաճոյ թուեցան բանքն առաջի թաղաւորին. և անդէն

վարվաղակի կրէշը զսառնեալ յամենայն արգաւան որ ունէին զքրիստոնէութիւնն, որ ի զօրու նորա էին, և բռնարար արգելեալ էր զնոսա, զի մի՛ որ ի չխան լիցի յանդիման պաշտուած: Քանզի որ ընդդէմ կացին՝ չար-չարեաց և արգել ի նոցանէ զյայտնի պաշտօնն, և ոմանց ոմանց ակամայ երկիր ետ պաշտանէ ալ ընդական և նստոյց ի սուգ տըրտման թեան զամենայն զօրականն:

Իսկ այն օր հրամայէր անդրին համարձակութեամբ ըստ առաջին կարգին հաստատուն կալ յօրէնս քրիստոնէութեանն: Իսկ որք յանդադրեն էին՝ ոչ կամէին վաղձաւակի առանց մեծի ասպախարու թեանն գալ և խառնել ի կարգ քրիստոնէութեանն. հրամայէր թաւազաւորն՝ զի բռնի կալցին և տարցին յեկեղեցին իւրեանց: Եւ եւրիցանցն համարձակէր, Երզնկայի և գլխիցեն՝ ըստ կարգին իւրեանց արասցեն: Եւ զհատեալ սոճիկան կարգէր անդրին իւրաքանչիւր, և զարգելեալ բազմականն ի նոցանէ՝ ի տեղի հրամայէր մատուցանել, և հանապազօրք յարքունիս մտանէ՝ ոչ արգելցր զնոսա, և զամենայն որ զլարգ և կարգեալ էին յառաջագոյն անդրին յօրինէր: Խոնարհէր և խօսէր ընդ նոսա սիրով ըստ առաջին սովորութեանն:

Եւ իբրեւ զայս ամենայն արար և կարգեաց, յանդիման նոցա թողութեան հրովարտակս առաքէր ընդ ամենայն երկիր իշխանութեան տէրութեան իւրոյ վաւան քրիստոնէից:

« Եթէ ի կողմանս որ կայցէ, արքունի հրամանաւ արձակեալ լինցի. և եթէ ինչք ուրուք յալըտակեալ լցեն, զարձցին անդրին: Այնպէս և երկրք, եթէ հայրենիք, եթէ պարգեւակաւոր և եթէ քաղաք լինցի, և հանեալ ուրուք լցէ, և հրամայեցաւ զի զարձցին »:

Եւ իբրեւ այսմ ամենայնի ըզնոսա տեղեակ առնէր, խնդրէր ի նոցանէ վկայութիւն հաւատարմութեան յերկիրն Հայոց, և երգամամբ յուստ մտանէր առաջի նոցա՝ հաստատութեամբ ամենայն մեծամեծաց իւրոց, եթէ « Ոչ ինչ յիշեց՝ ց ամենեւին զքէն վրիժուցն խնդրելոյ: Որովս ունէիք յառաջ ճշմարտութեամբ զօրէնս ձեր, այսուհետեւ առաւել կարարուք բայց միայն ի ծառայութենէ մերմէ մի՛ ելանէք »:

Չայս ամենայն զրէր և ցուցանէր յերկիրն Հայոց և ի բազում յայտախարհս՝ որ ունէին զօրէնս քրիստոնէութեանն. և ինքն զապտ խորամանկեալ փութացեալ զհասպանս առաքէր առ Մարտիրոս կայսր: Եւ իբրեւ ստուգեալ ճշմարտեաց՝ եթէ Հոռոմք ի բաց կացին ձեռնուտ լինել քրիստոնէութեանն ոչ զօրու օգնականութեամբ և ոչ այլ իրօք, զարձեալ անդրին ի նոյն յառաջին կարծիս մուրրութեանն չընկցաւ: Չանցաւ ջուրութիւն իրացն ի ձեռն իւրոց պաշտօնէիցն համարէր. և այնպէս ածէր զմտաւ՝ եթէ ըստ առաջին կարծեացն կատարեցից զամենայն:

Իսկ Հայք թէպէտ և ընկալան զլիւն խարերայ սղբանաց թա-

զաւորին, որ ի վերայ ունէր զաւետիս կենաց և ի ներքոյ զգառնութիւն մահու, զարմացեալ էին ընդ թերի խորհուրդսն. ասէին ցրիմեանս. « Քանի՛ լիբբ է խորամանկ խարութիւն նորա, զի երկիրս և երկոյն զիորձ առեալ կշառմեցաւ և ոչ ամաչէ: Եւ տեղեակ եղեալ մերոյ անքակ միաբանութեանս, տակաւին լրբի և լինի. զհետ մտեալ՝ կամի զմեզ լըքուցանել »:

« Իսկ հաւատասցո՛ւք անհաստատ հրամանի նորա. զո՞ր բարեգործութիւն տեսաք առ ամենայն եկեղեցիս որ են յաշխարհին Պարսից: Զի որ ինքն իւր չար է, այլում՝ բարի ոչ կարէ լինել. և որ ինքն ընդ խաւար գնաց, այլում ոչ առաջնորդէ ճշմարտութեան լուսով: Որովս զի չիք յանկրաւութենէ արդարութիւն, այսպէս և ոչ ի ստույթենէ ճշմարտութիւն. այնպէս և ի խոռվառ մտաց՝ ակնկալութիւն խաւազութեան »:

« Այլ մեք ասրեալքս զօրութեամբն Աստուծոյ, և հաստատեալք հաւատովքն ի յոյսն Քրիստոսի, որ եկն և կտա ի սուրբ Կուսէն զմարմին մերոյ ընտրեանն, և միացեալ անբաժանելի ստուռածութեամբն՝ ընկալաւ ըզչարսարանս մերոյ մեղաց ի յիւր մարմինն, և նովին խաչեցաւ և թաղեցաւ և յարուցեալ երեւեցաւ բազմաց, և վերացաւ յանդիման աշակերտացն առ Հայր իւր, և նստաւ ընդ աթոռ զօրութեանն, զայն հաւատամբ Աստուած ճշմարիտ, և նմին ակն ունիմք, որ

փառօք Հօր և զօրութեամբ զայ յարուցանել զամենայն ննջեցեալս, և նորոյ ել զհնութիւն արարածոյ, առնել յամառօտս յաւիտենից ի մէջ արդարոց և մեղաւորաց »:

« Ոչ պատրիմք իբրեւ զողայ, և ոչ մուրրիմք իբրեւ զանտեղեակս, և ոչ խարիմք իբրեւ ըզսողատս. այլ սրտարատ եմք ամենայն փորձութեանց: Եւ աղաչեմք զԱստուած, և անդադար խնդրեմք ի բազում ողորմութենէ նորա, զի յորում սկսաք՝ ի նմին և կատարեցուք քաջութեամբ, և ոչ վատութեամբ: Զի արդ արեւելք և արեւմուտք զիտացին զձեր աստուածամարտդ լինել, և զմեզ ի զուր սպանանել ի վերայ ամենայն վատակոցն մերոց: Վկայեն մեզ երկինք երկնաւորք և երկիր երկնաւորք, եթէ չեմք ինչ մեղացեալ ի միտս մեր անդաւ. և ի վերայ պարգեւաց և բարիս առնելոյ մեզ՝ զճարտիտ կեանս կամք հանել ի մէջ, որում չիք հրանար, և այլ մի լիցի »:

« Իսկ արդ հաւատասցո՛ւք անարժան բերանոյ նորա, որ սուրբ պէր չարացար յուրացութիւն, և այսօր առանց ինչ բարիս զօրձեալ լինիցի՞ նա քարոզիչ աւետեաց: Եւ որ հայհոյէրն զՔրիստոս, և ուրացուցանէր ի նմանէ զհաւատացեալս, այսօր ակամայ խոտովանութեանն ոչ կարեմք վաղձաղակի յանձն առնուլ: Եւ որ երդնոյրն ի սնոտիս սպառամունս իւրոյ մուրրութեանն, անցուցանել զամենայն չարսարանս ընդ պաշտօնեայս եկեղեցւոյ, արդ եւ

կեալ գողանալով գողութիւն մատուցանէ . և այնու կամի դամեւնայն չարութիւն իւր ի մեզ հեղուէ : Ոչ այդմ հաւատամբ , և ոչ զսուս հրամանդ յանձն առնումք :

Իսկ նա իբրեւ գիտաց' եթէ ոչ կարեւր քակել զհաստատութիւն միաբանելոցն , յայնժամ քակեաց յինքննէ զծերն լի դառնութեամբ , յորում հանգուցեալ էր սատանայ զորութեամբ իւրով , և բազում զործեալ էր նորա նախճիրս . որոյ կերակուր կամաց իւրոց էր ի մանկութենէ աւարատ մարմին սրբոց , և ըմպելի անյագութեան նորին' արիւն անմեղացն : Յաւելոյր եւս ի վերայ չարութեան նորա և զիւր մահաբեր հրամանն , գունդս գունդս յամենայն աշխարհացն գումարէր ընդ նմա , և բազում երամակս փղաց յղէր ընդ նմա :

Հասեալ մերձ ի սահմանն Հոսյոց' մտանէր ի քաղաքն Փայտակարան , և զգորսն ամենայն սխիւր տարածանէր շուրջ զքաղաքան առ ի զգողութիւն սրտորաստութեան իւրոյ չարահնար խորհրդոցն : Եւ յամուր որջն մտեալ հին վիշապն չարաթոյն , և բազում կեղծաւորութեամբ զինքն թաքուցանելով յաներկիւղութիւն , հեռաւորացն ահադին ձայնիւ սաստէր , և ի մերձաւորսն իբրեւ զօձ սողալով վղէր : Սա էր իշխան և հրամանատար ամենայն տէրութեանն Պարսից , որում անունն էր Միհրներսէհ . և չէր ոք ամենեւին' որ իշխէր ըստ ձեռն նորա ելանել : Եւ ոչ միայն մեծամեծք և փոքունք , այլ և ինքն թագաւորն հրամանի բերանոյ նորա անսայր . որոյ և ձախող իրացն իսկ բուն հարեալ էր նորա :

ԵՐԿՊԱՌԱԿՈՒԹԻՒՆ ԲԱԺԱՆԵԼՈՅՆ Ի ՍՈՒՐԲ ՌԻՏԷՆ

~~~~~

ՄԻՆՁՆԻ ցայս վայր ոչ ինչ կար զանդիտի պատեւ զհարուածս ազգիս մերոյ' որ յարտաքին թշնամեացն ճշմարտութեան չարաչար յարեան ի վերայ մեր . որք սակաւադոյնք հարին զմեզ , և յովազոյնք հարեալ դտան ի մէջ , քանզի դեռ եւս միաբանք և հաւասարք էաք : Թէպէտ և ումանք ի ծածուկ ունէին զերկմտութիւն նենդութեանն , սակայն յաչս արտաքնոցն ահաւոր երեւէր միաբանութիւնն . որպէս յերկուսեւ ըրիս տեղիս ոչ կարացին կալառաջի :

Արդ յայտ հետէ և անդ , ուր սարդեալ անկանի երկպառակութիւն ի ներքս , ընդ քակել միաբանութեանն' և երկնաւոր առաքինութիւնն հեռանայ . և անձ նընտիրք լինելով յոյժ բազմանայ լալումն ողբոյս : Քանզի հատեալ անկան անդամքն' որ յառաջագոյն սորուն սուրբ մարմնոյս էին , վասն որոյ դառնայ մարդ յարտասուս առաջի մերձակայ գիտական : Եւս առաւել ընդ դառնութեամբ ի վերայ այնորիկ որ հոգի և մարմին առ հասարակ գիտականայ : Եւ եթէ ի վերայ միոյ անձին այսպէս , որչափ եւս առաւել ի վերայ ողջոյն ազգի միոյ :

Այլ յայտ տեղեւորդ միայն ի վերայ միոյ ազգի է ոլորումնս մեր , այլ

ի վերայ ազգաց և աշխարհաց . զոր և յառաջ մատուցեալ ստացից ըստ կարգի , թէպէտ և ոչ խնդութեան մտօք : Ահա ակամայ' նշանադրեմ' զբազումս որ կորեան ի ճշմարտ կենացն իւրեանոց , և պատճառք եղին և այլոց բազմաց կորստեանն , ոմանց' երեւելեացս միայն , և այլոց' երեւելեաց և աներեւութից : Եւ այն' եւս չար է քան զամենայն , գուռն' զոր բացին կորուստեան' Աստուծոյ միայն կարողութիւն է փակել զնա . այլ ըստ մարդկան սահման' ահա անցեալ է հնար :

Այս անորին Միհրներսէհ , քանզի յառաջագոյն ստուգեալ գիտէր զամբարշտութիւնն վասակայ , և յայնմ ժամանակի եւս յղէր և կոչէր զնա առ ինքն : Որպէս նորա իսկ յառաջագոյն զատեալ և որոշեալ էր ի միաբանութեանն Հայոց , եկն և յանդիման եղեւ . և ստուգէր զիւր հալած տարմութիւնն և զՀայոց անիրաւ ապստամբութիւնն : Յաւել եւս պատմեաց եւս առաւելարանութեամբ զոր ինչ ոչ էր զործեալ Հայոց , և կամէր ընտաներար ընդ միտ մտանել անորինին :

Բայց նա թէպէտ և ի ներքոյ յոյժ գորովէր զնա , այլ արտաքին

դիմեք մեծարեաց, և եղ. առաջի նորա զմեծամեծ պարզեաւ երկրաւորաւ : Եւ խոտացաւ նմա իշխանութիւն աւելի քան զոր ունէրն, և հայեցոյց զնա ի կարծիս սնոտիս՝ որ ի վեր էր քան զիւր տէրութիւնն : Իբր թէ անկ իցէ նմա հասանել մինչ ի թագաւորաւ կան վիճակն : Բայց միայն հնարս իրացն խնդրեցէ, թէ ո՛րակն քակտեցցի միարանութիւն ուխտին Հայոց, և թագաւորին կամքն կատարեցցին յաշխարհին :

Եւ իբրեւ յանձն էաւ զամենայն ինչ՝ երթալ զինի կամաց նորա, զլտաց և ծերն դառնապեալ եթէ թմրեալ և ցնորեալ և և քակեալ է ի հաստատութենէ միարանեւոյն : Եթ՛ մի թմրեցաւ ի միտս իւր տրամուշտ, և ամ գլխաւ՝ թէ և զամենեանս այսպիս կարիցեմք որսալ յանդիւտ կուրուսան : Եւ իւրոյ հնարադիտութեանն տայր զանխմաստութիւն առնն : և այնմ ոչ էր տեղեակ՝ թէ նա իւրովի զիւր անձն գտաւ եալ և որոնեալ է ի սուրբ եկեղեցոյն, հեռացեալ և օտարացեալ ի սիրոյն Քրիստոսի :

Փանդի մոռացոմբ եղեն նմա դատաւ Որդւոյն Աստուծոյ, և ոչ յիշեաց զբարոյութիւն սուրբ աւետարանին, և ոչ իսպառնալեացն զանդիւտեաց, և ոչ յաւետիան մխթարեցաւ : Բարացաւ զաւագանն որ յղացաւ զնա, և ոչ յիշեաց զընկալուէ սուրբ Հոգին որ ծնաւ զնա : Անարդեաց զմարմինն պատուական՝ որով սըրբեցաւ, և առ ոտն եհար զաւրիւնն կենդանի՝ որով և քաւեցաւն

ի մեղաց : Ձեռնաց զգիր որդեկուրութեանն, և իւրով ձեռք խորտակեաց զհաստատուն կնիք մատանոյն : Եւ ի թուոյ երանելեացն, և ապտամբեցոյց ընդ իւր զբազումս :

Ձեռն արկ կամակորութեամբ և եմուտ յորդէզրութիւն զիւսապաշտութեանն, և եղեւ աման չարին, և ելլց զնա սատանայ աւանայն խորամանկութեամբ : Ի ձեռն էաւ իբրեւ զվահան, և ազաւ զնա իբրեւ զբահան, և եղեւ իբր զինուոր կատարեալ կամաց նորա : Մարտեաւ հնարելք ընդ խնաստունս, և յոյժ խորագիտութեամբ ընդ գիտունս, յայանի ընդ անմեզս, և ի ծածուկ ընդ խորհրդեականս : ձեռն էարկ և եհան ըզրազումս ի դնդէն Քրիստոսի, և խառնեաց ի գունդս զիւսաց : Եւ ի բազում յայլ տեղիս գողարար սողեցաւ և եմուտ իբրեւ զօձ ի մէջ ամրացեւոյն : և խրամ հատեալ յախշտակեաց և էաւ և եհան յայտնութեամբ զբազումս յազատաց և զբազմագոյնս ի շինականաց, և զայլ ոմանս յանուանեալ քահանայից :

Որոց անուանքն են այս գործակցաց նորա .

Իշխանն Ուշտունեաց՝ Արտականուն :

Իշխանն Խորխոտունեաց՝ Գաղիւոյ անուն :

Իշխանն Վահակունեաց՝ Գիւտ անուն :

Իշխանն Բազրատունեաց՝ Տիրոց անուն :

Իշխանն Ապահունեաց՝ Մանէճ անուն :

Իշխանն Գաբեղենից՝ Արտականուն :

Իշխանն Ալիւոյ՝ Ընջուղ անուն :

Իշխանն Ուրծայ՝ Դերսեհ անուն :

Իշխանն մեւս եւս Պալունեաց՝ Վարազշապուհ անուն :

Մեպուհ մի Ամատունեաց Մանէն անուն :

Բաղում և այլ ազատ մարդիկ, որ Ոստանիկան անուանեն յարբանի տանէ :

Եւ բովանդակ զիւր բոլոր աշխարհն ապառաժեցոյց յուրացութիւն, ոչ միայն ըստ աշխարհիկ բազմութեանն, այլ և զբազումս յուխտէ եկեղեցւոյն : մանաւանդ սուտ երկցամբքն՝ որով գործէր զչարխն : երկց մի Ձանդակ աւուն, երկց մի Պետրոս անուն, սարկուսազ մի Սահակ անուն : զորս յլէր առ ամեկ մարդիկ, խարէր և պատէր, սուրբ աւետարանաւ երդնութիւն և ստէին, եթէ « Ի թագաւորին շնորհացի ամենեցունց քրիստոնէութիւնդ » : Եւ այսպիս խորամանկութեամբ հանէին զբազումս ի սուրբ միաբանութենէն, ամէնէն և խառնէին ի գունդս ուրացոյցն :

Եւ ժողովեաց զամենայն գայթակրութիւն, և արար գունդ զորաց բազմաց : զրեաց և եցոյց զբազումս ի նոցանէ յալանէ յանուանէ մեծ հապարապետին, և զիւր քաջութիւն սքոթեանն, անծաղկս պործելով՝ ո՛րպէս աշակերտեաց ի մելրութիւն խարկութեան, և բաժանեալս և երկցեկս երեւեցոյց զգորսն Հայոց :

Եւ իբրեւ այս ամենայն չարիք

յաջողեցան նմա, քակեաց և ըզմիարանութիւն աշխարհին Վրաց ի Հայոց, և Ալուանիցն ոչ ետ յառաջ խաղալ : և զաշխարհն Աղձնեաց բոտ նմին իսկ օրինակի յետս կալաւ : Գրեաց հրովարտակ և աշխարհին Յունաց, ցուցանելով նոցա այլ ընդ այլոյ ստութեամբ, առ այր մի, որոյ Վասակ անուն էր, յայնց Մամ կոնենից, որ կան ի ծոռայութեան Յունեաց : Եւ ի թշուառութեան ժամանակին այրն այն սպարապետ էր ստորին Հայոց, և հաւատարիմ զօրացն Հոռովոց ի սահմանին Պարսից, և արտաքցէր էր օրինացն Աստուծոյ գործովք իւրովք : Եղիտ այս Վասակ զայն Վասակ իւր գործակից ի մեծամեծ չարխն՝ զոր միարանեցին երկրքեանն :

Գրէր նա և ցուցանէր հանապազօրդ, իբր թէ ամենայն Հայք զինի իւր միարանեցին : և զնոյն գիր մեծաւ զգուշութեամբ ներքին Վասակն տայր տանել ի թագաւորանիստ քաղաքն կապեր : մինչեւ զսուրբ եպոսկոսոսացն ըզմիտս եւս ուժացոյց ի նոցանէ, և զամենայն զօրսն Յունաց յերկրայս արար յուխտն :

Մանաւանդ զի ի ձեռն սուտ քահանայիցն պատէր և խարէր իբրեւ ճշմարիտ մարդովք : աւել տարան հանդերձ խաչիւ տայր տանել, և զիւր զամենայն սատանայական ստութիւնն նոքօք ծածկէր : Գնիլ զինքն յաստուած պաշտութեան կարգի, և զամենայն կողմ ուրացելոյն : առաւել զինքն հաւատալի հաւա

տատուն քան զամենայն զօրսն
Հայոց . երդնոյր և հաստատէր ,
եւս և զամենայն հրամանս թու-
ղութեան յարգունուստ ցուցանէր :
Այն էին և կամք Յունաց աշխար-
հին , լսել զայն անորժութեամբ ,
այլ ի ձեռն նորա առաւել եւս ի
նոյն յեղեալ տապալեցան :

Սոյնպէս առնէր և ընդ ամե-
նայն կողմանս ամբականաց աշ-
խարհին , ի Տմորիսն և ի Կրդիսն ,
յԱլբայիս և յԱղուսանն , ի Վիրս
և յաշխարհն Խաղտեաց . յոչէր
պնդիլ , զի ասպնջականութեան
ոք արժանի մի' արասցէ :

Եւ ըստ մեծի չարութեան նո-
րա առաւել եւս ժամանակն երեք
նոյն գյաղաւթիւն լրացն . զի
ամենեւին արտաքուստ օգնական
ոք ոչ գտաւ զնոյն Հայոց , բաց
յայնց Հոնաց' որոց բանս եղեալ
էր : Սակայն և վասն նոցա կու-
տեաց զբաղում այրուծին Արեաց ,
արդէլ և փակեաց զգրուսն եւի
նոցա . քանզի ոչ տայր զաղար
ամենեւին թագաւորին Պարսից ,
այլ յոչէր և կոչէր զգուռնս բա-
ղունս ի սլահակն ճորայ , և զՎրաց
աշխարհին բովանդակ դուսնարէր ,
յզօրսն Նիւսաց և զՃրաց , և ըզ-
Վասն , զԳաւն և զԳլուարն և ըզ-
Խորսանն և զՀեմատտին , զՓասին
և զՓոսին և զՓիւքուսն և զամե-
նայն զօրսն Թաւատարանն , զԷւս-
նայինն և զԳալապիինն , և զամե-
նայն ամբակողմն լեռանցն : Եր զօր
կարասեալ , մեծաւ պարգեւօք և
առատաձեռն բաշխելով զգանձն
սրբունի , և էր զօր հրամանաւ
թագաւորին սասախ ասպնայէր :

Չայս ամենայն իրեւ արարեւ
կառարեաց ըստ հրամանի թագա-
ւորին , օր ըստ օրէ զրէր և ցու-
ցանէր մեծ հազարասկապն Պար-
սից , որ զօղեալ և թաքուցեալ էր
ի քաղաքն Պայտակարան : Համար-
ձակեցաւ այնուհետեւ և նա ցու-
ցանել զինքն բազում ազգաց . էր
որոց աշ արկանէր , և էր որոց
սիրով պարգեւս բաշխէր : Կոչէր
առ ինքն զՎասակ , և որք ընդ-
նոյն իշխանքն ամենեքեան . բա-
ղում պարգեւս շնորհէր նոցա յար-
քունուստ , և զօրացն որ ի նորա
բանի էին : Տարեալ էր զառաջեաւ
և զուրացեալ երկցունսն . ցուցա-
նէր , հաստատէր և յայտ առնէր ,
եթէ սրբօք որացայց զնոսա' քակ-
տել ի միարան ուխտէն : Իսկ հա-
զարակեան իբրեւ զայն լսէր' յոյժ
շնորհակալ լինէր երկցանցն , և
յոյս առաջի դէնէր նոցա . « Եթէ
լիցի մեր յաղթութիւն' զայլոց
քահանայից կեանս զոցա շնորհե-
ցից , և զմեծ վաստակ դոցա ցու-
ցից թագաւորին » :

Եւ այսպէս չարժեաց և չիտ-
թեաց զաշխարհն Հայոց , մինչեւ
զբաղում եղարս հարազատս քա-
կեաց ի միմեանց . ոչ եթող միա-
բան զՀայր և զօրդի , և ի միջ
խաղաղութեան արար խաղաղու-
թիւն :

Եւ անդէն իսկ յիւրում աշ-
խարհին եղբորորդիք երկու էին
նորա ի սուրբ ուխտին առաքի-
նութեան . զբեաց և եղբոյ վասն
նոցա յարգունիս , և էառ իշխա-
նութիւն ի վերայ իննաց նոցա ,
մերձեաց և հան զնոսա յաշխար-

հէն , զի մի' այլ դարձցին անդ-
րէն , Հաղածեաց և փախոյց զա-
մենայն միայնակեացս աշխարհին ,
ոյք հայհոյէին զանդարձ ամբա-
րջաութիւնն նորա : Արար և կա-
տարեաց զամենայն չարիսն ընդ-
դէմ ճշմարտութեանն . և զօր ինչ
ոչ զիտէին անօրէն հեթանոսքն'
ի մացուցանէր նոցա , և վասն ուխ-
տին քրիստոնէութեան' եթէ ո'ր-
պէս հնարիւք կարասցէ բառնալ
յաշխարհն Հայոց :

Չայս ամենայն չարիս իբրեւ
եաւսն ի նոյն Միհրնեսեւ , քան
յանձն իւր' առաւել ի նա էր յու-
սացեալ : Հարցանէր և ստուգէր'
թէ քանի' այր կայ ի Հայոց աշ-
խարհին ի գնդին Վարդանայ ընդ-
ամենայն բազմութիւնն : Իբրեւ
լուաւ ի նոյնէ' թէ աւելի քան
զվաթսուն հազար են , խնդրէր
եւս տեղեկութիւն վասն իւրա-
քանիւր անձին քաջութեան , և
կամ քանի' այն ոք իցեն որ սպա-
սաղէնքն իցեն , և կամ քանի' այն
ոք իցեն որ մերկ առանց զինու-
սղեղնաւորք իցեն . սոյնպէս և
վասն վահանաւոր հետեւակացն :

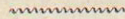
Եւ իբրեւ լուաւ զթիւ համա-
րոյ բազմութեանն , առաւել եւս
փութացաւ ուսանել թէ քանի'ք
իցեն սպարազուիք քաջ նահա-
տակացն , զի երկու ընդ միոյ պատ-
րաստեցէ առ մի մի ի նոցանէ .
թող զայլ ամենայն : Այլ և զօ-
շից անգամ իւրաքանչիւրոյ տե-
ղեկանայր ի նոյնէ . և թէ քանի'
զուրդ զօրսն բաժանիցեն , և ո'ր
ոք ի նոցանէ սաղաքք լինիցին , և
ո'ր զօրագլուխ յորմէ' կողմանէ

յուզմ' մտանիցէ , և զինչ անուանք
յուրաքանչիւր համարգացն իցեն ,
և քանի' փողահարք ի մէջ գնդին
ձայնիցեն : Ղակի՞զ դորձ իցեն ար-
գեւք , եթէ արձակ բանակեցեն .
ձակատ առ ձակատ դորձիցեն ,
եթէ համագուռ ընդ մի տեղի
զուրկիցեն : Ո' որ ի նոցանէ յերկ-
բայս կայցէ , և կամ ո' որ ի նո-
ցանէ զանձն ի մահ գնելով գուռն
դորձիցէ :

Եւ իբրեւ զայս ամենայն տե-
ղեկացաւ ի նոյնէ , կոչէր զամե-
նայն զօրագլխեանն , պատուէր
հրամանի տայր ամենեցուն յան-
դիման նորա , զի իւրատու նորա
լուիցեն ամենեքեան : Եւ զամենայն
զօրսն զօրագլխօքն հանդերձ յանձն
առնէր առն միում յաւազացն' ու-
րում անուսն էր Մուշկան Նիսա-
լաւորա :

Եւ ինքն խաղալոր անդէն զբ-
նայր յերկիրն արեւելից . և յան-
դիման եղեալ մեծի թագաւորին ,
պատմէր զամենայն անցս իրացն ,
զիւր հնարաւոր իմաստութիւնն և
զՎասակայ խաբեբայ պատրանս
հայթայթանացն . ո'րպէս զառա-
ջինն զիւր զամբարշտութիւնն կա-
մեցաւ ծածկել այնու' զի քակեալ
երկրագոյնեաց զգուռն Հայոց :

Իբրեւ լուաւ զայս ամենայն
թագաւորն ի բերանոյ մեծ հա-
զարապետին , դառնացաւ յանձն
իւր , և ասէ անուստ երդմամբ .
« Եթէ ապրեսցի անօրէնն այն ի
մեծ սպառնալիցն , մեծաւ անար-
գանօք տամ ըմպել նոյն զբաժանի
դառնութեան մահու » :

Մեծ է սէրն Աստուծոյ քան զամենայն մեծութիւն երկրաւոր . և այնպէս աներկեւզս առնէ ըզմարդիկ , իրբեւ զանմարմին զօրս հրեշտակաց : Որպէս անգամայն ի սկզբանէ է տեսանել զբաղդում բազում անգամ ի բաղդում տեղիս : Մարդիկ , որ սիրովն Աստուծոյ իրբեւ զինու վառեալք էին , ոչ ինչ խնայեցին զանգիտելով իրբեւ զանարի , զոլով վատասիրաք , կամ ի մահ անձանց , կամ յափշտակութիւն ընչից , կամ 'ի խղիւղութիւն սիրելեաց , կամ ի գերութիւն ընտանեաց , ելանել ի հայրենի երկրէն և անկանել ի սորկութիւն յօտարութեան . առ ոչինչ համարեցան զայս ամենայն անձս չարաչարանացն . այլ միայն միաբան կալ ընդ Աստուծոյ , զի ի նմանէ միայն մի՛ գերի ելցեն . և ամենայն երեւելի մեծութեանս զնա բաւական համարեցան՝ ընտրեալ ի միտս իւրեանց : Եւ զօրացուցութիւնն մեռելութիւն վարկանէին , և զմահ վասն Աստուծոյ՝ անանց կենդանութիւն , և ծառայել ի կրկնի՝ ազատութիւն կենաց իւրեանց , և ընկենուզ զանձինս յօտարութիւն՝ ընդ Աստուծոյ գիւտից :

Որպէս յայտմ ժամանակի տեսար աչօք մերովք , զի զնոյն նա-

հատակութիւն նահատակեցաւ և աշխարհս Հայոց :

Քանզի իրբեւ ետես մեծն Վարդան զերկառաւորութիւն աշխարհին իւրոյ , ոչ ինչ թերահաւատութեամբ զանգիտեաց : Թէպէտ և ստուգեալ զիտաց զբազմաց այլոց եւս զերկմտութիւն՝ որ գեռ եւս ընդ նմա միաբանեալք էին , քաջակերեցաւ յանձն իւր և քաջալերեաց զզօրսն իւր . քանզի ինքն իսկ բռնացեալ ունէր զվազաւորանիստ տեղիսն միաբանութեամբ նորարարացն , որ ոչ քակեցան ի սուրբ ուխտէն : Հրամանս տուեալ ամենայն զօրացն ժողովել յԱրտաշատ քաղաք , փոխանակ յետս կացելոցն որ ելին զհետ իշխանին Սիւնեաց , զեղբարս կամ զորդիս կամ զեղբարցն որդիս ի տեղի նոցա մատուցանէր , և զիւրաքանչիւր զօրս տայր նոցա , զի գեռ եւս ինքն ունէր զամենայն աշխարհն :

Եւ փութով ամենեքեան ի տեղի պատերազմին եկեալ հասանէին իւրաքանչիւր զօրօք և ամենայն պատրաստութեամբ , նոքա և որ բունքն հաստատուն կացեալ էին ի տեղութիւն .

Ներշնչուհի Արծրունի ,
Եւ խորէն խորխուռնի ,

Եւ ինքն Սպարապետն ,
Եւ Արտակ Պալուէնի ,
Եւ Վահան Ամատունի ,
Եւ գունդն վահեռունեաց ,
Եւ թաթուզ Ղիմաքսեան ,
Եւ Արշաիր Արշարունի ,
Եւ Շմաւոն Անձուացի ,
Եւ Տաճատ Գնթունի ,
Եւ Արտակ Գնունի ,
Եւ Խոսրով Գաբեղեան ,
Եւ Կարէն Սահառունի ,
Եւ Հմայեալ Ղիմաքսեան ,
Եւ մեռ եւս այլ Ղիմաքսեան՝
Գաղրիկ ,

Եւ Ներսէս Քաջբերունի ,
Եւ Փարսման Մանդակունի ,
Եւ Արսէն Բնձացի ,
Եւ Այրուկ Սելունի ,
Եւ Վրէն Տաշրացի ,
Եւ Ապրսամ Արծրունեացն ,
Եւ Շահ խոռապետն արքունի ,
Եւ Խոսրո Սրտանձառեաց ,
Եւ Քողեանքն և Ալիպիքն և Տրդատունիքն , և զօրքն Ուրշուռնեաց , և ամենայն զործակալքն արքունի իւրաքանչիւր զօրօքն հանդերձ :

Արքա ամենեքեան համագումարք հասանէին ի գործ պատերազմին ի դաշտն Արտաշու , և լինէր հանդէս համարուն վաթսուն և վեց հազար այր ընդ հեծեալ և ընդ հետեակ :

Եկին ընդ նոսա սուրբքն Յովսէփ և Ղեւոնդ երէց , և բազում և այլ քահանայք , և եւս բազմադոյն պաշտօնեայք : Քանզի ոչ ինչ զանգիտեցին և նոքա զալ ընդ նոսին ի գործ պատերազմին . զի ոչ եթէ մարմնական համարէին

զիւրեն , այլ հողեւոր առաքինու թեան , ցանկային մահակից լինել քաջ նահատակացն :

Սկսաւ սպարապետն խօսել միաբանութեամբ նախարարացն ընդ զօրսն և ասէ .

« Ի բազում պատերազմունս մտեալ է իմ , և ձեր ընդ իս . է ուրեք զի քաջապէս յաղթեցաք թշնամեացն , և է ուրեք զի նոքա մեզ յաղթեցին . և բազում այն է որ յաղթով զտեալ եմք և ոչ յաղթեալք : Եւ միանգամայն այն աւանդան էին մարմնոյ պարծանք . քանզի հրամանաւ անցաւոր թաւաւորին մարտնչեաք : Որ փախչէր՝ վատանուն յաշխարհի երեւէր , և անողորմ մահ ի նմանէ դտանէր . իսկ որ քաջութեամբ յառաջ մատչէր՝ քաջ անուն ազգի ժառանգէր , և պարգեւս մեծամեծս յանցաւոր և ի մահկանացու թաղաւորէն ընդունէր : Եւ մեք իսկ աւասակ յիւրաքանչիւր մարմնս ունիմք վերս և սպիս բազումս . և բազում այն քաջութիւն իցէ , վասն որոյ առեալ իցէ և պարգուս մեծամեծս : Անարդ և անօգուտ զքաջութիւնն համարիմ , և առ ոչինչ զպարգեւսն զբազումս . վասն զի ամենեքեան խափանելոց են :

« Իսկ արդ եթէ վասն մահկանացու հրամանատուին զայն արու թիւնս կատարեաք , օրջալի եւս առաւել վասն անմահ թաղաւորին մերոյ , որ տէրն է կենդանեաց և մեռելոց , և դատելոց է զամենայն մարդ ըստ գործոց իւրոց :

Ապաքննելով կարի շատ յառաջ մատուցեալ ծերացայց, սակայն եւ լանկեղ եմք ի մարմնոյ աստի, զի մոցուք առ Աստուած կենդանի, որ ոչ եւս ելանկեցեմք ի նմանէ :

« Արդ աղաչեմ՝ զձեզ, ո՛վք քաջ նիզակակիցք իմ՝ մանաւանդ զի բազումք ի ձէնջ լուսաղոյնք էք քան զիս արութեամբ, և գահու ի վեր ըստ հայրենի պատուոյն . բայց յորժամ ձերով կամօք և յօժարութեամբ առաջնորդ և զօրազուլն ձեզ կացուցէք, հեշտ և բաղձալի թուեսցին բանք իմ ի լսելիս մեծամեծաց և ի փորձուց : Մի՛ երկուցեալ զանդիտեսցուք ի բազմութենէ հեթանոսացն, և մի՛ յահաբին սրոյ առն մահկանացուի ըզթիկունս դարձուցուք . զի եթէ տացէ Տէր յաղթութիւն ի ձեռս մեր, սատակեսցուք զգորութիւն նոցա, զի բարձրացի կողմն ճշչմարտութեան . և եթէ հասեալ իցէ ժամանակ կենաց մերոց սուրբ մահուամբ պատերազմիս, ընկալցուք խնդութեամբ սրտիւ . բայց միայն յարութիւնս քաջութեան՝ վատութիւն մի՛ խառնեսցուք :

« Մանաւանդ զի անմոռաց է ինձ, յիշելով զիմ և զմանց ի ձէնջ, ի ժամանակին՝ զի զանօրէնն իշխան խարեցաք, պատրեցաք իբրեւ զմանուկ մի տղայ անպիտան . իբր այն եթէ ի վերինն երեսս ըզկամս նորա ամբարշտութեանն կատարեցաք . բայց ի ծածուկ զխորհուրդս Տէր ինքնին վկայէ մեզ, ո՛րպէս անքակ կացեալ եմք ի նմանէ : Զոր և դուք ինքնին իսկ զիտէք, մասն սիրելեաց մերոց որ

ի մեծի նեղութեան էին՝ հնարս խնդրէաք վասն յանգորդ հանկույ . զի նոքօք հանդերձ մարտ եղեալ կռուեսցուք ընդ անօրէն իշխանին վասն հայրենի աստուածասուրբ օրինացն : Եւ իբրեւ նոցա ոչ ինչ կարացաք օգնել, անհնար լիցի այս՝ եթէ վասն մարմնաւոր սիրոյ զԱստուած ընդ մարդկան փոխանակիցեմք :

« Իսկ արդ յերկուս և յերկուս Տէր ինքնին մեծաւ զօրութեամբ օգնեաց մեզ, որպէս զի զանուն քաջութեան ժառանգեցաք, և զգորսն արքունի չարաչար հարաք, և զմոզսն անողորմ սատակեցաք, և զպղծութիւն կռապաշտութեանն ի տեղեաց տեղեաց սրբեցաք, զանօրէն հրաման թաղաւորին եղծք ապականեցաք, զխուրդութիւն ծովուն ցածուցաք, լեռնացեալ ալիքն դաշտացան, բարձրադէզ փրփուրն սպառեցաւ, զազանացեալ սրտմտութիւնն դաշարեաց : Ի՛ր ի վերայ ամբողջ որոտայր, նկուն եղեալ՝ քան զսովորականն բնութիւնն ի վայր դտաւ՝ ընդ մեզ խօսեւով : Որ բանիւ հրամանաւ կամէր կատարել զգորութիւնն իւր ի վերայ սուրբ եկեղեցւոյ, արդ աղեղամբ և նիզակաւ և սրով կռուի : Որ իբրեւ զհանդերձ կարծէր ունել մեզ զքրիստոնէութիւնն, արդ իբրեւ զդոյն ի մարմնոյ՝ չկարէ չընել, թերեւս և ոչ այլ կարացէ մինչեւ ի կատարած : Քանզի հիմունք սուրա հաստատութեամբ եղեալ են ի վերայ վիմին անշարժութեան, ոչ ի վերայ երկրի, այլ ի վեր յերկինս,

ուր ոչ անձրեւք իջանեն և ոչ հողմք շնչեն և ոչ հեղեղս յարուցանեն : Եւ մեք թէպէտ և մարմնով յերկրի եմք, այլ հաւատով յերկինս եմք չինեալ, ուր ոչ որ կալէ հասանել յանձեռագործ շինուածն Քրիստոսի :

« Հաստատուն կացէք յանշուշտ զօրազուլն մեր, որ ոչ երբէք մոռացի զգործս նաշատակութեան ձերոյ : Ո՛վք քաջք, մեզ այս մեծապէս է՝ զոր կատարեաց Աստուած ի ձեռն մերոյ բնութեանս, յորում և զօրութիւնն Աստուծոյ մեծապէս երեւի : Զի եթէ զայլս կոտորելով ի վերայ աստուածային օրինացն՝ պարծանս անձանց ժառանգեցաք, և զքաջ անուն ազատհմին մերոյ թողաք եկեղեցւոյ, և վարձուց ակնկալութիւն ի Տեառնէ է, որ պահի իւրաքանչիւր ումեք ի մէջ ըստ սրտին յօժարութեան և ըստ գործոց առաջարկութեան, ո՛րչափ եւս առաւել եթէ մեք մեռանիցիմք ի վերայ մեծի վկայութեան Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի, որում և երկնաւորքն են ցանկացեալ, եթէ գոյր հնար : Եւ զի այս պարզեւք ոչ ամենեցուն է անել, այլ որում պատրաստի ի բարերար Տեառնէն, և մեզ այս ոչ եթէ յարգար գործոց ինչ պատահեաց, այլ յանախանձ պարզեւատուէն . որպէս և ասէ իսկ ի սուրբ կտակաւնին . « Իւր առաւել եղեն մեզքն, անդէն առաւելան շնորհքն Աստուծոյ » :

« Եւ մեզ կարի քաջ ի դէպ եւ լանջ հրամանս պատասխանուոյս այ-

սորիկ . որովս և առաւելապէս երեւեցաք մարդկան ամբարշտեւալք, իրիկն առաւելապէս եւ թեւեսցուք արդարացեալք մարդկան և հրեշտակաց և շօրն ամենեցուն : Զի որ օր լուան ապաքնէն զմէնջ մարդիկ ի գործ ամբարշտութեանն, արտասուս բազում հեղան ի սուրբ եկեղեցւոյն, և եւս բազմադոյն ի մէջ սիրելեացն մերոյ : Կա և բնկեք մեր սրով սրտմտեալ սպառնային մեզ, և մահ դառնութեան ի վերայ հաւսուցանել կամէին . և ծառայքն մեր սարտուցեալ փախչին ի մէջ : Եւ հեռաւորաց, որոց լուեալ էր զանուն քրիստոնէութեան մերոյ, քանզի ոչ էին տեղեակ խորհրդոցն մերոց, ողբս ի բերան առեալ անշողարար աշխարէին զմեզ, և անգիտութեամբ հայեցութիւնս բազումս խօսէին զմէնջ : Եւ որ մեծ ընք քան զամենայն ասացից . ոչ միայն մարդիկ յերկրի՝ այլ և հրեշտակք յերկինս զերեսս իւրեանց դարձուցին ի մէջ, զի մի տխուր զխնդ հայեսցին ի մեզ :

« Եւ ահա եկն եհաս ժամանակ, զի զամենայն զիկողտ անուն ի մէջ ի բաց բարձուք : Յայն՝ ժամ իբրեւ զժախժեալ սղաւոր՝ հողի և մարմին էաք տրամեալք, այսօր զուարթացեալ և զգաստացեալք յերկոսեան առ հասարակ եմք լընացեալք . քանզի և զՏէրն բարերար ընդ մեզ տեսանեմք յառաջնորդութիւն . չէ մեր մարդ զօրավար, այլ զօրազուլն ամենայն մարտիրոսաց : Երկեւզ՝ թեւալանջ հրամանս պատասխանուոյս այ-

թերահաւատութիւն մեք ի մէջ միայն մերժեցաք, ընդ նմին և երկեղն փախցէ ի մտաց և ի խորհրդոց մերոց ։

Ձայս ամենայն առաքինի դուրաւարն խօսեցաւ ընդ ամենայն բազմութեանն . դարձեալ և զվրմի ի նոցանէ քաջաբերէր ի ծածուկ և արտաշնդէր, և դամենայն պաւկասութիւնն աղքատութեան լընայր : Արդ ոչ ինչ գոյր զօրակաւնին՝ յանձնէ և յրնկերաց մատուցանէր . որոյ զէն չէր՝ զէն պատրաստէր . և որում հանդերձ պիտոյ էր՝ հանդերձ զգեցուցանէր, և որում երիւթար՝ երիւթար տայր : Եւ առաւտ առնօք ուրախ առնէր զամենեւանն, և զուարթագին զինքն ցուցանէր ամենեցուն : Եւ րատ պատերազմական կարգին՝ զքաջ արանց զյիշատակարանս համապաղ երկրորդէր առաջի նուցա . զի և ինքն իսկ տեղեակ էր ի մանկութենէ իւրմէ սուրբ կըտակարանաց : Ձոր և ի ձեռն առեալ զքաջ նկարագիրն Մակարայեցեաց ընթերցողն ի լսելիս ամենեցուն, և յորդառատ բանիւք զէս իրացն իմացուցանէր նոցա, որպէս մարտուցեալ կռուեցան ի վերայ աստուածատուր օրինացն ընդդէմ թագաւորին Անտիոքացեաց : Ձի թէպէտ և ի նմին կատարեցան մահուամբ, սակայն անուն քաջութեան եկաց մինչեւ ցայսօր ժամանակի, ոչ միայն յերկրի՝ այլ և անմոռաց յերկինս : Եւ և զայն յուշ առնէր զօրականին, որպէս ազգատոհմն Մատաթեայ

քակտեալ բաժանեցան ի միութենէ նորա, դարձան ի հրաման թաղաւորին, շինեցին մենեանս, մատուցին զոչս սղծութեան, խտորեցան յԱստուծոյ, և ընկալան զպատիժս պատուհասի մահուան ի սուրբ միաբանելոցն : Իսկ Մատաթի ի և որք ընդ նմայն էին՝ ոչ ինչ լքեալ թուլացան, այլ եւս առաւելապէս պնդեցան, և ձեռնամուխ եղին ի գործ պատերազմին բազում ժամանակս : Ձայս աւել, և անդէն ի դաւախն զտեղի առեալ՝ զօրան զտեղէր, և յամենայն կողմանց տակաւ զայրուծին կազմէր :

Իսկ յետ ոչ բազում աւուրց զօրագլուխն Պարսից խաղալը գայր ամենայն հեթանոսական բազմութեանն . և եկեալ հասանէր յաշխարհն Հայոց ի Հեր և ի Ձարեւանդ դաւառ : Եւ անդէն զտեղի առեալ նորա ի գաւառին՝ բանակ բոլորէր, զիս հատանէր, պատնէջ կանգնէր, շերտաւոր փակէր, ամրացուցանէր իրբեւ զքաղաք ամենայն պատրաստութեամբ : Գունդ բազում հասանէր ի զօրաց նորա, ասպատակաւ արշաւէր, յաւարի առնուլ կամէր զգաւառս բազումս :

Ձայն իրբեւ լուան զօրքն Հայոց, սեպուհ մի յազգէն Ամասունեաց՝ Առանձար անուն, ընտրեցին յամենայն զօրականէն լի իւսաստութեամբ և քաջութեամբ : Եւ ընդ առաջ նորա հազարօք երկու, հար աստակեաց զբազմութիւնն գնդին, և զմնացեալսն ի նոցանէ անդրէն փախստական ի

բանակն արկանէր : Եւ ինքն ողջանդամ այսրէն դառնայր, և լինէր տօն ուրախութեան մեծ յաւուրն յայնմիկ զօրացն Հայոց :

Դարձեալ միւսանգամ ուրացեալն Վասակ անդրէն ի հնարս հայթայթանաց մտանէր ըստ առաջին կեղծաւորութեանն իւրոյ . չրջեցաւ ի ձեռն սուտ երիցանցն՝ զոր յառաջագոյն ասացաք, նորօք հրամանաւ արքունի ի պատգամաւորութիւն խօսէր, և երդմամբ հաստատէր զքրիստոնէութիւնն անդրէն ունէր :

Եւ զայս արարեալ զբազում աւուրս՝ ոչ կարաց զվարանութիւնն քակտել, մանաւանդ ըզսուրբ ուխտ եկեղեցոյն, որ ոչ էր հեռացեալ ի զօրականէն :

Որպէս երանելի երէցն Գեւորդ հրաման առեալ ի սուրբ ընկերացն՝ ի մեծէն Յովնէփայ և յամենայն մեծամեծացն, ի քահանայիցն և ի զօրագլխացն, երաց զբերան իւր և ասէ բարձր բառաւորով առաջի հրեշտակացն .

« Յիշեցէ՛ք ամենեքեան զհարան զառաջինս, որ յառաջ քան զձագունն Ողբոյն Աստուծոյ յիւրաքանչիւր ժամանակս :

« Քանզի իբրեւ մերժեաց և ընկէց զմեզ չարն յաստուածային տեղոյն, գտաք մեք անկեալք ընդ անողորմ դատաստանօք ըստ մեղացն յանցաւորութեան, որ ի կամս ազատութեան մերոյ դործեցաք զանարժանս, և զարարչական զօրութիւնն շարժեցաք ի վերայ մեր ի ցատումն բարկութեան, և զօղորմած դատաւորն

յուզեցաք վրէժ առնուլ անաչառութեամբ յարարածոցս . մինչև հրաման տուեալ երկնային ծովուն հեղուլ ի վերայ ցամաքիս, և հաստատուն յատակք երկրիս ծակօտեալ՝ ընդդէմ զհակառակսն դործեցին : Վերինք և ներքինք եղեն մեզ գործիք տանջանաց՝ առանց բարեխօսի վրէժ առնուլ յանցանոց մերոց :

« Ապաքն արդարն Եոյ միայն գտաւ կատարեալ յազգի մարդկութեանս, որ ցածոյց զարամուսթիւնն բարկութեան տերունեան ցամանն, և եղև սկիզբն առաջարկութեանս առ աճումն բազմութեան մարդկային ազգիս : Դարձեալ և Արաշամ ի փորձութեանն իւրում գտաւ առաքինի, և զընկալեալ պարզեւան յԱստուծոյ՝ ինքեան ձեռօք փոխ անդրէն նմին մատուցանէր . վասն այսորիկ և յառակս բնկալաւ դնա Աստուած, զի ի նմա տալաւորեալ տեսանէր զանեղեղութ՝ զալուստ Ռդւոյն Աստուծոյ, և զսրբնութիւնն անբաւ բլունեղոյն և զլեւնութիւնն անմահին, որ իւրով մահուամբն խափանեաց զիշխանութիւնն մահու : Եւ եթէ մահուամբ մահ մեռանի, մի՞ երկիցուք մահակիցք լինեւ Քրիստոսի . զի ընդ որում մեք մեռանիսք, ընդ նմին և կենդանանաւք :

« Յիշեցէք, առաքինիք, զմեծն Մովսէս, որ մինչեւ հասեալ էր յարութեան հասակն՝ խորհուրդ սուրբ նահատակութեանն ի տիտաղայութեանն երեւէր նմա . և տուն թագաւորին Նդիստաղաց ի ծառայութիւն մտանէր նմա, և

ակամայ դպրեկութեամբ անուցանէր զնա . և ի ժամ վրիկելոյ ըլլալ ժողովուրդն ի նեղութենէն՝ միջնորդ եղեւ երկնի և երկրի, միանալով և աստուած անուանեցաւ ի վերայ Նքիւտացեացն : Քանզի ուր գտաւ սուրբ խորհուրդն զօրացեալ՝ անձամբ իւրով վրէժ առնողը յեղիւտացեացն : Իսկ ուր աստուածային յայտնութիւնն ի վերայ նորա լինէր, ի ձեռն դաւազանին գործէր զմեծամեծ ըստ քանչեւ իսն : Եւ վասն սուրբ նախանձուն զոր ունէր՝ եհար զՆքիւտացին և ընդաւարեաց, վասն որոյ զմեծ անուն զնէր նմա, և ասալնորդ ժողովուրդեանն զնա կացուցանէր : Եւ բազում այն է՝ որ հեղուրդն արեամբն արդարացաւ, և անուանեցաւ մեծ քան զամենայն մարդարէս . ոչ միայն զարտաքին թշնամիսն կոտորելով, այլ և զազգատոհմն՝ որ փոխանակեցին զՍտուած ընդ որթուն յանապատին :

Եւ եթէ նա ի հեռուստ այնպիսի վրէժ խնդրէր զալտեան Որդւոյն Աստուծոյ, մեք որ ակաւ նառեաք իւրաք, և մեծապէս վաճեղեցաք երկնաւոր պարզեւան շնորհաց նորա, եւս առաւել պարտիմք վրէժխնդիր լինել մօտակայ ճշմարտութեանս : Որ եղ մահուամբ զանձն իւր ի վերայ մեղաց մերոց, արդարացոյց զմեզ յանձնարին դատաւարտութենէն, զիւցուք և մեք զանձինս մեր մահուամբ ի վերայ անմահ զօրութեան նրն, զի մի՛ նուազք քան զվրէժ խորնդիրսն առաջինս գտանիցիմք :

Յիշեցէք զմեծ քահանայն Փեննէզ, որ սպանմամբ երարձ ըզպղծութիւնն ի ժամ պատերազմին, և ազգէ յազգ երդմամբ հաստատեաց զքահանայութիւնն : Մի՛ մոռանայք և զսուրբ մարգարէն զՆիլիսս, որ ոչ կարէր հանդարտել հայել ի կապալաշտութիւնն Աքարու . և արդար նախանձուն իւրոյ զութ հարեւրսն ինքեան ձեռք սատակեաց, և զերկուս յիսուանս անշէլ հրոյն մատուցանէր լուցիկս . և զաստուածային վրէժն խնդրելով՝ անըմբռնելի և անազգին կառօքն յերկրէ ի յերկինս վերացաւ : Գուք՝ եւս մեծի մասին վիճակի հասեալ էք . զի ոչ եւս կառք առաքին ձեզ ի վերացումն, այլ ինքնին Տէրն կռաց և երիւարաց հօր զօրութեամբ և սրբութեմ հրեշտակօք ընդ առաւ եկեալ՝ ձեզ իւրաքանչիւր թեւս բուսուցանէ . զի նորա ուղեկիցք լինիցիք և նմին քաղաքակիցք :

Եւ այլ զինչ եւս երկրորդեցից առաջի մերոյ քաջ նահատակութեանք . զի քան զիս տեղեկաղոյն և հմուտք էք սուրբ կտակարանացն : Դաւիթ ի մանկութեան ժամանակին քարիւ կործանեաց զմեծ բլուրն մանդէն, և ոչ ինչ զանգիտեաց յահագին սրոյ հակային . ցրուեաց զգունդս այլազգեացն, և ապրեցոյց զգորսն ի մահուանէ, և զժողովուրդսն ի գերութենէ . և եղեւ անդրանիկ թաղաւորացն Խորայելի, և անուանեցաւ հայր Որդւոյն Աստուծոյ : Նա անուանեցաւ առ իսկաւորսն ժամանակին, և զուրք ճշմա-

րիտ ծնեալք ի սուրբ Հոգւոյն՝ որպէք էք Աստուծոյ և ժառանգակցք Քրիստոսի : Մի՛ ոք զձեր բաժինն ի ձեռք հատանիցէ, և զձեզ օտարախորթս արարեալ՝ տարաբաժին հանիցէ :

Յիշեցէք զամենայն զօրավարսն զառաջինս Խորայելի, զՅեսու, զԳեղէոյն, զՎիթայեա և զայլս ամենեանս, որք ճշմարիտ հաւատովք էին, հարին կոտորեցին զգորսն հեթանոսաց, և սրբեցին զերկիրն ի պիղծ կապալաշտութենէն : Եւ վասն հաստատուն արդարագործութեանն՝ որ ոչ ինչ երկմտեցին ի խորհուրդս իւրեանց, արեգակն և լուսին առանց ականջաց լուան և կատարեցին զբան հրամանի նոցա . ծով և գետք ճաւաղարհ զործեցին առաջի նոցա ըստ ոչ սովորութեան : Եւ բարձրացեալ պարիսպք քաղաքին Երիւքովի ձայնիւ լոկով անկեալ կործանեցան ի վրէժխնդրութիւն օրինացն արդարութեան : Եւ այլքն ամենայն՝ որ ըստ հաւատոց քաջութիւնս կատարեցին ի դարս իւրաքանչիւր, զովքեանս ի մարդեանէ և արդարացան յԱստուծոյ :

Ապաքն նոյն Տէր է ի սկզբանէ և մինչեւ ցայսօր և առ յապա, և յաւիտենից յաւիտեանս, և անդր քան զամենայն յաւիտեանս : Ոչ նորոգի, զի ոչ հնանայ . ոչ մանկանայ, զի ոչ ծերանայ . ոչ փոփոխի անյեղեղեկ բնութիւնն Աստուծոյ . որպէս և ինքն ասէր բերանով սուրբ մարգարէիցն . « Ես եմ, ես եմ, ես նոյն եմ ի սկզբանէ մինչեւ յաւիտեանս . ոչ տամ ըզ-

փառս իմ՝ այլում, և ոչ զքաջութիւնս իմ՝ գրօշնոց » :

Չայս զխտելով, եղբարք, մի՛ թուութեամբ քանիցիմք, այլ պնդութեամբ սրտիւ և հաստատուն հաւատովք կամակար յարձակեցուք ի վերայ թշնամեացն՝ որ յաբուցեալ զան ի վերայ մեր : Մեր յոյսն մեզ կրկին երեւի . եթէ մեռանիմք՝ կեանք, և եթէ մեռուցանեմք՝ մեզ նոյն կեանք առաջի կան : Յիշեցուք զբանն Առաքելոյ, որ ասէ, թէ « Փոխանակ ուրախութեան որ նմա առաջի կայր՝ յանձն էաւ զհամբերութիւն մահու, և մահու խաչի . վասն այսորիկ և Աստուած զնա առաւել բարձրացոյց, և ետ նմա անուն » որ ի վեր է քան զամենայն անուն . զի յանուն Յիսուսի Քրիստոսի ամենայն ծուներ կրկնեցի երկնաւորաց և երկրաւորաց և սանդաւառակաւանաց » :

Եւ քանզի որ ճշմարտութեամբ միացեալ է ընդ Որդւոյն Աստուծոյ, հոգւոյն աջօք տեսանէ զաներեւոյթ յատակ լցան ճաւաղաքից խմանալի արեգակնան, որ յամենայն ժամ և յամենայն օր զեր ի վերոյ ծագեալ երեւի ամենեցուն . և սրբատեսիլ և սրբահայեացս անպղտոր յատակութեամբ ձգեցուցանէ զհայեցուածս, և թափանցանց եղեալ ընդ երկինս՝ յանմատոց տեսին մերձեցուցանէ, և կորովութեամբ կռօէ զերկրապաշտութիւն զերկից հատուածոցն միաւոր զօրութեան : Եւ արդ որ ընդ Աստուծոյ աստիճանն ոտըն փոխ եղեալ իցէ, և բարձրու-

թեամբ յարքունիան հասեալ և զամենայն մեծութիւն բովանդակ տեսեալ, նա միայն է որ ժառանգէ դանանց ուրախութիւնն և զան տրորմանքն միսթարութիւնն :

« Եթէ, տեսաք իմ պատուականք, մի՛ յետ այսչափ ի բարձունքս վերանալոյ՝ այսոյն յերկիր անկեալ թաւալիցիմք, այլ տեղի առեալ անդրէն ի բարձրութեանն հաստատեցուք : Թէպէտ և հայեցուք ի ստորին կողմ երկրիս, տեսանեմք զառ լի ամենայն ապականութեամբ և անսուրբ սլո՞ւթութեամբ : Քանզի զինչ աղէտք տարակուսի են որ ոչ գործին յերկրայինս ախտաբերս, թշուառութիւնք աղքատաց և անթիւ չարչարանք նոցուն, աղքատոր ծանրութիւնք հարկահանաց, զգուանք և կռիւանք ի բռնաւոր ընկերակցաց, քաղց և ծարաւ ըստ կարօտութեան բնութեանն : Ստունս մանկը ձմերայնոյ և խորշակը ամառայնոյ, հիւանդութիւնք տաւաժամբ և ախտը մահաբերը հաւնապաղ տանջեն զմարդիկ : Երկեւզ արտաքնոց, արհաւիրք ի ներքնոց անդադար ի վերայ հասանեն, ցանկան մահու յառաջ քան զժամանակն, և ոչ գտանեն, և բաղումք են որ փորեն և խնդրեն, և խնդալից լինին յորժամ գտանեն : Իսկ որ թուին մեզ թէ՛ յաջողեալ իցեն ի մեծութեան և փափկանան ուրախութեամբ ի պահասելի կեանս, մեծամեղալ հպարտանան յանցաւոր մատուռ աշխարհիս, նորա են որ կուրացեալ են ի ճշմարիտ կենացն : Իսկ

արդ զինչ այն չարիք իցեն որ ի նոսա ոչ գործիցին. ընդ մեծութիւն խառնեալ է յաշխարհութիւն ընչից աղքատաց, ընդ սուրբ ամուսնութիւնն գէճ սլո՞ւթութիւն : Յորս վայելենն՝ անընտրութեամբ, նոցուն երկրպագութիւնս իրեւ Սատուոյ մատուցանեն, մուրեալք ի ճշմարիտ կենացն :

« Ո՞չ ահա ամենայն աշխարհա՛րարչին բոլորեցուն է գոյացութիւն. և զոր նոքայն պաշտեն և պատուեն՝ ապաքէն ի սմին նիւթոց է մասն. իսկ արդ մատուցն մատանց կան ի ծառայութիւն : Զի եթէ մի մասն աշխարհիս ապականացու է, հարկ է թէ և ամենայն մատուցն ընդ նմին ապականին : Նա և ի մասանց անտի՛ պարտ է թէ և ընտրութիւնք երեւեցին. իսկ արդ որ լա է յայտնի է ամենեցուն, և որ զի տեն իմանալ՝ նա է ընտիր ի մասանցն : Ապա թէ այդ այգպէս է, քան զամենայն պաշտամունս հեթանոսաց որում երկիր պաղանեն՝ երկրպագուն են առաւելաւք քան զանքան տարերսն՝ որոց չառաջար կան ի ծառայութեան. և զէն Աստուած որ ի մարդ կերպարանեցաւ՝ չպաշտեն, այլ արաւրածոց տանին երկրպագութիւն. որոց մեղաց չիք քառութիւն յարդար տեսնին :

« Օն անդր ի բաց թողցուք ըզխաւարային խորհուրդս մուրեբոցըն. եղկելիս և ողորմելիս քան զամենայն մարդիկ զնոսա համարեացուք. մանաւանդ զի կամեք

են կուրացեալք և ոչ ի հարկէ, և ոչ երբէք դոցեն զճանապարհն ճշմարտութեան : Այլ մեր բացաւ հայեաց աչք տեսեալ զլոյսն երկնաւոր, մի պատահեցէ մեզ խաւարն արտաքին : Զի ոյք էին ի խաւարի, եկն առ նոսա լոյսն ճշմարիտ կուրացեալք վրկայեցան ի կենացն : Իսկ ոյք ընկալալք հաւատովք՝ որդէք էք և ոչ օտար իրենորթք, սիրելիք և ոչ թշնամիք, բաժանորդք և ժառանգորդք վերին իմանալի քաղաքին :

« Անդ է առաջնորդ փրկութեան մերոյ. աստ քաջութեամբ նահատակեցաւ, և զնոյն ուսոյց ամենայն նիղակակց գործակցաց իւրոց Առաքելոց. ընդ որս և դուք էք այսօր կրկին երեւեալ, օրհնեալք հաւատովք ընդդէմ անբերեւոյթ թշնամոյն, պատենազէն զրահիւք գէ՛մ ընդ գէ՛մ ընկերակցից սատանայական գործոյն : Եւ եթէ այսպէս և եթէ այնպէս, զերկուսեան կողմանս ի պարտութիւն մատնէք, որպէս և Տէրն ինքնին արար աշխարհի. թուեցաւ թէ մեռաւ, այլ նա յայնժամ տարաւ զխաղաղեալ նահատակ սուղբինութեանն. զախոյեանն ընկէց, ըզպատերազմն եհար, զթշնամիսն ջրուեաց, զաւարն ժողովեաց, ըզդերման զարձոյց, զպարգեւան բաշխեաց ամենայն սիրելեաց իւրոց ի ձեռն իւրաքանչիւր առաքինութեանց :

« Գիտէք դուք ամենեքեան. յառաջ ժամանակաւ հասեալ ձեր ի գործ պատերազմին, թէպէտ և էր ձեր սովորութիւն՝ քահանայից

հանապաղորդել ի մէջ բանակիս, ի ժամ ճակատուցն յանձնեալ ձեզ ի նոցանէ աղօթիւք՝ յամուր տեղով ուրեք թողուիք զնոսա. իսկ այսօր եպիսկոպոսք և երիցունք և սարկաւազունք, սաղմոսերգողք և զրակարգացք իւրաքանչիւր կարգեալ կանոնաւ՝ իբր վառեալք զինու և պատրաստեալք ի պատերազմ, կամին ընդ ձեզ յարձակել հարկանել զթշնամիսն ճշմարտութեան : Եւ եթէ մեռանել եւս հասանէ ի նոցանէ, սակայն և յայնմանէ ոչ են զանդիտելոց. քանզի լուաղոյն զմեռանելն կամին քան զմեռուցանելն :

« Բալէս զի կրկին աչս ստացեալ ունիցին, հաւատոյ աչք ըզքարկածանս մարդալիցն տեսանեն, և մարմնոյ աչք զքաջութիւն ձերոց թաշտակութեանդ : Մանաւանդ թէ ի ձեզ զերկուսեան իսկ տեսանեմք. քանզի և դուք իսկ տեսանէք զչարչարանս սուրբ առաքելոցն և զսպանմունս զամենայն քաջ մարտիրոսացն, որոց մահուամբն հաստատեցաւ սուրբ եկեղեցի, և հեղումն արեան իւրեանց եղեւ ի պարծանս վերնոցն և ներքնոց : Արդ մինչեւ ի դալուստըն երկրորդ՝ նոյն նահատակութիւն կատարի չարչարանք առաքինեացն և ընտրելոց նահատակաց՝ յորոց միջի և դուք էք հանգիստեալ այսօր, և հրաւիրեալ ի լուսաւորչացն ձեր սրբոց հասանել ի դուռնդս նոցա և ժառանգորդ ըս խոստացելոցն լինել անանց բարութեանց ի Քրիստոսէ Յիսուսէ, որ է օրհնեալ յաւիտեանս » :

Յայս վայր խօսեցաւ ի գիշերին յայնմիկ սուրբ երէցն Ղեւոնդ, և փառատօրեւով կատարեաց զԱմենըն ասելով: Եւ սեղան ուղղեալ՝ զամենասուրբ խորհուրդն կատարեցին. ուղղեցին և աւագան, և եթէ գոյր որ երախայ ի բազմութեան զօրուն՝ զգիշերն ամենայն մկրտեցին. և ընդ առաւօտս սուրբ օրինացն հաղորդեցան, և այնպէս լուսազգեստ եղեն՝ որպէս իտե-

րունեան մեծի սուրբ դատկին: Եւ մեծաւ դուարճութեամբ և յոյժ խնդութեամբ աղաղակեաց ամենայն բազմութիւն զօրացն և ասեն. « Հաւասարեացէ մահ մեր ընդ մահու արդարոցն, և հեղու մին արեան մերոյ ընդ արեան սուրբ մարտիրոսացն. և հաճեացի Աստուած կամաւոր պատարագ աւ, և մի՛ տացէ զեկեղեցի իւր ի ձեռս հեթանոսաց »:

ՅԵՏ այսորիկ իբրեւ ետես զօրավար գնդին Պարսկց՝ եթէ հասան պատգամաւորքն ի միջոյ խաւրէլ զնոսա, և բարձաւ յոյս ակընկալութեան իւրոյ ցրուել զնոսա յանքակ միարանութենէն, յայնմ ժամանակի յառաջ կոչէր զանօրէնն Վասակ և զամենայն ուրացեալ իլխանսն, որ էին ընդ նմա յաշխարհն Հայոց. հարցանէր զնոսա, և ուսանէր ի նոցանէ զհնարադիտութիւն յաղթութեան: Եւ իբրեւ հասեալ տեղեկացաւ զառն առն իւրաքանչիւր քաջութիւնս, կոչէր և զբազումս ի զօրադլխացն՝ որ էին ընդ իւրով ձեռամբ, և հրամայէր ածել զառաջեալ զերամակս փղացն, և ի գունդս գունդս զգազանսն բաժանէր, և առ մի մի փիղ երեք հազար սպանաղէնք, թող զայլ զօրս ամենայն: Խօսէր և ընդ մեծամեծսն արքունի հրամանաւ և ասէր. « Յիշեցէ՛ք այր իւրաքանչիւր զպատուէր մեծի թագաւորին, և գի՛ք սառաջի զանուն քաջութեան. ընտրեցէ՛ք զմահ քան զիկեանս վատութեամբ: Մի՛ մոռանայք զուղն և զպսակն և զուռն և զառատա՝ ձեռն պարգեւսն՝ որ շնորհի ձեզ յարքունուստ: Տեարք էք իւրաքանչիւր դաւառաց, և ունէք իշխանութիւն բազում. գուք ձեզնի

ՎԵՑԵՐՈՐԴ ՅԵՂԱՆԱԿ

ՊԱՏԵՐԱԶՄՆ ՀԱՅՈՑ

~~~~~

գիտէք զքաջութիւն աշխարհին Հայոց, և զառն առն իւրաքանչիւր նահատակութիւն արութեան զիորձ առեալ ճանաչէք. գուցէ ձեր ի պարտութիւն մատնեալ՝ կենդանեալ վրիպիցէք ի մեծ կենացն զոր ունիցէք: Յիշեցէ՛ք զիլին և զորդիս ձեր, յիշեցէ՛ք զսիրելի բարեկամս ձեր. գուցէ ոտնհար լինիցէք յարսաքին թշնամացն և ողբակիցք ի ներքին սիրելեացն »:

Եւ և յուշ եւս առնէր նոցա զբազում ընկերակիցս փախուցեալս, որք թէպէտ և ի պատեւրազին ապրեցան, սրով ընկալան զվճիռ մահուն իւրեանց. ուստեք և դստերք և ամենայն ընտանիք իւրեանց յանաշխարհիկս գրեցան, և ամենայն հայրենի դաւառք հասան ի նոցանէ:

Ջայս ասէր, և առաւել քան զայն սասանացունէր զհրամանն արքունի: Կարգէր կազմէր զգօրսն ամենայն, և տարածանէր երկայնէր զճակատն յերկայնութիւն դաշտին մեծի: Եւ իւրաքանչիւր զազանացն յաջմէ և յահեկէ՝ զերեքհազարեան սպառազնսն պատառառէր, և զընտիր ընտիր նահատակացն չուր զիւրեաւ գունաւորէր. և այսպէս ամրացուցանէր զգունդն Մատեան իբրեւ զաշտաւակ մի հօր և կամ իբրեւ զերգ

մի անմատոյց : Նշանաբաններ , դրօշա արձակել , և ի ձայն մեծի փողոցն պատրաստ հրամայելը լինել : Իսկ զգուհուն զՎարդանայի , և զկատարացն և զշնանց և զԳեղաց , և զայլս եւս ամենայն զընտիր ընտիր զօրուն մարդիկ ի մի վայր ժողովել , և հրաման պատուիրանի տալը ընդ աջիկ կողմանէ գնդին իւրոյ պատրաստ լինել ընդդէմ Հայոց զօրավարին :

Իսկ արին Վարդան յառաջ մատուցեալ և զառաքանին հարցանել , և միարան ամենեցուն խրատու զգորադուխտն կարգէր այսպէս .

Ձգուհուն առաջին տայր ի ձեռն իշխանին Արծրունեաց , և նիկակակից նմա զմեծ իշխանն Մուկաց . և զայլն ամենայն նախաւարեան համհարգս երկոցունցն , և զամենայն բազմութիւն գնդին թեւս աստի և անտի կազմէր նուցա :

Եւ զգուհուն երկրորդ տայր ի ձեռն խորենայ խորխուռնեաց , և նիկակակից նմա զԿնծայինն և ըզՆերսէհ Քաջբերունի :

Եւ զգուհուն երրորդ մատուցանէր ի ձեռն թաթլոյ Վանանդեաց , և նիկակակից նմա հրաման յէր զՏաճատ Գնթունի , և զբազումս ի քաջ արանց աստի և անտի ի թեւս նոցա :

Յանձն իւր առնոյր զգուհուն չորրորդ , և նիկակակից իւր զքաջըն Արշաւիր և զհարազատ եղբայր իւր զՀամադասպեան :

Կարդէր և կազմէր զձակատն յորդորելով ընդ ամենայն . երեսու

դաշտին դէմ յանդիման Արեաց գնդին , առ ամին Տղմուտ գետոյն :

Եւ իբրեւ այս այսպէս պատրաստեցան , երկոքեան կողմանցն լի սրտմտութեամբ և մեծաւ բարկութեամբ զայրանային , և զազանացեալ զօրութեամբ յիբրեարս յարձակէին երկոքեան . և ամբոխ աղաղակին երկոցունց կողմանց՝ իբրեւ ի մէջ ամպոց շփոթելոց՝ ձայնմունս գործէր , և հնչումն ձայնից զքարանձաւս լերանցն շարժէր : Ի բազմութենէ սաղաւարտիցն և ի փայլիւն պատենաղէն վառելոցն իբրեւ նշոյլք ձառագայթից արեգական հատանէին : Նա և ի բազում սուսերացն շողալ , և ի ձօճել բազմախուռն նիկակակից իբրեւ յերկնուստ աշաղէին հրաձգուցութիւնք եռային : Քանզի ո՞վ իսկ է բաւական ասել զմեծամեծ տաղանաւ ահաւոր ձայնիցն , որպէս կոխիւնք վահանաւորացն և ձայնմունք լարից աղեղանցն զլսելիս ամենեցուն առ հասարակ խլացուցանէին :

Անդ էր տեսանել շտապ մեծի տաղնապին և զաղէտս անբաւ տաւրակուսանացն երկոցունց կողմանցն , առ ի յանդուգն յարձակմանէն զմիմեանս բախելով . քանզի թանձրամիտքն յիմարէին և վատասիրտքն լքանէին , քաջքն խիզախէին և նահատակքն գոչէին : Եւ խումբ արարեալ ամենայն բազմութեանն՝ զգետն ի մէջ փակէին , և զանդիտեալ գուհուն Պարսից ի դժուարութենէ գետոյն՝ զտեղեւաւն զեւալ սկսան : Իսկ գուհուն

Հայոց հասեալ անցանէին , ձի ի վերայ առեալ յարձակէին մեծաւ զօրութեամբ : Սաստիկապէս բախեալք ընդ միմեանս , յերկոցունց կողմանց բազում վրաւորք յերկիր անկեալ դիտթաւալ խաղային :

Յայնմ մեծ տաղնապին ի վեր հայեցաւ քաջն Վարդան , և տեսանէր զընտիր ընտիր քաջ նահատակաց Պարսից զօրուն՝ զի զձախաղովն շարժեցին զՀայոց գնդին , մեծաւ ուժով յարձակէր ի տեղին , և զաջ թեւն Պարսից գնդին բեկեալ՝ արկանէր զդադանօքն , և չորջանս առեալ կոտորէր մինչեւ ի նոյն տեղի : Եւ այնպէս շտապ տաղնապին ի վերայ հասուցանէր , մինչեւ գուհուն Մատեան քակեալ բաժանեցան ի մեծամուրս պատրաստութենէն , և եւս եւս քաջ քաջ ի փախուստ դառնային :

Ապա գէտ ակն ի վեր համբաւնալը Մուշկան Նիսալաւուրտ , քակեալ զմանս տեսանէր ի գնդէն Հայոց , և զինի մնացեալ ի հովիտս լերանցն : Վասն որոյ զազալակ բարձեալ քաջաւերէր շուրջ գիւրեաւ զօրս Արեաց , որք զտեղի առեալ կային ընդդէմ գնդին Վարդանայ : Եւ անդէն ի տեղեւունս երկոքին կողմանցն զպարտութիւն խոտովանէին , և առ յոյժ թանձր անկեալ դիականց իբրեւ զքարակոյտս գերեկաց երեւէին :

Յայն իբրեւ ետես Մուշկան Նիսալաւուրտ , մնայր գազանացն Արտաշիւրի , որ ի վերայ նոցա նըստէր ի բարձր դիտանոցին իբրեւ յամուր քաղաքի . և ի ձայն մեծ զալարափողոցն զիւր գունդսն ըս-

տիպէր , և յառաջամարտիկ զօրքն զնա ի մէջ փակէր :

Իսկ կորովն Վարդան իւրովք քաջ նիկակակցօքն ոչ սակաւ նախաձիրս ի տեղեւոյն գործեաց , յորում տեղեւոյ և ինքն իսկ արժանի եղեւ առնուլ զկատարեալ նահատակութեանն պսակ :

Եւ յերկարեալ գործոյ պատեւրաղմին՝ օրն տարածամէր , և մօտ առ երեկս կարճատէր . բազմաց օրահապ մահու հասանէին , մահ նաւանդ ի թանձրութենէ դիականց մօտ առ մօտ խոտացեալ իբրեւ զփայտահարս մայրաւորաց :

Անդ էր տեսանել զբեկումն նիկակացն և զխորտակումն աղեղանց . վասն այնորիկ և ոչ կարէին կալ ձնարտիւ ի վերայ սուրբ մարմնոց երանելեացն . և սաստիկ խուճապ տաղնապին էր կողմանցն երկոցունց անկելոց : Եւ որք մնացեալքն էին՝ վասնեալք և ցրտեալք լինէին ի լեւնաղաշտս ամուր ձորոցն . և յորժամ սլատահէին միմեանց՝ զարձեալ միւսանդամ զմիմեանս սատակէին : Եւ մինչեւ ի մուտս արեգականն անդադար լինէր գործ դառնութեանն :

Եւ քանզի զարնանային էր ժամանակն , ծաղկալից դաշտքն դառնային յորդահոսանս արեանց բազմաց : Մանաւանդ յորժամ տեսանէր որ զբազմակոյտ դիականցն անկելոց , սկիտն բեկանէր և աղիւքքն զալարէին՝ լսել զմինչիւն խոցելոցն և զմնչիւնս բեկելոցն , ըզթաւալզլոր խաղալ սողալ վրաւորացն , զփախուստ վատացն , ըզթալաւստ լքելոցն , զսրտաթա-

փումն զանարի արանցն , զճիւն
կանացեացն , զորքս սիրելեաց ,
զաշխարումն մերձաւորաց , զվայ
և զաւալ բարեկամացն : Քանզի
ոչ եթէ կողմ էր որ յաղթեաց , և
կողմ էր որ պարտեցաւ , այլ քաջը
ընդ քաջս երեւալ՝ երկրորդն կողման
քըն ի պարտութիւն մատնեցան :

Բայց քանզի անկեալ էր մեծ
սպարապետն Հայոց ի պատերազ
մին , ոչ ոք դոյր այնուհետեւ ի
մէջ գլխաւոր՝ յոր յեցեալ ժողով
վէին գունդն մնացելոցն : Թէպէտ
և բազում այն էր որ արկեցան՝
քան թէ որ մեռանն , սակայն ցաւ
նեալ ցրուեցան , և հասեալ ան
կանէին ի տեղիս տեղիս յամուրս
աշխարհին , և բռնանային ի վե
րայ բազում դաւառաց և բեր
դից , զոր և ոչ առնուլ իսկ ոք
կարէր :

Եւ այս անուանք են քաջ նա
հատակացն՝ որ անդէն ի տեղւոյն
կատարեցան .

Յագգէն Մամիկոնէից ՔԱՋՆ
ՎԱՐԴԱՆ հարեւր երեսուն և երեք
արամբ :

Յագգէն Խորխոռունեաց ԽՈՐԷ
ՆԸՆ ԿՈՐՈՎԻ իննեւտասն արամբ :

Յագգէն Պալուենեաց ԱՐԻՆ
ԱՐՏԱԿ յսուն և եւթն արամբ :

Յագգէն Գնթուռնեաց ՋԱՐՄԱ
ՆԱԼԻՆ ՏԱՃԱՏ իննեւտասն ա
րամբ :

Յագգէն Դիմաքսեանց ԻՄԱՍ
ՏՈՒՆ չՄԱՅԵԱԿ քասն և երկու
արամբ :

Յագգէն Քաթրերունեաց ՀՐԱ
ՇԱԿԵՐՏՆ ՆԵՐՍԵՋ Եւթն արամբ :

Յագգէն Գնուռնեաց ՄԱՆՈՒԿՆ
ՎԱՃԱՆ երկու արամբ :

Յագգէն Ընծայնոց ԱՐԴԱՐՆ
ԱՐՍԷՆ Եւթն արամբ :

Յագգէն Արուստանոց ՅԱՌԱ
ՋԱՂԵՄՆ ԳԱՐԵԳԻՆ երկու հարա
զատօքն և ութուտասն արամբ :

Այս երկերիւր ութսուն և եւթն
նահատակք , ընդ ինն մեծամեծ
նախարարսն անդէն ի տեղւոյն
կատարեցան : Եւ յարքունի տա
նէն և ի տանէն Արծրունեաց և
յիւրաքանչիւր նախարարաց տա
նէն . թող զայս երկերիւր ութ
սուն և եւթն , և այլ եւս եւթն
հարեւր և քառասուն այլ , որք
զանուանս իւրաքանչիւր ի դարու
թիւն կենաց գրեցին ի նմին ա
ւուր ի մեծ պատերազմին : Եւ
միահամուռ լինի ամենայն հազար
և երեսուն և վեց :

Իսկ ի կողմանէ ուրացելոցն և
հեթանոսաց անկանէր յայնմ ա
ւուր երեք հազար հինգ հարեւր
քառասուն և չորք այլ : Ինն այլ
ի նոցանէ ի մեծ պատուաւորացն
էր , վասն որոյ և կարի յոյժ ի
խոր խոցեցաւ Մուշկան Նխալա
ւուրտ : Մանաւանդ երբեւ ետես
զանհնարին հարուածսն եռապա
տիկ զիւրոյ գնդին քան զՀայոցն ,
բեկաւ անկաւ զորութիւն ուժոյն
իւրոյ , և ոչ հանդարտէր կալ ի
վերայ խորհրդոց մտացն . քանզի
ոչ որպէս կարծէր զպատերազմն՝
կատարեցաւ : Մանաւանդ իրբեւ
հայեր տեսանէր զբազմութիւն ան
կեւոյ իւրոյ կողմանն , և թիւ հա
մարոյ եւս առնէր , և իրբեւ այն
չափ յոլով գտանէր զիւր անկեալ
սըն քան զՀայոց գնդին , եւս ա
ռաւել վասն երեւելի արանցն՝ զո

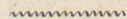
րլս յականէ յանուանէ զիտէր թա
գաւորն , ի մեծ տաղանալի լինէր
այրն յանձն իւր : Արդարութեամբ
զիրան գրեւ և ցուցանել՝ ի թա
գաւորէն երկնէր . դարձեալ և
թաղուցանել եւս ոչ կարէր , քան
զի ոչ ծածկէր այնպիսի մեծ կռիւ :

Եւ մինչդեռ յայնմ մտաց խոր
հըրդի էր յանձն իւր և նեղէր ի
միտս իւր , ուրացեալն Վասակ՝
որ զանձն իւր ի մէջ գազանացն
թաղուցեալ ասորեցոյցանէր՝ միս
թար մատուցանէր մտացն լքելոց ,
և ուսուցանէր նմա հնարս նեն
դութեամբ , թէ ո՞րպէս կարացէ
մարտնչել ընդ ամուրսն խարհու
թեամբ : Երգմունս կիքէր արքու
նի հրամանաւ և վկայութեամբ
անձին իւրոյ և խաբեայ երիցամբ

քըն որ ընդ նմայն էին . պատգա
մաւորս առնէր զնոսա , և երեւե
ցուցանէր զթողութիւն ապստամ
բութեանն առ ի շինութիւն եկե
ղեցւոյ շնորհել անդրէն , և զամե
նայն կարգս անդրէն յարմարել
լատ առաջին սովորութեանն : Թէ
պէտ հրամանս թաղաւորին հաս
տատութեամբ էր տուեալ — վասն
զի յոյժ բեկաւ զորութիւն նորա ,
որպէս զի երկրորդն կողմանք նորա
հարան — սակայն զօրքն Հայոց
վասն նենդութեանն Վասակայ ,
որ բազում անգամ հասեալ էին
ի վերայ ստութեան նորա , վասն
այնորիկ և հրամանի թաղաւորին
վաղվաղակի ոչ կարէին հաւա
ստալ :

Արդ դարձեալ յայնժամ դրողեաց զՄուշկան Նիսալաւորտ և զամենայն աւագանին Արեւաց . առեալ զգորսն հասանէր ի վերայ ամրոցին՝ յոր անկեալ էին գունդ մի ի զօրացն Հայոց հանդերձ սուրբ քահանայիւքն , և մարտ եղեալ կռուէին չուրջ զբերդաւն : Կէ իրեւ ոչ ինչ կարացին ազդել նոցա , դարձեալ յերգումնս ապաստան եղեալ , գի ուխտիւ իջուցն զնոսա առանց դաւ ինչ զործելոյ , և երկիցս և երիցս անդամ ետուն տանել զաւետարանն : Թէ պէտ և քահանայքն յանձն առնուին զիջանելն կալ առաջի , բազումք ի զօրականացն ոչ կարէին հաւատալ սուտ ուխտին Վասակայ . քանզի սկսաւ երթալ Մուշկան Նիսալաւորտ զջէտ չար խրատուն Վասակայ :

Մի ոմն ի քաջ զօրականէն Հայոց , որ անկեալ էր ի բերդն փախըստեամբ՝ Բակ առուն , ելեալ ի պարիսպն թշնամանս զնէր անօրինին , և ցուցանէր առաջի Պարսից զօրադլխին զամենայն չարիսն զոր անցուցեալ էր նորա ընդ աշխարհն Հայոց : Զոր և բազումք բռնալ՝ արդարացուցանէին զամբաստանութիւնն , ոչ միայն ի Հայոց կողմանէն , այլ եւս առաւել զօրքն Պարսից : Սոյն այրս այս

ինմին գիշերի եւթն հարիւր առաւրդ ել զնոց ի բերդէ անտի , և ոչ կարացին ձեռն արկանել ի նա :

Իսկ որ ի ներքս յամրին մտացին , թէպէտ և գիտէին ճամբարիւ պարբերայ երդմունս նոցա , ոչ ունէին համբար ի ներքս : Իրեւ ոչ կամաւ իջեալ կոցին առաջին , քահանայեաց սպանանել ի նոցանէ երկերիւր և երեքտասան սյր : Ազգակեցին ամենեքեան և ասեն . « Գոհանամք զքէն Տէր Աստուած մեր . մինչդեռ չեն եւ եկեղեցիք և անբակ տաճարք վրկայից և միաբան սուրբ ուխտ եկեղեցւոյ և առաքինացեալ , արժանի արարեր զմեզ կոչմանդ երկնաւորի : Հաւասարեցնէ մահա մեր ընդ մահ քաջ նահաւտակացն , և խառնեացի արիւնս մեր ընդ արիւն անկեալ վիրաւորացն , և հաճեցի Տէր ընդ եկեղեցիս իւր՝ բազմութեամբ կամաւոր զուարակացն որ ելանն ի վերայ սուրբ սեղանոյս » : Զայս առաւրդ ի տեղւոյն կատարեցան երկերիւրքն և երեքտասանք :

Իսկ սուրբ քահանայքն՝ որ անդ գիտեցան յամուրսն , երանելիքս ոյս Յովսէփ և Ղեւոնդ՝ բազում ընկերակցօքն իւրեանց , մատուցին և նոքա զգարանոցս իւրեանց առաջի սրոյ դահճապետին ,

և եւ ի հալածանս նեղութեան , որ և ամենայն փափկութիւնն Հայոց հնաս ի վիրտս վտանգի և յանհրճարին ասպականութիւն , ոչ անսամբ խաբերայ հրամանացդ և անկանիմք ի ձեռս անօրէն իշխանացդ » :

Թողին այնուհետեւ իւրարանջիւր զգեւելս և զաւանս և զազարակա : Ելին հարսուհի յառաջատից և փեսայք ի սենեկաց , անկան ծերք յաթոռոց և տղայք ի զրկաց . երթային երիտասարդք և կուսանք և ամենայն բազմութիւն արանց և կանանց , հասեալ ունէին զամուրս անապատին և զանխաբ տեղիս բազում լեռանց : Լաւ համարէին զգազանաբար բռնակութիւնն աստուածապաշտութեամբ ի քարանձաւս կեցոյ , քան ուրացութեամբ փափկանալ յիրաքանչիւր շինուածս : Առանց որտեղեց համբերէին խոտարուտ կերակրոցն , և ոչ յիշէին զուփորական խորտիկան : Համարեալ էին նոցա դարաւորքն իրրեւ ըզյարիս բարձրաբերձ շինուածոց , և զեւտանկողիքն իրրեւ զնկարեալ պատշգամս :

Ազգուհի էին նոցա մրմնջուհի երգոց , և ընթերցումք սուրբ գրոց կատարեալ ուրախութիւնք : Ամենայն մարդ յանձն իւր եկեղեցի էր , նոյն ինքն քահանայ . մարմինք իւրաքանչիւր՝ սուրբ սեղան , և ողիք նոցունց՝ պատարագ ընդունելի : Փանդի ոչ ոք ի նոցանէ ողբայր յուսահատութեամբ զանկեալսն ի սրոյ , և ոչ ոք հեծեծելով հոռաչէր ի վերայ մերձաւոր

սիրելեաց իւրոց : Խնդութեամբ
ընկալան դյաւիտական թիւն ընչից
բաղմաց , և ոչ յիշին ամենեւին՝
եթէ եղեալ իցեն նոցա ստաց-
ուածք : Համբերութեամբ ճգնէին
և մեծաւ առաքինութեամբ տա-
նէին զքաջ նահատակութիւնն :
Զի եթէ ոչ բացաւ աչօք տեսանէ-
ին զյոյսն խնդալից , և ոչ կարէին
գործել զայնպիսի մեծ առաքի-
նութիւն :

Փանդի բազումք յազդէ ի մեծ
նախարարացն էին , և եղբարք ե-
րոյիք և դստերք , հանդերձ ա-
մենայն սիրելեօք իւրեանց ի մէջ
ամրական վայրացն , ոմանք յան-
լոյս երկիրն խաղտեաց , և այլ
բազումք ի կողմանս հարաւոյ՝ յան-
մատոյց ամուրսն Տմորեաց , և
կէպէն ի թանձրախիտ մայրիսն Ար-
ձախոյ , և այլ ոմանք անդէն ի մի-
ջոց աշխարհին բռնացան ի վերայ
բազում ամրոցացն : Եւ ամենեքին
մեծաւ համբերութեամբ տանէին
զբազում նեղութիւնն վասն սի-
րոյն Քրիստոսի , և զայս միայն
ազաւելով խնդէին յԱստուծոյ ,
մի՛ տեսանել նոցա զաւեր սուրբ
եկեղեցեաց :

Այլ որպէս ցուցաք բազում
անգամ զամբարշտին չարութիւն ,
յորդորէր և ստիպէր զգորսն Պար-
սից ի մօտաւոր կողմանց աշխար-
հին , զի հրամանաւ արքունի զոր
եկեացէ յօղնականութիւն նոցա :
Եւ հասեալ բազում սյրուծի յա-
ւելոյր ի թիւ անկեղցն , և լինէր
գունդ բազմութեան իրբեւ զու-
ռաջինն : Եւ յառաջ խաղային ի
միջոց աշխարհին , մարտ եղեալ

կուռէին ընդ մեծ ամուրս կապոյտ
լերինն : Իսկ որ ի ներքան էին՝
քաջութեամբ մարտուցեալ հար-
կանէին զբազումս ի դնդէն Պար-
սից , և զմնացեալսն փախտական
ի բանակն արկանէին : Իսկ նոքա
զարձեալ յողորմանս մատուցեալ ,
նուաճել խարէութեամբ կամէին :

Իրբեւ ոչ որ հաւատաց լջանել
առ նոսա , զի մի՛ մատնեցին չա-
րաչար ի ձեռս թշնամեացն , սա-
կայն վասն երդմանցն հարկ եղեւ
քաջանայի մի իմանել առ նոսա ,
որում անունն էր Արշէն : Խօսէր
ընդ նոսա յազերս ընտանու-
թեամբ , և ցուցանէր զանխառս
փախուստ անմեղացն , արկանէր
գութ առաջի ուրաղեղցն վասա-
կայ , և սպաղաւելով յիշեցուցա-
նէր նմա զառաջին կարգ ուխտին
քրիստոնէութեան , զի թերեւս
սակաւիկ մի քաղցրաբար յանձնա-
րին դառնութեանն : Այլ նա ոչ
ինչ լուաւ և անասց բազում բա-
նիցն նորա , կապեաց և խաղա-
ցոյց զերանելին և որք ընդ նմա
լջեալ էին :

Մանաւանդ իրբեւ ետես եթէ
երթայ զօրավարն զհետ խրատու
կամաց նորա , սկսաւ այնուհետեւ
իրազում տեղիս արձակել զաս-
պատակաւորն , և զոր արտաքոյ
քան զամուրսն գտանէր զբազմու-
թիւն մարդկանն՝ վարեցին ի գե-
րութիւն . և զամբար ի ձեռն ա-
ռեալ հրձիգ առնէին զբազում
տեղիս :

Իսկ որք էին յամուրս Տմորեաց ,
իրբեւ լուան զայս ամենայն չա-
րիս զոր գործեցին զօրքն արքու-

նի , ոչ ինչ շահ օգտի համարէին
զկալն ի մէջ ամրականացն : Քա-
ջութեամբ ելեալ յարձակեցան օգ-
նականութեամբ ամրականացն , և
հասեալ ի մօտաւոր աշխարհն
Պարսկաց , յանխնայ կոտորելով՝
նախճիրս արեան գործէին , և
զմնացեալսն գերի առեալ տանէ-
ին , և անդէն յամուրսն արկանէ-
ին , և զլինուածսն աշխարհին՝
զամբար ի ձեռն առեալ հրոյ ձա-
րակ տային :

Գարձեալ և որք էին ի լերինս
Խաղտեաց , իրբեւ տեսին եթէ
յանդգնաբար զօրքն Պարսկաց
յաներկեւղս լջանէին յամուրս աշ-
խարհին Հայոց , յարձակեցան և
նոքա մեծաւ զօրութեամբ ի ձո-
րադաւառն Տայոց : Եւ գտին անդ
զուռդ բազում ի զօրացն արքու-
նի , որ գերին առնուել կամէին
զամրականս աշխարհին . զարձեալ
և կարծէին եւս եթէ գանձք նա-
խարարացն անդ իցեն , վասն այ-
նորիկ և յանխնայ յուզէին զվայր-
սքն :

Նա եւ տեսին եւս անդ ի
զեւղս երկուս , որ զեկեղեցիսն
այրեցեալ էր . առաւել եւս վասն
այնր ի նախանձ բողբոցան բար-
կութեամբ : Յարձակեցան , հա-
րան ի դիմի միմեանց , և կամա-
կարութեամբ յաղթեալ , բեկեալ
արկին զզօրութիւն զնդին Պար-
սից , և կոտորեցին զբազումս ի
նոցանէ , և զմնացեալսն փախը-
տական հանէին յաշխարհէն :

Եւ յայնչափ յանդուգն յար-
ձականէին՝ միայն երանելին Հը-
մայեակ , եղբայր սպարապետին

Հայոց Վարդանայ , յանխնայ քա-
ջութեամբ մարտուցեալ՝ կատա-
րեցաւ նահատակութեամբ ի վե-
րայ սուրբ ուխտին միաբանու-
թեան : Եւ այլքն ամենայն ող-
ջանդամ ապրեալք երթային ըզ-
հետ փախտականին :

Եւ իրբեւ այս այսպէս կատա-
րեցաւ , դադարեցին զօրք թագա-
ւորին խառնամուխ լինել յամենայն
տեղիս անխտրութեամբ , և եւս
առաւել ձեռնալահ լինել յեկեղեց-
եացն : Գարձեալ միւսանգամ անդ-
րէն հարցանել սկսան յարքունիսն :

Նա և որ յԱրձախայ մայրիսն
անկեալքն էին փախտականք , ոչ
ինչ լուեալ դադարեցին խաղաղու-
թեամբ . այլ հանապաղ յղէին յաշ-
խարհն Հոնայ , շարժէին և յորդու-
րէին զգունդն Հոնայ , և յիշեցու-
ցանէին նոցա զուխոսն զոր եղեալ
քն ընդ Հայս և անսուտ երդմամբ
հաստատեալ : Հաճոյ թուէր բազ-
մաց ի նոցանէ լսել զբանսն քաղց-
րութեամբ : Նա և մեղադիր եւս
յոյժ լինէին նոցա , եթէ ի կուռն
ընդէ՛ր ոչ եկիք սպարապետու-
թեամբ : Եւ իրբեւ յառաջնումն
ինչ ոչ հնարէին զմիմեանս հաւա-
նեցուցանել , ապա զուռդ բազում
զուժարէին՝ և անդէն յարձակեալ
հասանէին ի սահմանս տէրութեա-
նքն Պարսից . և զբազում գաւա-
ռոս հարեալ , բազմազոյն եւս գե-
րի առեալ տանէին յաշխարհն իւ-
րեանց , և յայտնի ցուցանէին թա-
գաւորին զմիաբանութիւն զոր ու-
նէին ընդ գնդին Հայոց :

Իսկ իրբեւ այս ամենայն ազ-
գունմն հասանէր առ զօրավարն

Պարսից, արտմտեալ զայրանայր, և մեծաւ բարկութեամբ կուտէր գլխասն ի վերայ անօրինին վաւակայ. իբր թէ նա լցէ սկիզբն և առաջնորդ ամենայն չարեացն որ գործեցան: Եւ անդէն չու աւարեալ գնայր, խաղայր հասանէր յաշխարհն Պարսից. գրէր և ցուցանէր յարեւելիս զամենայն ստուգութեամբ, և զվնաս գործոյն արականէր զուրացելովն:

Իբրեւ լուաւ թագաւորն զամենայն աւեր աշխարհին, և ըստուգեաց զիրս մեծի պատերազմին, բեկանէր անկանէր ի մեծ խորխտալոյն, և լսեալ զաղարէր ի հանապազորդ և ի խաբեբայ խորհրդոցն, յուզէր և քննէր զվրիպունն անհանձար գործոյն, և կաւ մէր տեսանել՝ ասելով. «Ո՞ր իցէ որ զիս ճշմարտութեամբ ի վերայ իրացդ հասուցէ»: Իսկ որ էր գիտակ անօրէն գործոյն, անդէն ի Գրան արքունի, նոյն հազարապետն Մինրներսեհ, յառաջ մատուցեալ ասէ ցթագաւորն. «Չայդ ես ասեմ քեզ, արքայ քաջ. եթէ կամիս ստուգութեամբ լսել զարդարն, որք զլսաւորք քրիստոնէիցն են ի Հայս՝ տուր կոչել, և զան յօժարութեամբ և սսնն քեզ զամենայն արդարութեամբ»:

Յայնժամ զմի ուն յաւագ նախարարացն՝ Ատրորմիզդ անուն, որոյ իշխանութիւնն իսկ խտն էր ընդ Հայոց աշխարհին և գործակից էր զօրավարին ի նմին պատերազմի, գրէր և յանձն առնէր նմա զաշխարհն Հայոց մարզպաւնութեամբ: Եւ զՄուշկան Նխալա-

ւուրտ հանդերձ ամենայն մնացեալ զօրուն գումարէր յաշխարհն Ադուանից և Ղինաց և Ճըրաց և ի Հեճմատակաց և ի Թաւասպարաց և ի Խիւրիովան, և յամենայն ամրահանն՝ զորս աւերեալ էր գնդին Հոնաց վասն ուխտին Հայոց: Որպէս և յոյժ իսկ տրտմեալ էր թագաւորն, ոչ միայն ընդ աւեր աշխարհացն և ընդ անկանելն զօրացն, այլ եւս առաւել ընդ աւերել պահակին՝ զոր ի բազում ժամանակաց հազիւ ուրեմն կարացին շինել. որ և յայնմ ժամանակի գիւրեաւ առեալ քանդեցաւ, ուրում և շէր իսկ ակնկալութիւն շինութեան: Իսկ զՎասակ հանդերձ գլխաւոր քրիստոնէիքն ի Գուռն հրամայեաց կոչել:

Արդ եկն եմուտ մարզպանն Ատրորմիզդ յաշխարհն Հայոց սիրով խաղաղութեամբ: Հրամանաւ արքունի կոչեաց առ ինքն զՎահակ սուրբ եպիսկոպոսն Ռշտունեաց, ուսանել ի նմանէ զիրացն ամբաստանութիւն: Բայց թէպէտ և նորա աւերեալ էր ատրուշան մի, և բազում չարչարանօք հարեալ էր զպաշտօնեայս կրակին, ոչ ինչ զանգիտեաց գալ յատեան հրաւարակին:

Գարձեալ և ի տանէն Արծրունեաց բարեպաշտօն երէց մի Մուշէ անուն, որ առաջնորդէր աշխարհին Արծրունեաց, աւերեալ էր և նորա զկրակատուն մի, և կապանօք և տանջանօք բազում չարչարանս անցուցեալ էր ընդ մոզսն. և սա ինչ ոչ զանգիտեաց, այլ կամաւ եկն և յանդիման եղեւ մարդկանին:

Եւ երկու եւս այլ քահանայք երանելիք, որոց անուանքն են Սամուէլ և Աբրահամ. քանդեալ էր և սոցա զատրուշանն յԱրտաշատ, և յառաջագոյն ըմբռնեալ էին ի կապանս յուրացեալն վասակայ. ածին և զնոսա յառաքինի ընկերսն:

Եւ ժողովեցին եւս ի նոյն տեղի զմեծն Յովսէփ և զՂեւոնդ և զԲաթալ և զՈւրշէն: Եւ իբրեւ ուստ և տեղեկացաւ յամենեցունց մարդկանն, գրեաց և եցոյց յարաբունիս զամենայն ճշմարտութեամբ որպէս զխարդ լուաւ ի բերանոյ նոցա:

Բայց Վասակ թէպէտ և յառաջագոյն հասեալ էր ի Գուռն, ըստ կամաց իւրոց այլ ընդ այլոյ երթեալ պատմէր զամենայն ստուգութեամբ, սակայն ի միտս թագաւորին ոչ կարէր զանձն արդարացուցանել. այլ պատասխանի աւարտ նմա և ասէ. «Յորժամ քրիստոնեայքն եւս եկեսցեն՝ հասարակ լուայց յատենի»:

Իսկ զսուրբ քահանայսն՝ վասն զի կապանօք տանէին, յետ երկուց ամսոց և քան աւուր հասանէին ի ձմերոցն արքունի: Իւրեւ լուաւ մեծ հաղարարակն՝ եթէ ածին զնոսա ի քաղաքն, ինքնին իսկ ահանատես լինէր նոցա: Բայց թէպէտ և տեղեկութեամբ լսէր ի նոցանէ զամենայն, ոչ կարէր ձեռն արկանել և չարչարել զնոսա. քանզի բազումք ի նախարարացն Հայոց դեռ եւս բռնացեալ ունէին զամուրս աշխարհին, և զեռ եւս մարդկանն յերկրէզի

էր: Վասն որոյ զգուշութեամբ հրամայեաց պահել զսուրբսն, և զաշխարհն հրամայէր սիրով նուաճել. վասն որոյ և ինքն իսկ չորջէր և ժողովէր և շինէր ուխտիւ հաստատութեան:

Եւ եպիսկոպոսացն հրաման տայր ունել զիւրաքանչիւր իշխանութիւնս, և ըստ առաջին սովորութեանն պաշտել յայնտեմեամբ, և համարձակ եւս զալ ի հրապարակ: Նա և ընծայից և պատասխանեաց արժանի առնէր զառաջեալ կոչելով: Եւ քանզի բազում զաւուս առեալ և աւերեալ էր զօրականին, թողուլ հրամայէր զհարկս աշխարհին. և զայրուծին եւս զարքունի թեթեւացոյց առ ժամանակ մի: Եւ միայնակեացք որք եկեալ և կորուսեալ էին՝ հրամայէր զալ և ունել զիւրաքանչիւր տեղիսն:

Եւ զամենայն կարգս աստուածապաշտութեանն, որպէս զխարդ և ունէին յառաջ ժամանակաւ առ նախնեօքն, նոյնպէս և այժմ, ասէ, կային: Եւ եթէ ոք ի հեռի աշխարհ ուրեք զնացեալ իցեն, ուսնիմ իշխանութիւն յարքունեւստ, եթէ յազատաց իցեն, եթէ ի շինակեաց իցեն, եթէ յեկեղեցւոյ, զինչ կեանս և թողեալ իցէ, եկեսցեն և կայցեն զիւրաքանչիւր զարարս:

Ջայս ասէր և երդմունս կնքէր և առաքէր ի կողմանս կողմանս: Որ և բազումք իսկ եկին և ժողովեցան, և կալան զիւրաքանչիւր կալուածս:

Նա և որ մեծն է քան զամե-

նայն, որ ի բռնութենէ՝ ոք ակա-
մայ կալեալ էր զմոգութիւնն,
հրովարտակա առաքելը յարքու-
նուստ՝ անդրէն ունել գործատուն-
ութիւնն: Եւ յանդիման խօսէր
թաղաւորն, որք էին ի տանն ար-
քունի, եթէ « Որք ոչ սիրով ունին
զօրէնս դենի մագղեղն, այնպիս-
եաց և աստուածքն են ցատու-
ցեալ, և ես ոչ ինչ եմ շնորհակալ,
և այսօր զնոյն հրաման տամ ա-
մենեցուն, ի կամս մարդոյն թո-
ղեալ ըստ իւրաքանչիւր մտաց,
որպէս զինչ և կամի պաշտել՝ պաշ-
տեսցէ. ամենեքեան իմ ծառայք
են»: Չայս ասէր, և դրով հրա-
ման տայր ամենայն աշխարհին:

Իբրեւ զայն լուան և տեսին
բազումք՝ որ էին ցանեալ և ցր-
ուեալք ի հեռաւոր տեղիս, գա-
լին և ունէին դիւրաքանչիւր ա-
րարս: Իսկ նախարարքն որ էին
յամուրս աշխարհին և կամ ի հե-
ռաւոր օտարութեան, իբրեւ տե-
սին զէնութիւն երկրին, մանա-
ւանդ զեկեղեցւոյն հաստատու-
թիւն, քաջալերեցան համարձա-
կեցան և նոքա յանդիման լինել
արքային: Վասն որոյ և պատ-
գամ յոյցին առ մարդկան աշ-
խարհին, զի ի Գուռն ցուցցէ ըզ-
րանս նախարարացն: Իսկ նա
վաղվաղակի յարքունուստ գիր ու
ղղբանաց և ուխտ հաստատու-
թեան տայր տանել առ նոսա հը-
րամանաւ արքունի: Բայց թէ-
պէտ և գիտէին նոքա զգաւուն-
ութիւն տէրութեանն՝ թէ սո՛ւտ
են յամենայնի, կամեցան չարչա-
րակից լինել սրբոցն. զի եթէ

մահ եւս առաջի կայցէ՝ ոչ ինչ
զանգիտեսցեն երկիւղիւ:

Եւ զայս լուեալ թաղաւորին,
ոչ կապանք՝ այլ արձակ ոտիւք
և արձակ ձեռքք հրամայեաց առ
ինքն կոչել: Ածին վաղվաղակի
զկին և զորդիս, և զինչս իւրա-
քանչիւր ետուն ի ձեռս մարդկա-
նին, և ինքեանք վուծեանակի
զնայցին ի ձմերոցն արքունի:

Եւ մինչ դեռ անդէն ի ձմերո-
ցին էր թաղաւորն, ատեան հար-
ցախորձի ի մէջ նոցա հրամայէր
լինել: Եւ նստաւ հազարապետն՝
զի լուցէ կողմանցն երկոցունց:
Եւ իբրեւ յերկարեցաւ ամբաստա-
նութիւնն զաւուրս բազումս,
պարտաւորեցաւ կողմուրացելոյն՝

Քանզի ցուցանէին զթուղթն՝
զոր տուեալ էր Վասակայ ամենե-
ցուն որ ընդ նմա յուխտ ապտառ-
բութեանն. թուղթ մի ի վրաց
աշխարհէն, և թուղթ մի յԱղուա-
նից աշխարհէն, սոյնպէս և թուղթ
մի յԱղձնիս, և հրովարտակ մի
առ թաղաւորն Յունաց, և թուղթ
մի առ մեծ սպարապետն Սնտի-
քայ: Եւ ի բոլորեալն յայտոսիկ
թուղթսն վաւերակոնն մատանի
Վասակայ եղեալ էր: Սոյնպէս
խառն էր նա և ի մահ մողեցն
ի ջարեհաւանի: Եւ զբազում բեր-
դըս՝ զոր հանին ի Պարսկաց, յայտ
առնէին զնորա առ այն թուղթսն
և զհրամանսն. քանզի նա էր
մարդկան ի ժամանակին:

Որպէս և հրեւոյնութեամբ
իսկ զոր յղէր առ Յոյն նախարար
մի, որում անունն էր Աստու-
յաղէն Գնունեաց, սո մատու-

ցեալ յանդիմանէր զնա առաջի
մեծի ատենին հրովարտակաւն իսկ
զոր տուեալ էր նորա իւրով մա-
տանեաւ:

Նա և ի մէջ իսկ բերէր զամ-
բաստանութիւն նորա Մուշկան
Նիսալաւորտ, և յայտ առնէր
պատերազմակից ընկերօքն իւ-
րովք, որ և յետ վճարելոյ պա-
տերազմին բազում արիւն ետ հե-
ղուլ Վասակ. թէ ո՛րպէս սուտ
երդմամբ խորէր և իջուցանէր
յամրոցաց անտի. էր զոր կոտո-
րէր, և էր զոր գերի տանէր ըզ-
ծառայս և զազախնայս արքունի:
Եւ ի վերայ այսր ամենայնի միա-
սու, և գող եւս գտանէր հարկի
աշխարհին՝ որ յարքունիսն եր-
թայր:

Նա և յուրացեալ ընկերացն
նորա բազումք էին որ յայտ արա-
րին զչարիս նորա՝ զոր գործեալ
էր ընդ աշխարհն Հայոց: Եւ ի
մնացեալ մողացն և ի մշտիպա-
նացն՝ որք ի կապանսն ապրեալ
էին և ապա ածին յարքունիս,
հարցին և ցնոսա վասն նորա և
ասեն. « Գուք է՞ք ինչ տեղեակ
վասն չարութեան նորա»: Ետուն
պատասխանի և ասեն. « Ամենայն
անցք չարչարանաց որ անցին ընդ
մեզ, և բազում հարուածք որ ե-
ղեն ի զօրսն արքունի, և աւեր և
գերութիւն աշխարհին Հայոց, և
կորուստ հարկացն արքունի, ըս-
կիպրն և առաջնորդ չարեաց այդ-
պիղ եղեալ:

Եւ մինչդեռ այս ամենայն ամ-
բաստանութիւն զնմանէ կուտէր
ղայնչափ բազում աւուրս, յառաջ

մատեան և իւր ազգականքն, որ
եւս յառաջագոյն դատախազ լեալ
էին զնմանէ առաջի արքային,
սկսան կարգաւ ցուցանել և յայտ
առնել, որպէս զի բարեկամաց-
եալ էր նա ընդ Հեռանայ Հոնի
միաբանութեամբ Բաղասական ար-
քային, ի ժամանակին՝ զի կոտո-
րեաց Հեռանն այն զգօրսն Պար-
սից յԱղուանս, և ասպատակաւ
եհաս յերկիրն Յունաց, և բազում
գերի և աւար խաղացոյց ի Հո-
ւումոց և ի Հայոց և ի վրաց և
յԱղուանից. որպէս զի ի վերայ
իսկ եհաս խորհրդոցն ինքն իսկ
թաղաւորն, և սպան զԲաղասա-
կանն արքայ: Եւ Վասակ մարդ-
պան էր Հայոց ի ժամանակին, և
թնամեացն արքունի խորհրդակից
դուս: Յունցին և յայտ արարին
ազգականքն նորա, որպէս զի հը-
մուտ և տեղեակ իսկ էին չար
խորհրդոցն նորա. զամենայն ցու-
ցանէին և յայտ առնէին առաջի
թաղաւորին. և զայլ եւս բազ-
մադոյն խարդախութիւնսն, որ
ստուծեամբ վարէր զկեանս իւր՝
ոչ միայն առ ընկերս, այլ և առ
թաղաւորն ինքնին զլիսովին. « Զի
ոչ երբէք արդարութեամբ վաս-
տակեալ էր ի մանկութենէ:

Յայնմ ժամանակի հրաման ետ
հաղարպետն և ասէ. « Ածէք
այսր և ի կապելոցն, որք են ի
բանտի անդ»: Լուծին և ածին
յերաններացն զՍահակ եպիսկոպոս
Ռշտունեաց, և զսուրբն Յովսէփ
և Ղեւոնդ երէց:

Եւ իբրեւ մերկացան ամենայն
բանք ատենին առաջի նոցա, ետ

պատասխանի Սահակ եպիսկոպոսն եւ ասէ . « Եր յայտնի ուրացեալն են ի ճշմարտն Աստուծոյ , ոչ գիտեն զինչ դործեն եւ կամ զինչ խօսին . քանզի խաւարեալ է խորհուրդը նոցա . զտեսարս պաշտեն սուտ պատճառանք , եւ ընդ ընկերս մտանեն յուխտ ստուծեան : Եւ են նոքա դարանք սատանայի , զի նոքօք իսկ կատարէ զդաւնուծ թիւն կամայն իւրոց , որպէս եւրեւ ի իսկ ի դոյն յայդ վասակ : Փանկի մինչ ունէր զանուն քրիստոնէութեան , վերին երեսօք կարծէր ծածկել եւ թաղուցանել զամենայն չարութիւն իւր առաջի ձեռոյ անդէտ տէրութեանդ , եւ զամենայն նենդութիւնն իւր քրքրիստոնէութեամբն ծածկէր : Եւստի եւ ձեր իսկ կարծեցեալ մեծապէս պատուեցէք զդաւառեւ քան դարձանն իւր : Հաւատացէք զմա զախարհն վրաց . հարցէք՝ եթէ դո՞ւ իցեն զդմանէ : Ետուք զմա զտէրութիւնն Սինեաց . լուսրո՞ւք յաղագիանաց այտի դուրս , զի՞նչ պատմեն զդմանէ : Արարէք զդա մարդպան Հայոց . զոր նախնեացն ձերոց մեծաւ աշխատութեամբ զտեալ էր , դա ի միում ամի կորոյս զերկիրն ամենայն : Տեսեր , իբրեւ բարձաւ ի դմանէ պատուական անունն Աստուծոյ՝ զոր ունէր ստուծեամբ , մերկ եւրեւեցաւ ամենայն չարադործութիւն դորս : Զի եթէ առ Աստուածն իւր սուտ գտաւ , առ ո՞րք ի մահկանացուաց ատտի դա արդար գտանիցի :

« Արդ ամենայն ամբաստանու-

թիւն՝ որ այժմ յայտնի եղեւ ըզդմանէ , ո՞չ ահա ձեր իսկ յառաջադոյն լուեալ էր . բայց յոր դէմ ծածկեցէքն՝ դուք ձեզնէ իսկ քաջ զիտէք : Ինձ այսպէս թուի , եթէ սուտ յուսով դա զձեզ խնդացոյց : Այլ ոչ դուք եւ ոչ դա , եւ ոչ որ զինի ձեր զալոցն է՝ զայն ի մեզ ոչ կարէ տեսանել : Արդ արարէք ընդ դա որպէս եւ կամիք . ցմեզ զի՞ հարցանէք :

Զարմացաւ մեծ հաղարապետն ընդ միտս իւր , եւ ի խորհուրդս իւր քննէր զամենայն բանս ատենին : Փանկի հասեալ էր ի վերայ՝ եթէ յիրաւի դատաւարեցաւ այրն ըստ արժանի դործոցն իւրոց , ետուտ եւ եցոյց զամենայն բանս ատենին յարեւելիս : Եւ իբրեւ լուաւ թաղաւորն եւ ստուգեաց ի հաղարապետն զառնն պարտաւորութիւն , բարկացաւ յոյժ եւ ի խոր խոցեցաւ . բայց միայն երկայնմտութեամբ կամեցաւ հասուցանել զնա ի մեծ անարդութիւն : Լուս եկաց սուրբ երկոստասան , մինչ ի դուռն չողաւ փութիւն ամբաստանութեանն :

Եւ եղև յաւուր միով մեծի զամենայն երեւելի եւ զպատուականն հրամայէր յընթրիւս կոչել : Կոչեցին եւ զուրացեալն . եւ նա ըստ առաջին կարգի օրինացն արքունի արկանէր զպատուական հանդերձն զոր ունէր ի թագաւորէն . կապէր եւ զպատիւ վարսին եւ զխոյրն ոսկեղէն դնէր ի վերայ , եւ զխաւանկուռ ձոյլ ոսկի կամարն ընդելլուկեալ մարդարտով եւ աւկամբք պատուականօք ընդ մէջ

իւր ածէր , եւ զգինդան յախանջան , եւ զդուամարտակն ի պարանոցին , զսամոյրան զթիկիւսին , եւ զամենայն օրէնս պատուոյն զանձամբ արկեալ՝ երթայր յարքունիս . չքքեղ եւ երեւելի քան զամենեւեան երեւէր բազմութեանն :

Իսկ նախարարքն որք կամօք ի Հայոց չողան՝ անձամբ տուեալ զանձինս ի փորձութիւնն , եւ սուրբքն որ յառաջադոյն հասեալ էին , կապանօք ունէին զամենեւեան առ Դրանն արքունի : Իբրեւ տեսին զնա զարդարեալ եւ չքքեղացեալ , եւ բազմաբոխ զնդաւ զայր յարքունիս , ի միտս իւրեանց ըսկրասն այսպեւնել եւ ասել . « Վի՛սնս տարիս վաճառական , զանմահ եւ զանանց պատիւ ետուր , եւ զանցաւորդ գնեցեր , զոր եւ զայդ եւս ընդ մօտոյ աւուրս կորուսանելոց ես : »

Եհսա եւ նստաւ ի ներքին դահլիճն , որ էր հրապարակ մեծա մեծացն : Արդ եկն եւ սենեկապանն յարքունուստ , հարցանէր ցնա եւ ասէր . « Արքայ յղեաց առ քեզ , յորմէ՞ գտեալ է քո զայդ ամենայն պատուական պատիւդ , ասա վաղվաղակի , վասն որո՞յ արդար վատակոց : » Եւ յուշ առնէր նմա զամենայն բանս ատենին յորում դատաւարտեցաւ . նա եւ զոր ոչ եւս անդ խօսեցաւն՝ զայն եւս յայտնէր նմա : Զի ոչ ըստ կարգի ունէր նա զտէրութիւնն Սինեաց աշխարհին , այլ նենդութեամբ եւ քաղութեամբ ետ սարանանել զժօրեղբայր իւր զԱղինակի , եւ յինքն տարաւ զտէրութիւնն՝

իբրեւ քաղիկեար յարքունիս : Նա եւ այլ եւս բազում բանիւք դատաւարտեցին զնա , որում ամենայն աւագանին վկայ գային : Պապանձեցաւ ամենեւին , եւ չքքտաւ բան ճմարիտ ի բերանն նորա : Իբրեւ կրկնեցին եւ երեքինեւ զին ցուցանելով ի ներքս յարքունիս , հատաւ վճիռ մահու ի վերայ նորա :

Արդ եկն եւ դահճապետն , եւ մատեաւ առաջի ամենայն մեծա մեծացն , մերկեաց ի նմանէ զպատիւն զոր ունէր յարքունուստ , եւ զգեցոյց նմա հանդերձ մահապարտի : Կապեցին զոտս եւ զձեռս , եւ կանանցարար նառուցին ի ձի մատակ , տարան եւ ետուն յայն զընդան՝ ուր կային մահապարտ ամենայն :

Իսկ նախարարքն Հայոց եւ սուրբ եպիսկոպոսքն հանդերձ երեցամբքն , թէպէտ եւ էին ի մեծի պատուահասի , ոչ ինչ յիշէին զնեղութիւնն որ անցեալ էր ընդ նոսա , եւ կամ որ այլ եւս ակնկալութիւն էր գալ ի վերայ . այլ զարմացեալ էին ընդ մեծ յայտնութիւնն որ եւղեւ յԱստուծոյ : Միւթարէին ըզմիմեանս եւ ասէին . « Քաջութեամբ պատերազմեցաք , առաւել եւս համբերութեամբ ձգեցեցուք : Լուսեալ է մեր ի սուրբ հարցն մերոց՝ եթէ զլուս ամենայն առաքինութեան համբերութիւն է , եւ իմաստութիւն երկնաւոր՝ կատարեալ աստուածաբաշտութիւն . եւ զայս ոչ որ կարէ գտանել առանց չարչարանաց : Իսկ չարչարանքն յորժամ ընդերկարանայ ի վերայ՝

յայնժամ բազմանայ վարձ հատուցմանց պարգևելին : Ապա թէ այդ այդպէս է, զայս միայն աղաչեալ ցուք զԱստուած՝ զի համբերել կարացուք ամենայն փորձութեանց . և Տէր ինքնին արասցէ հնարս մերում փրկութեան :

« Լուեալ է մեր զդատաստանքաւասուն զինուորացն Գրիստոսի, որք բազում հարուածս տանջաւ նաց ընկեալան : Մինն ի նոցանէ փութացաւ ի բաղանիսն, և վրիպեաց ի պսակէն . իսկ երեսուն և ինն համբերութեամբ կատարեցան, և հասին այնմ աւետեանցն, որում ցանկացեալն էին : Իսկ մեր ընկերակիցն աւանդի՝ որ յառաջագոյն որոշեցաւ ի մէջն, ահա եղև զործակից սատանայի : Մինչ զեռ ոգիքն ի մարմնին են՝ ընկաւաւ զառհաւատեալայ գեհնին տանջանաց, որ ոչ միայն սրբոց է ողբալի, այլ և ամենայն դաշաւ նարարոյ մարդկան : »

Ձայս ասէին, և բազում արտասուս ի վերայ կորուսելոյն հեղուին . և անդէն զերդս հողեւորըս ի բերան առեալ ասէին . « Բարի է յուսալ ի Տէր քան յուսալ ի մարդիկ . բարի է յուսալ ի Տէր քան յուսալ յիշխանս, ամենայն ազինք չընեցան զինեւ, և անուամբ Տեառն յաղթեցի նոցա : » Քաջալերէին զմիմեանս և ասէին . « Ձայս գիտելով, եղբարք, մի՛ երկիցուք յանաստուած ազգէս հեթանոսաց, որ քան զմեղուս վատթարագոյն եւս են ի զայրանալն իւրեանց, զի և նոցա ցատումն ի սատակումն անձանց իւրեանց լի-

ցի . այլ մեք զանուն Տեառն կարգացուք, և վանեցուք զամենեւեան : »

Իսկ ուրացեալն Վասակ հայեր ի միաբանութիւն սուրբ կապելոս ցըն, որք մեծաւ խնդութեամբ ընդունէին զհարչարանսն, և զուարթագոյն և պայծառք երեւէին որպէս յառաջագոյն յարքունիսն, հայեր և կարօտէր, և ոչ որ խառնեաց զնա ի նոսա, այլ ուրոյն նովին կապանօք պահէին : Եւ օր ըստ օրէ բերէին իրրեւ ըզգէ ընկենուին ի մեծ հրապարակին, ձաղէին և այգանէին, և տեսիլ ամենայն կարաւանին զնա առնէին : Արդոպտեցին հանին և ոչ ինչ թողին զոր ընդ իւրն ունէր . այնպէս ձաղեցին աղքատութեամբ, մինչ հաց մուրանալին և բերէին նմա իւր ծառայքըն : Եւ այնպէս սաստիկ արկին զարտերս հարկաց աշխարհին ի վերայ տան նորա, որ մինչեւ ըզհարց և գհաւուց և զիւր արարս և զզարդս կանանց եւս եդ ի վերայ, և ետ և տուժեցաւ, և ոչ կարաց հատուցանել զպարտան արքունի : Եւ յայն տեղի հասուցին՝ մինչեւ հարցանել նմա՝ « Եթէ կայցէ՞ ինչ զանձ ի գերեզմանս նախնեացն մերոց : » Եւ եթէ գտեալ էր նորա, հանէր և տայր ընդ իւր և ընդ ընտանեացն տուգանս . որպէս զի բազում մարդիկ իսկ չողան ի տուժի :

Եւ իրրեւ այսպէս յամենայն կողմանց հարեալ վատթարացաւ, անկաւ յախտս դժնդակս անդէն ի կապանս : Զեռաւ փոր նորա,

և հարան և տորեցան գողք նորա, և քամեալ մընցաւ թանձրամտութիւն նորա : Եւ աջին որդունք ընդ աչս նորա, և ի վայր սորեցին ընդ ռնդունս նորա . խցան լսելիք նորա, և ծակոտեցան չարաչար շրթունք նորա . լուծան ջիւք բազկաց նորա, և յետ կոյս կորացան կրկունք ոտից նորա : Բղխեաց ի նմանէ հոտ մահու, և փախտական եղեն ի նմանէ ձեռնասուն ծառայք նորա : Լեզուն միայն կայր կենդանի ի բերան նորա, և ոչ գտաւ խոստովանութիւն ի չրթունս նորա : Հաշակեաց զմահ հեղձամբնուի, և էջ ի դժոխս անհնարին դառնութեամբ : Ոտնհար եղեն նմա ամենայն սիրելիք նորա, և ոչ յաղեցան սաստիկ հարուածովք ամենայն թըշնամիք նորա :

Եւ այն որ կամէրն թագաւոր

լինել մատնութեամբ՝ Հայոց աշխարհին, և ոչ գերեզմանի նորա տեղի երեւեցաւ ի նմին . քանզի իրրեւ զուն մեռաւ և իրրեւ գէշ քարեցաւ :

Ոչ յիշեցաւ անուն նորա ի մէջ սրբոց, և ոչ մատեաւ յիշատակ նորա առաջի սուրբ սեղանոյն յեկեղեցւոյն : Ոչ ինչ եթող չարիս՝ զոր ոչ գործեաց ի կեանս իւր, և ոչ ինչ մնաց ի մեծամեծ չարեաց՝ որ ոչ անցին ընդ նա ի մահուան նորա :

Գրեցաւ յիշատակարանս այս վասն նորա, առ ի կշտամբումն յանդիմանութեան մեղաց նորա . զի ամենայն՝ որ զայս լուեալ գիտասցէ, նզովս ի հետ արկցէ, և մի՛ լիցի ցանկացող գործոց նորա :

ԱՒԱՐՏԵՅԱՆ

ԵԻԹՆ ՅԵՂԱՆԱԿԻՆ

ԱՐՏԱԲՈՑ

ԵՒԹՆ ՅԵՂԱՆԱԿԻՆ

ՈՒԹԵՐՈՐԴ

ՎԱՍՆ ԶԱՐԶԱՐԱՆԱՑ

ՍՈՒՐԲ ՔԱՀԱՆԱՅԻՑՆ ԵՒ ՆԱՀԱՏԱԿՈՒԹԵԱՆ

~~~~~

Արդ ի վեշտասաներորդի ա-
մի տէրութեան նորին թագաւորի՝
դարձեալ անդրէն խաղայր գնայր
յաշխարհն Քուշանաց մեծաւ սրբա-
միտութեամբ ի գործ պատերազ-
մի : Եւ գնացեալ ի Վրկանէ , և
եղեալ յԱպար աշխարհ , նովին
կապանօք զնախարարուն և զքա-
հանայսն հրամայեաց պահել ի
Դղեկ քաղաքի ի Նիւշապուհ , և
զերկուս յերանելի կապելոցն ընդ
իւր խաղացոյց : Ահ արկանէր ա-
մենայն քրիստոնէութեան ընդ որ
անցանէր :

Իբրեւ զայն տեսանէր Հոն մի ,
որ էր զազգէ թագաւորացն ի
Խալայնդրաց աշխարհէն , թէլ ա-
նուն , և ի ծածուկ խոնարհէր առ
քրիստոնէայսն , և սիրով յօժա-
րութեամբ ուսանէր ի նոցանէ
զճշմարտութիւնն , և կամօք իւ-
րովք նուաճեալ էր ընդ իշխա-
նութեամբ թագաւորին , և կարի
յոյժ դառնանայր ի միտս իւր յոր-
ժամ տեսանէր չարչարեալ զսուր-
սըն : Եւ իբրեւ այլ ոչ ինչ էր
ձեռնհաս , փախտական անկանէր

առ արքայն Քուշանաց : Երթայր
և պտտմէր նմա զամենայն անցս
չարչարանացն , զոր անցոյց թա-
գաւորն ընդ աշխարհն Հայոց .
տեղեակ եւս առնէր զնա վասն
խրամատութեանն պահակին Հո-
նաց . ցուցանէր և զերկպառակու-
թիւնն զօրացն , որ բազում ազգք
բաժանեցան ի սիրոյ թագաւորին .
ազգէր նմա և զտրտունջ զԱրեաց
աշխարհին :

Զայս լրբեւ լուաւ թագաւորն
Քուշանաց , ոչ ինչ երկնութեամբ
թերանայր յառնէն , և ոչ կարծիք
լրտեսի անկանէին ի սիրտս նո-
րա : Քանզի սակաւ մի յառաջա-
դոյն նորա լուեալ էր , զարձեալ
իբրեւ ստուգեաց ի Բելայ զայն
եւս եթէ խաղացեալ գայ ի վե-
րայ աշխարհին Քուշանաց , փու-
թացաւ վաղվաղակի զօր ժողովէր ,
գունդ կազմէր՝ ելանել նմա ընդ
առաջ հզոր ձեռամբ : Զի թէպէտ
և ոչ կարէր յանդիման տալ պա-
տերազմ ընդդէմ նորա , այլ ի
վերջ այս թեւոցն անկեալ՝ բա-
զում հարուածս հասուցանէր ի

վերայ զօրացն արքունի : Եւ այն-
պէս նեղեալ չտապէր՝ զի անձուկ
լաչկարաւ վատախտարակ արա-
րեալ՝ այսրէն դարձուցանէր , և
ինքն ասպատակաւ զհետ մտեալ
աւերէր զբազում դաւառս ար-
քունի , և ողջանդամ անդրէն յեր-
կիրն իւր դառնայր :

Եւ թագաւորն իբրեւ ետես
եթէ անարգանօք և վատթարու-
թեամբ դարձեալ եմ ի պատերազ-
մէս , զիջաւ փոքր մի ի հպարտու-
թենէն , և գիտաց եթէ յերկպա-
ռակութենէ զօրացն եղեն չարիքն
սամենայն : Եւ առ միջկէլ որտին՝
չգիտէր թէ յո՞ թափէր զթոյնս
դառնութեանն : Իսկ մեծ հազա-
րապետս յոյժ էր յերկիւղի , քան-
զի ինքն էր պատճառք ամենայն
չարեացն որ դորձեցան :

Այսաւ բանս ի բերան դնել
մոգպետին և մոգացն , որք մա-
սուցեալ յանդիման ասէին ցթա-
գաւորն , « Արքայ քաջ , մեք ի
դենէ իսկ դիտեմք , զի ոչ ոք ի
մարդկանէ կարէ կալ առաջի քո-
յոյ մեծի զօրութեանդ . այլ վա-
սըն քրիստոնէից — որ են ընդդէմ
օրինաց մերոց — բարկացեալ են
մեզ աստուածքն , զի մինչեւ ցայ-
սօր կենդանի պահեցեր զնոսա :
Եւ յիշեցուցանէին եւս նմա , ո՞ր-
պէս նոքա ի բանտի անդ անիւ-
ծանէին դեղ : Եւ բազում և այլ
հայրցութիւնս խօսէին զսրբոցն ,
և զօր հանապաղ զնոսա յաջաց հա-
նէին , և զմիտս թագաւորին ս-
ծէին ի ցատումն բարկութեան .
մինչեւ փութացաւ վաղվաղակի
հիւրը զարիւն անմեղացն :

Ետ հրաման վասն երկուցն որ
անդէն ի կարաւանին առ իւրն
էին — Սամուէլ և Արրահամ —
զի զաղտ կորուսցեն զնոսա : Իսկ
որք էին ի Դղեկ քաղաքին , հեռի
էին ի կարաւանէն իրրեւ օթիւք
հնդեասոսան : Հրամայեաց համ-
բարակապետին , որում անունն
էր Դենշապուհ , զի յառաջ քան
զնա երթիցէ ի քաղաքն , ուր էին
սուրբ քահանայքն Տեառն , և
չարաչար տանջանօք իշխեսցէ դա-
տել և հարցանել , և սրով վախ-
ճանել :

Այլ զնոսա մոգպետին յառա-
ջագոյն — որում յանձն արարեալ
էր — բազում անգամ աւելի քան
զհրամանն արքունի չարչարեալ
էր . քանզի իշխան Դենպետ էր
Ապար աշխարհին , և առաւել ջեր-
մագոյն էր ի մոգութեանն . քան
զբազում գիտունսն եւս տեղեակ
էր զբաղեւորական օրինացն : Նա
և զոր մեծ պարճանս համարէին
ըստ իւրեանց մտրութեանն կար-
գին , Համակդեն անուն էր . գի-
տէր և զԱնպարտքալն , ուսեալ
էր և զԲողոքայտն , ունէր և ըզ-
Պաշտակին և զՊարսկադէնն :
Քանզի այս հինգ կեղծք են որ
գրաւեալ ունին զամենայն օրէնս
մոգութեանն . բայց արտաքոյ սո-
ցա է մեւս եւս այլ վեցերորդ ,
զոր Պետմոգն կոչեն :

Թուէր իմն անձին՝ եթէ կա-
տարեալ իցէ ամենայն գիտու-
թեամբ . հայէր ընդ երանելիսն ,
եթէ առ ողիտութեան մտրեալ
են ի մեծ գիտութեան մերմէ :
Եղ սնտոի կարծիս ի մօտ՝ անդա-

գար չարչարել զնոսա, զի թերեւս առ չժուժալ մարմնոյն նեղու՝ թեանց՝ լուսոյց ի նոցանէ բանն ինչ ողորմանայ : Վասն որոյ դատ և որդեաց ի նախարարացն զքաւ հանայսն, և հեռացոյց ի նոցանէ բացագոյն, և արկ զնոսա ի ներքն նառուն մի գէճ խաւարչոյն : Եւ հրամայէր վեց առն երկու քաշ կէնս ժամէ ի ժամ, և դորակ և կէս ջուր . և ամենեւին ոչ գոր թողոյր մօտ երթալ ի դուռս բանտին :

Եւ իբրեւ աւուրս քառասուն այսու նեղէր զնոսա, և ոչ լուաւ ի նոցանէ բան թուրութեան, այլ իմն ած զմտաւ, որպէս թէ որ յիւրոց ծառայիցն գաղտ եղիտ ինչ ի նոցանէ, և ի ծածուկ տայցէ նոցա կերակուր : Ինքն երթեալ կիքէր զերդ և զդուռն բանդին, և զկարգեալ ուսնին տայր յիւր հաւատարիմն ուսնել նոցա . և աւար զայս աւուրս հնդետասան :

Սակայն և այնպէս երանելիքն ոչ ինչ շտապեալ տաղնապեցան . այլ մեծաւ համբերութեամբ տանէին զճնութիւնն, և անդադար սպողմութեւ կային ի հանապազորդ պաշտամանն, և ի կատարել աւղծիցն զուարթագին գոհանալով, սակաւիկ մի հանդէլն ի գետնախշտի յանկողինսն :

Իսկ պահապանքն որ ի վերայ կապելոցն կային՝ յոյժ էին զարմացեալ ընդ առողջութիւն անհիւանդութեան նոցա, իբրեւ լուսնի զանդադար հնչումն ձայնիւցն : Վասն այնորիկ պատմեցին յանկանդաւ մաղպետին և սսեն .

« Ոչ են արքն այն լոկ առանց մեծի՞ զօրութեան . զի եթէ պղնձի մարմնը ունէին նոքա, արդ լուծեալ էր ի դէճ խոնաւոյ անտի : Բազում ժամանակք են մեր՝ զի յանձն է մեզ պահպանութիւն բանտին . ոչ յիշեմք՝ եթէ ի կապելոց որ ամսօրեայ ժամանակ կեցեալ իցէ ի տանդ յայդմիկ : Արդ մեք աւսեմք քեզ . եթէ առեր հրաման մասն հու նոցա և սպանանես՝ դու դիտես . ապա թէ ոչ, պահել յանձն արարաւ քեզ և ոչ դատել զնոսա՝ չարաչար վտանդ է կապելոցն : Եւ և մեք զահի հարեալ եմք և յոյժ երկնելմք, յորժամ տեսանեմք զտղնպիսի անհնարին նեղութիւնսն : »

Եւ իբրեւ զայս լուաւ մոգպետն, յարուցեալ ինքնին երթայր ի մէջ գիշերին յերդ բանտին : Եւ հայեցեալ ի ներքս ընդ մութ գիշերոյն, այն ինչ լինէր նոցա ի պաշտամանին հանդէլ, և տեսաւ ներ զանձն իւրաքանչիւր կապելոցն՝ զի իբրեւ զկանթեղ անշիջանելի վառեալ բորբոքէր : Զահի մեծի հարաւ, և ասէր ընդ միտս իւր . « Զինչ է այս մեծ սքանչելիք . աստուածք մեր ուրեմն և կեալ իջեալ են ի բանտս, և նոցա փառաւորութիւնն լուցեալ բորբոքի : Եւ եթէ նոքա առ սոսա ոչ մերձեանս, մարդոյ լոկոյ անհնարին է զայսպիսի պայծառութիւն լուսոյ զգեւոր : Իմ այսպէս լուեալ էր վասն կեշտիս այսորիկ՝ եթէ առ յոյժ յիմարութեանն միլրեալ են, և ստուլ իմամբ կերպարանին ի յաչս տը-

գէտ մարդկան . թերեւս և այս տեսիլ այնպէս ինչ երեւցաւ ինձ : »

Եւ ոչ կարելի համօրէն կալ ի վերայ իրացն երեւման : Եւ մինչդեռ յայսմ մտաց խորհրդի էր, դարձեալ սուրբն յիւրաքանչիւր խառնկացն կանգնեցան կացին ի սովորական պաշտամանն : Յայնժամ ճամարեալ գիտաց մոգպետն, եթէ ոչ այլ ընդ այլոյ տեսանէր՝ որ երեւեցաւ նմա, այլ ի նոցունց յանձնաց մայլէր լուսաւորութիւնն : Յայնժամ կրկին անդամ դահի հարաւ և ասէ . « Ում ի կապելոցն եղեւ այսպիսի յայտնութիւն . ես և ոչ զմի որ ոչ գիտեմ, և ոչ լուեալ է իմ ի հարցն յառաջնոց : » Եւ քանզի անհնարին շարժեցաւ ի մեծ սքանչելեացն, և զողացին ամենայն մարմինքն, և թմբկեալ կիսամեռ լինէր ի վերայ տանեացն մինչեւ յառաւօտն . և ի ծագել լուսոյն իբրեւ զբաղմօրեայ հիւանդ յարուցեալ երթայր ի վանս իւր, այլ և ոչ ումեք իշխեաց ամենեւին պատմել զոր ինչ ետեսն :

Կշեաց առ իւր զպահապանսն և ասէ ցնոսա . « Երթայք հանէք զկապեալսն ի վերնատուն մի ցաւմաքաղոյն, և անդ պահեցէք զնոսա զգուշութեամբ, որպէս և ասացեմք : Մի ոմն ի դահճաց անտի իբրեւ լուաւ զհրամանս մոգպետին, իմութիւն ընթացեալ երթայր, իբրեւ մեծ իմն աւետիս տանէր նոցա : Հրամայեաց ձեզ, ասէ, երանել ի ցամաք վերնատուն մի . արիք վաղվաղակի, և

մի հեղգայք, քանզի և մեք իսկ պաղատեցաք վասն ձերոյ տառապանացք : »

Իսկ սուրբն Յովսէփի հեղաբար սկսաւ խօսել ընդ դահճապետին և ասէ . « Երթ և ասա ցլխմար առաջնորդն ձեր . չէ լուեալ քո վասն հանդերձեալ գալտեսն Տեսաւ մերոյ և կամ վասն մերոյ հրաշակերտ շինուածոցն՝ որք մեզ կան պահին ի սկզբանէ պատրաստութեամբ, վասն որոյ դիւրաւ համբերեմք մեծի նեղութեանս առ սէր այնր յուսոյ զոր տեսանեմք : Դու բարեւոր արարեր, զի արդաւ հաւեցեր մեծի նեղութեանս մարմնոյ . այլ ոչ ինչ եմք ձանձրացեալք իբրեւ զանաստուած որ՝ որ չիք այլ ինչ յոյս ի միտս նորա քան որ երեւինս : Սլլ մեք առ սէր Քրիստոսին մերոյ՝ ընդ այս յոյժ եմք խնդացեալ . և կատարեալ պարգեւս զսա իսկ համարեմք, զի ժամանակեայ վշտօքս զանժամանակ երանութիւնսն ժառանգեցուք : »

« Եթէ շինուածոց իցեմք ցանկացեալք, ունիմք շինուածս յերկինս առանց մարմնաւոր ձեռաւործի, որ ոչ երեւին ձեր արքունիքդ առ նոքօք : Նշոյպէս և հանդերձից և փառաց և անախտ կերակրոց . զոր եթէ որ կամեցի ասել ձեզ, չհանդարտէ լսել ձեր տկարութիւնդ . վասն զի կուրուսթեան հնութեամբն չտեսանէք և ոչ լսէք և ոչ իմանայք, յայն սաւկիս զմեզ զուր և անիրաւ և առանց յանցանաց անողորմն դատէք : Սլլ մեր թագաւորն առատ է և բարերար, և բաց է դուռն

արքայութեան նորա . եթէ կամեցի որ դիմել՝ դիմեցէ համարձակ . ի դարձեւոյ յապախարութիւն չնախանձի և ոչ ընդ ումեք երբէք :

« Բայց վասն դիւրութեան որ դու հրամայեցեր առնել մեզ , էր մեր իշխանութիւն անդրէն յաշխարհին մերում չանկանել մեզ ի ձեռն թագաւորիդ , որպէս և այլքն՝ զի ապրեցան յայսպիսի փորձանաց . այլ որպէս կամօք և յօժարութեամբ եկաք , իրեւ թէ գիտեաք զվիշտս վտանգիս , ոչ ինչ զանդիտեաք յայսպիսի ճգանց , սոյնպէս և կամիմք՝ զի և այլ եւս ծանրացուցես ի վերայ մեր , մինչև ըստ չարութիւն կամացող յագեցել ի մեզ : Զի թէ Աստուածն մեր , որ է արարիչ երկնի և երկրի և ամենայն երեւելեաց և աներեւութից , և առ սէր իւրոյ բարեարութեանն խոնարհեցաւ առ ազդս մարդկան , և զդեցաւ մարմին չարչարելի , և անց ընդ ամենայն հանդէս առաքելութեան , և կատարեաց զամենայն դործ տընտեսութեան , ի կամ իւր մատնեցաւ ի ձեռս խաչահանուացն , մահու մեռաւ և եգաւ ի գերեզմանի , և զօրութեամբ աստուածութեանն իւրոյ յարուցեալ երեւեցաւ աշակերտացն և այլոց բազմաց , և վերացաւ առ Հայր իւր յերկինս , և նստաւ ընդ աջմէ հայրենի աթոռոյն , և շնորհեաց մեզ զօրութիւն երկնաւոր , զի ըստ նորա անմահութեանն՝ և մեք մերով մահկանացու մարմնովս կարիցեմք չարչարակից լինել ան-

մահ մեծութեանն , և նա ոչ եւս իրեւ զմահկանացու համարի ըզմեր մահն , այլ իրեւ անմահակից հատուցանէ մեզ զվարձս վաստակոց մերոց : Արդ փորձ համարիմք մեք զչարչարանս զայս առ սէր փոխարինին զոր էարկ առ ազդս մարդկան :

Իրեւ լուաւ զայս ամենայն բանս մոգական ի դաժնապետէ անտի , խռովեցաւ , պղտորեցաւ ի միտս իւր , և հատաւ քուն յաշտաց նորա զբազում գիշերս : Իսկ յաւուր միով յերեկուն պահուն յարուցեալ երթայր առ նոսա միայնիկ լուկ , և ոչ զոր առնոյր ընդ իւր ի սպասաւորացն : Եւ իրեւ եհաւ ի դուռս տանն , հասնէր ընդ ծակ մի ի ներքս և տեսանէր ըստ առաջին տեսլանն . բայց նոքա ի քուն կային խաղաղիկ : Հեղարար կարդաց յանուանէ վեպիսկոպոսն , քանդիքով խկ գիտէր պարսկերէն : Եկն ի դուռս և հարցանէր . « Ո՞վ ես դու : — Ես ինքն իսկ եմ , ասէ . կամիմ ի ներքս մտանել և տեսանել զձեզ : »

Եւ իրեւ ետուտ ի մէջ սրբոցն , ոչ եւս երեւէր նմա այլ նշանն . և պատմեաց նոցա զերկիցքս երեւումն սքանչելեացն : Ետ պատասխանի Ղեւոնդ երէցն և ասէ . « Աստուած , որ ասաց ի խաւարի լոյս ծագել , որ և ծագեաց և լուսաւորեաց իմաստութեամբ զաներեւոյթ թարարածս , նոյն զօրութիւն և այսօր ծագեաց ի խաւարեալ միտս քո , և բացան աչք կուրացեալ ողբոյդ , և տեսեր զանշխանն իւր լոյս շնորհացն

Աստուծոյ . փութա , մի՛ հեղգար . գուցէ դարձեալ կուրացեալ ընդ խաւար գնացես : »

Եւ զայս իրեւ ասաց , յոտն կացին ամենեքեան ասելով ի քառասներորդ երկրորդ սաղմոսն . « Առաքեա , Տէր , զլոյս քո և ըզմարտութիւն քո , զի նոքա առաջնորդեացեն և ածցեն զմեզ ի լեւառն սուր և ի յարկս քո : Արդարեւ ճամարտիւ , Տէր , առաջնորդեցեր և ածեր զմոլորեալս զայս յանանց ուրախութիւնդ և յանմերժելի հանգիստդ : Ահա նմանեալ է օրս այս սուրբ չարչարանացն քոց . որպէս ապրեցուցեր զմահապարտ աւաղակն յերկրորդ մահուանէն , և նովաւ բացեր զաղխեալ դուռն Ադենայ , այսպէս գտեր և զայս կորուսեալս . որ էր պատճառք մահու բազմաց , արդ արարեր զսա պատճառք կենաց մեզ և անձին իւրում : Գոհանամք զքէն , Տէր , գոհանամք և ճայնակիցք լինիմք սուրբ մարգարէին . Մի՛ մեզ Տէր , մի՛ մեզ , այլ անուան քո տուր փառս վասն ողորմութեան և ճշմարտութեան քո . զի մի՛ երբէք ասացեն ի հեթանոսս , թէ ո՛ւր է Աստուած նոցա . որպէս և այսօր իսկ յայտնի եղեւ զօրութիւն քո մեծ ի մէջ ապարասան խաւարողեւտ ազգիս : »

Իսկ որ ձրին եղիտ զաստուածաբան շնորհսն՝ սկսաւ և նա առանձինն ասել . « Տէր լոյս իմ և կեանք իմ , ես յումմէ՞ երկեայց . Տէր ապաւէն կենաց իմոց , ես յումմէ՞ դողացայց : Փանգի գի-

տեմ ճամարտիւ՝ եթէ բազում են այսուհետեւ թշնամիք իմ , և կամին մերձեալ և ուտել զմարմինս իմ . այլ դու , Տէր ամենայնի , եկիր վասն ամենեցուն կենաց , զի դարձցին և կեցցեն առաջի քոյոյ մարդասիրութեանդ : Մի՛ որոշեր զիս ի սուրբ դատանցս յորս խառնեցայ , զի մի՛ ըստ քո փարախոք արտաքս ելեալ՝ չար դաւան դարձեալ բեկանիցէ զիս : Մի՛ հայր ի , Տէր , ի բազմամեայ ամբարշտութիւնս իմ , զի մի՛ մոլորեալ ի ճամարտ կենացդ՝ զբազումս անդրէն ի կորուստ աշակերտիցեմ , այլ որոց եղէ պատճառք մահու՝ նոցին եղէց և պատճառք կենաց : Աստանայ՝ որ ինեւ խորխոտացեալ պարծէր ի մէջ մեծի կորստակաւնացս , ինեւ կորացեալ ամաչեցէ ի մէջ իւրոց աշակերտացն : »

Եւ զայս իրեւ ասացին , նմին իսկ ետուն կատարել զաղօթան , և դադարեցին նովաւ հանդերձ մինչեւ ի պահն երրորդ , և այնպէս խաղաղացեալ կացին ի քուն ամենեքեան մինչեւ ի ժամ առաւօտուն :

Իսկ նորա յոտն կացեալ , և ի քուն ոչ մտանէր , այլ զձեռն իւր ի վեր համարածեալ՝ կայր յաղօթս : Եւ մինչդեռ ընդ երդ պնդեալ հայէր յերկինս , յանկարծակի տուներն ի եղեւ լուսով . և երեւեցան նմա սանդուղք լուսեղէնք՝ որ կանգնեալ էր յերկրէ ի յերկինս . և գունդք գունդք զօրաց ելանէին ի վեր , և էր ամենեցուն տեսիլն նոր և չքնաղ և ահաւոր և սքանչելի իրեւ զտեսիլ հրեշտակի :

Ունէր և զթիւ համարոյ ի միտս իւր զիւրաքանչիւր զնդիցն զոր տեսանէր . էր որ զհազարի , էր որ զերեսուն և վեցից , էր որ զերկուսիւրոց և զերեքտասանից : Եւ այնպիսի մօտադոյնս մերձենայր , մինչեւ ճանաչել նմա զերիս ի նուցանէ , զվարդան և զՍրտակ և զԽորէն : Եւ ունէին ինն պսակ ի ձեռին . խօսէին ընդ միմեանս և ասէին . « Ահա եկն եհաս ժամ , զի և սոքա խառնեացին ի գունդս մեր , քանզի և մեք սոցա իսկ մնալք , և առ հաւատչեայ պատիւս սոցա բերաք : Եւ որում ոչ եւս մնայաք՝ եկն երեւեցաւ և խառնեցաւ , և եղև իբրեւ զմի ի զինուորացն Քրիստոսի » :

Այս երիցս անդամ երեւեցաւ չքնաղ տեսիլս առն երանելոյ : Զարթոյց զսուրբան ի քնոյ անտի , և պատուեաց նոցա զամենայն տեսիլն կարգաւ :

Իսկ նոքա յարուցեալ կացին յաղօթս և ասէին . « Տէր Տէր մեր , զի՛ սքանչելի է անուն քո յամենայն երկրի . համարձաւ մեծ վաշխչութիւն քո ի վերոյ քան զերկինս . ի բերանոց մանկանց տղաւոց սարնդիացաց հաստատեցեր զօրհնութիւն , զի եղծցի թշնամին և հակառակորդն : Զի ոչ եւս է այսուհետեւ ասել , եթէ « Տեւսից զերկինս զգործս մատանց քո » , այլ թէ տեսից զքեզ Տէր երկնի և երկրի . որպէս երեւեցար իսկ այսօր ի ձեռն սուրբ զօրականացն քոց հեռաւոր օտարիս , որ անցեալ էր ըստ անկախութիւն կեանաց իւրոց :

« Ահա դու , Տէր , ողորմութեամբ քով սրտակեցեր զսրկիւս քո , և զթուրթեամբ քով եկեր ի խնդիր կորուսելոյս , զարձուցեր և խառնեցեր ի դասս ընտրելոց քոց : Ոչ միայն ետես սա զերկինս՝ զգործս մատանց քոց , այլ ետես զերկինս և զընակիչս նորա , և մինչդեռ է յերկրիս՝ խառնեցաւ ի դունդս բիրաւոր հրեշտակաց քոց : Ետես և զողիս արդարոց կատարելոց , ետես և զմանուածիւն փառաց աներեւոյթ պատուաստութեանցն , ետես և ի ձեռին նոցա զանշուշտ ուրուեսայն՝ որ հանդերձեալ պահի ի ձեռն ճարտարապետին : Երանի՛ սմա վասն սուրբ տեսիլանս , և երանի՛ է մեզ վասն սորա մերձաւորութեանս առ մեզ . քանզի հաստաւ տեալ զիւտացաք սովաւ , եթէ ուրում այսպիսի սքանչելիք յայտնին՝ մեծ մասն ընկալաւ սա յանապառ քոց բարութեանցդ : Անսպառ եմ պարդեալ քո , Տէր , և առանց խնդրելոյ տաս ուս և կամիս քոյով յորդ և աննախանձ առատութեամբ : Եւ եթէ որ ոչն խնդրեն՝ չարդելուս ի նոցանէ , բաց մեզ , Տէր , զդուռն ողորմութեան քո , որ ի մանկութենէ մերմէ ցանակացեալ եմք բարեմասնութեան սրբոց քոց : Զնորադիւտ դաստաւ կերտս քո բարեխօս առնեմք վասն անձանց մերոց , մի՛ ընկզմեսցի նաւ հաւատոց մերոց ի մէջ ակէկոծեալ ծովու մեղաց » :

Եւ այսպէս յերկար կատարելով զարթոնս , յորդ և առատ արտասուս հեղուն ի վերայ անձանց

իւրեանց : Գութ ողորմանաց արկանէին առաջի բարերարին՝ զի լսելի լիցի ձայն պաշտօնանաց նուցա , և հաստատուն կացցեն ի վիշտս ճգանցն , զի մի զրկեսցին ի ցանկալի պսակացն զոր ունէին Սուրբն ի ձեռս իւրեանց , որպէս և աղքեցաւ իսկ նոցա ի Հոգւոյն սրբոյ՝ զի մերձեալ էր ժամանակ կոչման նոցա . որպէս զի երթեցեն և աներկիւղ դադարեսցին ի կասկածելի անկախութենէն . որում համբերէին բազում տառապանք , զի առհաւատչիւ փոքու հասցեն երկնաւոր մեծութեան , որում ի վաղնջուց իսկ էին ցանակացեալք :

Եւ քանզի ինքն իսկ մոգպետն իշխան էր աշխարհին , և նմա յանձն արարեալ էր զկապալան քաղաքին , վասն այնորիկ և համարձակութեամբ ընդ առաւօտն հանեալ տանէր յապարանս իւր : Լուանայր և սրէր զնոսա ի չարչարանաց բանտին , առնոյր զվուրուացման սրբոցն և արկանէր զիւր մարմնովն : Ուղղէր ի տան խրում աւազան , և ընդունէր ի նոցանէ զսուրբ մկրտութիւնն , հաղորդէր ի կենդանարար մարմինն և ի քաւիչ արիւնն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի : Բարձր բարբառով աղաղակէր և ասէր . « Մկրտութիւնս այս լիցի ինձ ի լուացումս նորոգութեան վերստին Հոգւոյն սրբոյ , և ճաշակումս անմահ խորհրդոյս ի ժառանգութիւն երկնաւոր որդէգրութեանն » : Դնէր և ըստ մարմնոյ առաջի նոցա սեղան կե-

տակոյ , և մխիթարութեան բաժակ մատուցանէր նոցա , և միաւրանէր ընդ նոսա հացին օրհնութեան :

Այլ թէպէտ և ինքն եհաս յերկնաւոր բարիսն , և աներկեւղ էր ի մարդկանս հարուածոց , սակայն վասն ընտանեացն յոյժ ունէր կասկած , զի մի՛ իրրեւ վնասակար մատնեսցին յիրա արքունի : Վասն այնորիկ ի ծածուկ կոչէր ի գիշերի և զնախարարսն՝ որ ի նմին քաղաքի էին ի կապանս , և առնէր ծախս մեծամեծս : Եւ էին ամենեքեան ի մեծի խնդութեան վասն սքանչելեացն որ երեւեցաւ նոցա : Ոչ յիշէին ամենեկին եթէ վիշտք ինչ անցեալ էին ընդ նոսա :

Բայց ի ժամ բազմականացն կարծիք իմն եղեն ի միտս սրբոցն վասն երկցու միոյ՝ որ էր ընդ նոսա ի սուրբ կապանսն . զի ի մէջ շինական մարդկան կեցեալ էր , և տղիտադոյն եւս էր ի գրոց մխիթարութենէ : Հրամայեցին ունել զգլուխ բազմականին . ետ պատասխանի երանելին և ասէ . « Զի՞ ոչ է այդ զոր դուքդ դործէք . և կամ յինէն զի՞ թաքուցանէք զծածուկս խորհրդոցդ : Ես քան զկրսերս ձեր խոնարհադոյն եմ , և քան զեւս փոքունս յաշակերտաց ձերոց տգիտադոյն եմ . զիարդ կարացից այդմ տանել : Այս իսկ մեծ էր ինձ , զի սուրբ կապանաց ձերոց հաղորդեալ եմ այսօր : Եթէ արժանի համարիք ձերում սեղանոյդ , կալարուք դուք զիւրաքանչիւր տեղի բազմականիդ , և հրամայեցէք ինձ զիմ տե-

զին : Եւ բռնադատեաց մեծ եւ պիտիւորուն Յովնէփ միարանու թեամբ ամենայն սրբոցն , և ի վերոյ քան զամենեւեան բազմեցուցին զնա :

Եւ իրեւ բոլորեցաւ ակումբ բազմակեան , և հազորդեցան ամենեքեան ի կերակուրն զուարթութեամբ , յոտն եկաց սուրբն Յովնէփ , և սկսաւ զուրախութեան նուազն մատուցանել և ասել այսպէս .

« Աւրախ լերուք ամենեքեան ի Քրիստոս . քանզի վաղիւ այս ժամ իցէ՝ ահա մոտացեալ իցէ մեր զամենայն նեղութիւնս և չարչարանս զոր կրեցաք : Եւ փոխանակ սակաւ աշխատութեանս մերոյ՝ բազմապատիկ հանգիստ ընդունելոց եմք , և փոխանակ խաւարային արդեւանի բանտիս՝ մրտանելոց եմք յերկնից քաղաքն լուսաւոր , որոյ քաղաքի քաղաքս պետ ինքն Քրիստոս է , և հաննդիսապետ աստարիսին՝ յորում նախ ինքն առաքինացաւ առնելով զնոյն յաղթութեան : Եւ այսօր նոյն Տէր է որ յաջողէ մեզ զնոյն նշան ընդունելով ի փրկութիւն ամենայն մերոց և ի պարծանս անծափաւ սուրբ եկեղեցւոյ : Եւ զոր օրինակ տեսէք դուք զեղբայրս զայս ի զլուխ բազմակեանս մերոյ՝ սոյնպէս սա նախ ընդունելոց է վաղիւ զպատին ի ձեռն կատարմանն իւրոյ : Զի ահաւասիկ եկն եհաս և մերձեցաւ առ մեզ թշնամին կենաց մերոց և պատկիչ սուրբ չարչարանաց ծառայցին Քրիստոսի :

Զայս իրեւ ասաց , լուաւ ի նմանէ բանս պեղութեան , որով յոյժ մխիթարեցան ամենեքեան :

Ասէ . « Ի սուրբ աղօթից ձերոց այդպէս արասցէ ինձ Քրիստոս , և կատարեցէ զես վախճանին ի մոյ յաշխարհէս ըստ բանի քում : Եւ ահա ընդ ասելդ քո աղդումն եղեւ հոգւոյս իմոյ , և յիշեցի ես զմարդասիրութիւնն Քրիստոսի , որոյ և զաղուստ իսկ նորա յաշխարհս վասն մեր մեղացն եղեւ : Գթացի յիս որպէս և յաւազակն ի ժամ խաչին . զոր օրինակ նովա զգրուես փափեալ դրախտին եւ բաց , և յառաջեցաւ լինել կարաւ պետ սոյնոցիկ՝ որ անդրէն ի նոյն տեղի դառնալոց էին յուրախութիւն , արասցէ և զիս այսօր Տէր Յիսուս Քրիստոս աստաւոր ձերում մեծաշուք զնդիդ :

« Աւանիկ վասն միոյ մեղաւորի որ դառնայ յապաշխարութիւն՝ անվախճան լինի ուրախութիւն հրեշտակաց յերկինս . որպէս զի զիտեն իսկ զկամս Տեառն իւրեանց : Քանզի վասն միոյ կորուսելոյ ոչխարին եկն ի խնդիր , վասն այնորիկ և նոքա խնդակիցք լինին վասն միոյ դարձելոյ յապաշխարութիւն : Թերեւս վասն իմ եկեալ էր մեծ զօրովարն Հայոց բազում սուրբ ընկերակցօքն իւրովք . զպատին վասն ձեր բերեալ էր , այլ զուրախութեան աւետիան հասարակաց տայր : Եւ առաւել եւս ընդ իս էին զարմացեալ . զի ոչ ճանաչէին զիս ի կեանս իւրեանց՝ կամէին զի և ես մասն ընկալայց ընդ երանելիսն :

« Աղաչեմ զձեզ , տեա՛րք իմ և հարբ , աղօթս արարէք ի վերայ անարժանութեանս իմոյ , զի արժանի եղց մեծի աւետեացն հասանել՝ որ յանսուտ ձերոց բերանոցդ բարբառեցաւ ի լսելիս իմ : Արդ փութամ տեսանել զօրն , և յաւուր անդ զժամն եկեալ հասեալ ի վերայ մեր :

« Ե՛րբ իցէ զի ելից ի թանձրադանդաղ ձանձրալի մարմնոյս այսորիկ . ե՛րբ իցէ զի տեսից ըզքեզ Տէր Յիսուս . ե՛րբ իցէ զի տգիտութիւնս իմ հասցէ ի կատարեալ զխտութիւն : Օգնեալինձ , Տէր , օգնեալ ինձ , և կարկառեա զամենազօր աջ յօգնակա՛նութիւն . զի ըստ խոստման բանիցս իմոց և զորձք արդեամբք կատարեսցին ի վերայ իմ . և փառաւոր լիցի յիս ի մեղաւորս առնուն Տեառն մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի :

Զայս իրեւ ասաց երանելին՝ յոտն կացին ի բազմակեանցն անդ , գոհանային ասելով . « Փա՛ռք զեզ , Տէր , փա՛ռքքեզ թագաւոր , զի ետուր մեզ կերակուր ուրախութեան . լցո զմեզ Հոգւովդ սրբով , զի գոցուք առաջի քո հաճոյք և մի՛ ամաչեցեալք , զի դու հատուցանես իւրաքանչիւր ըստ զործս իւր » :

Ինմին ժամու եղեւ խորհուրդ մեծ ի մէջ նոցա , թէ՛ զի՛նչ օրինակաւ կարասցեն ապրեցուցանել զմոզպետն , զի մի՛ լուեալ յարքունիսն՝ իրեւ զնուր բորբոքեսցի ի վերայ մնացելոցն : Իրեւ ոչ ինչ կարացին ի ժամուն վճարել ,

միարանութեամբ աղօթս արարեալ՝ յԱստուած ապաստան առնէին զկեանս առնն հաւատացելոյ : Իսկ նախարարքն հրաժարեցին ի սրբոցն յորդաւատ արտասուօք , և ողորայից ուրախութեամբ անկեալ յոտս նոցա աղաչէին մեծաւ պաղատանօք՝ յանձն առնել զնոսա Հոգւոյն սրբոյ . « Զի մի ոք ի մէջ , ասեն , թուլացեալ և ելեալ արտաքս ի հաւասար միարանութեանէս , կերակուր լիցի հարաւորոյ զազանին » :

Իսկ երանելիքն միարան քաջալերէին զնոսա և ասէին . « Զօրացարուք , եղբարք , ի Տէր . մըխիթարեցարուք ի մարդասիրութիւնն Աստուծոյ , որ ոչ թողու զձեզ որրս , և ոչ ի բացէ առնէ զղորմութիւնն իւր ի մէջ հաւատով ի Քրիստոս . բազում բարեխօսիւք զոր ունիւք սո՛ւն , ոչ շիջանի վառումն կանթեղաց ձերոց , և ոչ ուրախ լինի խաւարասէր թշնամին կենաց ձերոց : Այլ նոյն Տէր է որ զօրացոյց զառաջին նահատակսն՝ խառնելով ըզնոսա ի գունդս հրեշտակաց իւրոց . նոցուն սուրբ ողիք և ամենայն դասք արդարոց հասցեն ձեզ յօգնակա՛նութիւն համբերութեան , զի ընդ նոսին նոցունց պատկացն արժանի լինիլք » :

Զայս խօսէին ընդ նոսա , և զգիշերն ամենայն սաղմոսիւք ի զլուխ տանէին . իսկ ի ժամ առաւօտուն ասէին ամենեքեան . « Ծաղեա , Տէր , զղորմութիւնս քո՝ ոյք ճանաչեն զքեզ , զարդաւորութիւնս քո՝ ոյք ուղիղ են սրբ-

տիւր: Մի՛ եկեցէ՛ք ի վերայ մեր դռն ամբարտաւանից, և ձեռք մեռաւորաց մի՛ դողացուցեն զմեզ: Անդ անկցին ամենեքեան որ դուրծեն զանօրէնութիւն, մերժեցան, և այլ մի՛ կարացեն հաստատել:

Եւ անդէն վաղվաղակի հասին զաշիճքն ի դուռն բանտին, միւսին ի ներքս և տեսին՝ զի որ յառաջ մոգպետն էր, և նմա իսկ յանձն արարեալ էր պահել զնոսա, նստէր ի մէջ նոցա և լսէր ի նոցանէ, նա և քաջաբերէր եւս զնոսա չերկնչել ի մահուանէ: Իրրեւ տեսին զմեծ սքանչելիան դաշիճքն՝ յոյժ զարմացան ընդ իրան, այլ ոչ ինչ իշխէին հարցանել ցնաբայց չորան և պատմեցին Դենչապհոյ, որում յանձն արարեալ էր ըզջարջարանս սրբոցն:

Իսկ նա իրրեւ լուաւ ի դաշճացն արքունի, զաշի մեծի հաւառ ի միտս լւր, թէ գուցէ և ինքն անձամբ ի ներքս լիցի, քան զի և ծանօթագոյն եւս էր առնն: Հրամայեաց հանել ի բանտէ անտի զամենեւեան կապանօրն, և հեռացուցանէր ի քաղաքէ անտի երկրտասան պարսիկ հրաախաւ: Եւ ի ծածուկ խօսէր ընդ մոգպետին՝ եթէ զի՛նչ պատճառք իցին զառանցանաց նորա: Ետ պատասխանի սյրն և ասէ ցնա. « Մի՛ խօսիր ընդ իս ի ծածուկ, և մի՛ լսեր զխորհուրդս լուստի ի մէջ խաւարի, զի բացան աչք իմ արդ, քանզի տեսի զլուսն երկնաւոր: Եթէ կա միս լինել խորհրդակից կենաց, հարց ցիս յանդիման, և պատմեմ քեզ. զի տեսի զմեծամեծսն Աստուծոյ »:

Եւ իրրեւ լուաւ ինմանէ զամենայն, և ստուգեաց եւս վասն իւրոյ միաբանութեանն, եթէ ոչ քակտի ի սրբոցն հաւանութեանէ, ոչ իշխեաց ձեռն արկանել ի նա, թէպէտ և ունէր հրաման յարքունուստ: Այլ փութացաւ, և ինքն երթեալ պատմէր թագաւորին ի ծածուկ զամենայն որպէս զխարդ լուաւ ինմանէ:

Ետ պատասխանի թագաւորն և ասէ ցրենչապուհ. « Մի՛ որ ամենեւին լուիցէ զայդ ի քէն, մանաւանդ վասն տեսլեանն մեծի որ երեւեալ է նմա. զի մի՛ տգէտ մարդիկ երկմտեալ՝ բաժանեցին ի մեր հաստատուուն օրինացս: Մինչ մեք զայլ կամէաք հնազանդեցուցանել՝ թերեւս զօգիս գտցեն, իրրեւ նոցա ոչ ինչ կարացաք առնել, մեր որ վարդապետ օրինացդ էին՝ զկնի նոցա մուրուրութեանն խոտորեցան »:

« Եւ և այն եւս չար է մեզ քան զամենայն, զի ոչ դուզնաքեայ որ խոտորեցաւ ի նոցա օրէնսն, այլ այր մի համակրէն, երեւելի ընդ ամենայն վերին աշխարհս: Եթէ փայքարիմք ընդ նմա, նա տեղեկագոյն է քան զամենայն վարդապետս աշխարհիս. դուցէ ի հիմանէ խորխարեալ աւերէ զօրէնս մեր: Եւ եթէ դատիրք զնա ընդ այլ չարագործսն, նա և աշխարհ հոգակեալ ելանէ համբաւ քրիստոնէութեան նորա, և մեծ անարգանք զկնի դենիս ձգին: Եւ եթէ սրով եւս վախճանեցի, բազմեմ են քրիստոնեայք ի կարաւանիս, ընդ ամենայն եր-

կիր ցանեալ ցրուեսցեն զոսկերս նոցա: Սովաւիկ ինչ էլն մեզ աշարդանք առ ամենայն մարդիկս, ուր մեծարեալ պատուէին օսկերք նաճարացոյց. իսկ եթէ մոգացդ և մոգպետաց զնոյն պատիւ կրեսցեն, մեք մեզնէ լինիցիմք քակաւիչք օրինացն մերոց:

« Այլ այժմ իմ է քեզ երդումն տուեալ յանմահ դիսն. նախ ըզգառնացեալ ծերն կոչես առաջիքո. եթէ հաւանեցի սիրով, և զժացեալ ապաշաւեցէ՛ զկախարդութիւն նոցա, մեծարեալիք զնա սիրով՝ պատուով ըստ առաջին կարգին. և մի՛ ոք գիտացէ ըզթշնամանս նորա ամենեւին: Ապա թէ ոչ հաւանեցի, և ոչ կամեցի անսալ բանից լմոց, յառաջիք ի վերայ նորա բազում ամբաստանս յաշխարհէ անտի, զի վնասակար գտցի յիրս արքունի. և աշխարհաւ փութիւն ի վերայ յարուսիւր, և չիթակ առաջիք յայնկոյս քան զկուրան և զՄակուրան. և անդ ընկեցեալ զնա ի վիրապ մի, և ընկալցի ըզմահ թշուառութեան: Եւ զայլադէնս փութանակի կարճեա ի կենաց աշխարհիս, զի մի՛ զղորդեսցեն զօրէնս մերոյ աշխարհիս: Զի եթէ զճարտար մոգպետն այնպէս արագ աշակերտեցին, տգէտ մարդիկ զիմրդ կարացեն կալ առաջի նոցա պատեր խաբէութեանն »:

Արդ ել նստաւ Դենչապուհ արտաքոյ բանակին յատենի, որպէս ասացաք, հեռի երկրտասան հրաախաւ: Հարցանէր ցմոգպետն և ասէր. « Իշխանութիւն առի

վասն քո, ոչ միայն բանիւ հարցանել, այլ և ամենայն հարուածովք տանջանաց: Մինչեւ ձեռն արկեալ է իմ ի քեզ, ընկալ զմեծարանս և արհամարհեա զանարգանս, և խնայեա ի պատուական ալիսդ: Թող անդր ի բաց զքրիստոնէութիւնդ՝ զոր ոչ ունէիր ի բնէ, և դարձիր անդրէն ի մոգութիւնն, որպէս զի վարդապետ էիր բաղմաց »:

Ետ պատասխանի երանելին և ասէ. « Աղաչեմ զքեզ, տէր, որ յառաջ իրրեւ զհարազատ եղբայր հատարեալ էիր յաջս իմ, և այսօր թշնամի կատարեալ. մի՛ ըստ առաջին սիրոյն զթար դու յիս, այլ կատարեա ի վերայ իմ զկամս չարութեան թագաւորին ձերոյ. և որպէս առեր իշխանութիւն ի վերայ իմ՝ դատեալ զիս »:

Յայնժամ իրրեւ ետես Դենչապուհ՝ եթէ առ ոչինչ զսպառնալիսն արքունի համարեցաւ, և ոչ ողբանացն երեսս ինչ արար, և քան ի ծածուկ՝ յայտնի եւս ի կամէր զի խօսեցի, կատարեալայ ի վերայ նորա ըստ խրատուն արքունի: Եւ զաղտագող ընկեցաւ ի հեռաւոր օտարութիւն. որպէս զիարդ և ուսաւ ի վարդապետէն՝ և արար:

Եւ հրամայեաց եւս Դենչապուհ երկուս եւս ընկերակիցս օգնականս յառաք գործակալացն. զՋնիկանն, որ էր մարդպետ արքունի, և զՄովսէս հանդերձապետն ի ձեռանէ Մովսէսան մոգպետի:

Արդ երկուքեան սոքա իւրաքանչիւր սպասաւորօք առին զուրբան

յայնմ՝ անտպատէ , և իրօնեցան նոյնչափ եւս հեռագոյն ի մեւս եւս զժողով տեղի ի նմին զիջելով : Եւ զոր ի կարաւանէ անտի ոչ թողին տեսանել , ոչ ի Հայոց և ոչ յամենայն քրիստոնէից , և ոչ բնաւ յարտաքին հեթանոսաց : Եւ սպասաւորքն որ էին ի վերայ կապեւոյն անդէն ի քաղաքին , հըրամայեցին պահել զգուշութեամբ , զի զհետս նոցա մի՛ ոք զխտայնէ՛ ընդ որ տանիցեն ի մահու տեղի , մի՛ նոքա և մի՛ ամենեւին ոք ի մարդկանէ :

Բայց այր մի Խուժիկ անուն ի զորացն արքունի — որ ի ծածուկ ունէր զքրիստոնէութիւնն , և վիճակեալ էր ի դասս դահճացն , և կայր ի սպասու օրապահացն հանդերձ զործիական տանջանարանօքն , եկն եմուտ ի մէջ գիշերին և խառնեցաւ ի դասս նախարարացն : Առաջին դասն ի միջնոյն կարծէր զնա , և միջինն երրորդին , և երեքեանն միմեանց համարէին ըզնա . և ոչ ոք ի նոցանէ եհարց՝ եւ թէ . « Գու ո՞վ ես ընդ մեզ » , ոչ ի տեղաւնցն և ոչ ի սպասաւորացն :

Իրեւ հասին ի տեղի անապատին՝ որ ամենեւին անբոյս էր ի դալարոյ , և այնպէս էր ապաւած զժենայ՝ զի և ոչ նստելոյ անդամ տեղի գտաւ անդ նոցա , իջին հեռագոյն նախարարքն երեքեան , և հրամայեցին դահճացն իւրեանց կապել զոտս և զձեռս նոցա : Եւ արկին սլորանս երկայնքս յոտս նոցա , և երկու երկու լծեցան և առին ի քար : Եւ այնպէս ձգեցին և ձողեցին ընդ ա-

պտած տեղին քարշելով , զի աւմենեւին խաթ ոչ մնաց ի մարմինն երանելեացն : Եւ ապա լուծին և ածին ի մի տեղի :

Եւ թուէր իմն նոցա այսպէս՝ եթէ կաղեցաք զխտութիւնն նոցա , և հնազանդեցուցաք զբիրտ սպաստամութիւնն նոցա . և արդ զինչ և խօսցիմք՝ անսայցեն բանից մերոց , և առնիցեն զկամս թաղաւորին , և ասրեալ լիցին յանհնարին տանջանացն : Եւ զայն ոչ կարացին քաջ իմանալ՝ եթէ իրեւ զքաջ զինուորս վաւեցին ըզնոսա , և ի հրահանգս կրթութեան վարժեցին զնոսա , և իրեւ զգազանս վայրենիս արիւնխախտն ուսուցին զնոսա : Եւ եթէ ունէին սակաւ ինչ կասկած յառաջագոյն , հայեցեալ նոցա ի չարաչար վիրս մարմնոյն իւրեանց՝ դառաջին երկեւղն ի բաց մերժեցին : Սկսան իրեւ արեալք անզոյք զվիմեամբք եղանել ի բանից պատասխանիս , և փութային իր ծարաւիք յաղբեր՝ եթէ ո՛ր նախ վաղ զիւր արիւնն հեղցէ յերկիր :

Եւ մինչ դեռ յայտ պատրաստութեան էին սուրբքն , խօսել սկսաւ ընդ նոսա Դենչապուհ և ստէ . « Արքայ յղեաց զիս առ ձեզ , ամենայն աւեր աշխարհին Հայոց , ստէ , և կատարածք զօրացն՝ որ հասին ի վերայ , ի ձեռնդ եղեն վընասքն ամենայն . և բազում նախարարք՝ որ այժմ կան կապանօք չարչարեալ , վասն ձերոյ յամառութեանդ եղեւ այդ ամենայն : Այլ և արդ եթէ կամիք ինձ լսել՝ աւսեմ ձեզ . որպէս եղբուրք պառ-

ճառք ամենայն չարչարանաց մահուն՝ այսօր լեռուք պատճառք կենաց ձերոց : Եւ նախարարքն՝ որ կան ի կապանս , ի ձեռն ձեր էլ լախանութիւնն արձակել զնոսա . և աւեր աշխարհին ձերոյ ձեւք շինի , և բազումք որ վարեալ են ի դեռութիւն՝ անդրէն դառնան :

Էհա դուք ձերոյն աջօրք տեսէք այսօր , եթէ զորպիսի՛ այր տոճմիկ , զոր թաղաւորն ինքնին յականէ յանուանէ ճանաչէր վասն մեծի գիտութեան օրինացս մերոց , և կատարեալ էր յամենայն ի դեմիս և ամենայն մեծամեծաց սիրելի , և զրէ թէ բոլոր աշխարհս կախեալ էր զնմանէ . և վասն զի անարդեաց զդէնխաղդէն զնն , և պատրեցաւ ի ձեր տխմար գիտութիւնդ , ոչ ինչ խնայեաց թաղաւորն ի մեծ պատիւ նորա , այլ իրեւ զգերի մի զանաշխարհիկ չիօթակ արարի զնա յայնչափ օտարութիւն հեռաւոր , զի ընդ երթան իսկ ոչ ժամանէ ի տեղի պատուհասին իւրոյ :

« Արդ եթէ ի բուն դայեկուութիւնն վասն պատուական օրինացն ոչ խնայեաց ի նա , ո՛րչափ եւս առաւել ի ձեզ յօտար աշխարհիկդ , որ մահապարտ իսկ էք յիրս արքունի : Եւ չիք ինչ ձեզ այլ հնար կենաց , բայց եթէ երկիր պաշտնիցէք արեգական , և կատարիցէք զկամս թաղաւորին , որպէս և ուսոյց զմեզ մեծն Ձրաւոյաւ : Եւ եթէ զայդ առնէք՝ ոչ միայն արձակիք ի կապանացդ և ապրիք ի մահուանէ , այլ և մեծաւ մեծ պարգեւօք յուղարկիք յաշխարհն ձեր : :

Յառաջ մատուցեալ Դեռնդ եւրէյ և թարգման կայոյց զՄահակ եպիսկոպոս . « Ձխա՞րդ լուիցուք , ստէ , երկդ լիմի հրամանացդ քոց , ահա զերկրպագութիւնդ նախ եւ տուր արեգական , և զկատարումն երկրպագութեան ի կամս թաղաւորին ձգեցեր . մեծարեցեր զարեգակն՝ յառաջ ձայնելով զանունն նորա , և մեծացուցեր զթագաւորն աւելի քան զարեգակն . և յայտ արարեր՝ եթէ առանց կամաց իւրոց սպասաւորէ արեգակն նն արարածոց , իսկ թաղաւորն ի կամս ազատութեանն իւրոյ՝ զոր կամի աստուածացուցանէ , և զոր կամի ծառայեցուցանէ . և ինքն ի ճշմարտութեան վերայ չեւէ հասեալ : Մի՛ խօսիր ընդ մեզ իրեւ ընդ տղայս , զի հասակաւ կատարեալս եմք , և զիտութեան ոչ եմք անտեղեակ : Ուստի սկսար դու , այտի տաց քեզ պատասխանի :

« Ապաքէն զմեզ եղբիւր պատճառաւ աւերածոյ աշխարհին մերոյ և հարուածոց զօրացն արքունի , մեր օրէնքն զմեզ այդպէս ոչ ուսուցանեն , այլ յոյժ պատուել հըրամայեն զերկրաւոր թաղաւորս , և սիրել զնոսա յամենայն զօրութեանէ մերմէ , ոչ իրեւ զմարդ ոք զուղնաքեաց ի մարդկանէ , այլ իւրեւ Սատուոյ ճնարիտ կալ ի ծառայութեան . և եթէ զրկիմք ի նոսացանէ , փոխանակ ընդ երկրաւորս զերկինիցն խոտապաւ մեզ դարձայութիւն : Եւ ոչ միայն դարձանեկութիւն հպատակութեան պարտիմք հարկանել նոցա , այլ և մահու չափ զանձինս ի վերայ դը-

ներ սիրոյ թաղաւորին : Եւ որպէս յերկրի ոչ ունիմք իշխանութիւն փոխանակել զնա ընդ այլում տեսաւ ըն , նոյնպէս և յերկինս չունիմք իշխանութիւն փոխանակել զճշմանս ըստ Աստուածն մեր ընդ այլում , որ չիք Աստուած բաց ի նմանէ :

« Բայց ասեմք քեզ՝ որում սա կաւիկ մի տեղեկագոյն ես : Ո՞վ ի քաղ զօրականէն վկնի մտանկից : Ի պատերազմ . և եթէ զայս արասցէ , ոչ քաղ անուանի նա , այլ յոյժ վատ : Եւ կամ ո՞ յիմաստուն վաճառականաց զպատուական մարդարիտն փոխանակից ընդ աւարդ թրուշայի , բայց եթէ յիմաստուն իցէ տղիտութեամբ , որպէս և ձեր մարտութեան առաջնորդք :

« Միայն գտեր զմեզ ի բազում յառաքինեացն մերոց , և կամիս գողութեամբ աւերել զամուրս խորհրդոց մերոց . չեմք մեք միայն՝ որպէս և դուք կարծես : չիք տեղի ունայն , ուր չիցէ Քրիստոս թաղաւորն մեր . բայց միայն սյունքիկ են թափուր ի նմանէ՝ որ իրրեւ զքեզ և զշարադեւ իշխանն քո , որք ուրացեալ էք ի նմանէ : Զի և զինուորք աշխարհին մերոյ — որ աշակերտեալքն էին մեք ի Քրիստոս — առ ոտն հարին զահա գին հրամանս թաղաւորին ձերոյ , և զմեծամեծ պարգէսս առ ոչինչ համարեցան , և զայրենի տէրութիւնն ի բաց կողպտեցան , չխընայեցին ի կին և յորդկս և ի գանձոս մարմնաւորս կենաց աշխարհիս : Եւ և ոչ զարիւնն իւրեանց ածէին զմտաւ ինչ վասն սիրոյն Քրիստոսի , այլ զերկրապաշտուս աւարդականն — որ ձեր վարդապետք էին — չարացար հարուածովք սատակեցին զնոսա , և մեծամեծ չարս հասուցին ի վերայ զօրացն ձեռն , և բազում ի նոցանէ անկաւ ի նմին պատերազմի , և այլք մատնեցան ի պէս պէս փորձութիւնն , և կէսքն ընկեցան ի հեռաւոր օտարութիւն , և եւս բազմաւոր զոյնք վարեցան ի գերութիւն , և ամենեքին նոքա յառաջեցին քան զմեզ յարքայութիւնն Աստուծոյ , և խառնեալ են ի դռնդս վերին հրեշտակացն , և ցնծան ի պատուաւ տեալ յուրախութիւնս , յոր հասեալ խառնեցաւ երանելի այրն զոր դու տան չլիթակ արարի : Երանի տամ նոս , և երանի երկրին՝ ընդ որ նայն անցանիցէ , և տեղեւոյն՝ ուր նայն վախճանեցի . ոչ միայն զարքունեօք ձերովք անցանէ պատուականութեամբ , այլ և զերկնից լուսաւորօք՝ որում դուք երկիրապաշտեալք :

Եւս պատասխանի Մովսէս հանդերձապետ և ասէ ցնոսա . « Աստուածքն բարերար են , և երկայն մշտութեամբ ջանան ընդ ազգի մարդկան , զի գիտացեն և ծանիցեն զիւրեանց փորձութիւնն և զնոցա մեծութիւն , և վայելեսցեն ի պարգէս աշխարհիս , զոր տուեալ է յիշխանութիւն ի ձեռս թաղաւորի , և ի բերանոյ նոցա ելանեն հրաման մահու և կենաց : Եւ ձեզ ոչ է իշխանութիւն այդպէս ընդդիմանալ կամաց նոցա և ոչ առնուլ յանձն զերկրապաշտութիւն արեգական , որ ճառագայթութիւն իւրովք լուսաւորէ զամենայն տեղերս , և ջերմութեամբ իւրով հասուցանէ զկերակուր մարդկան և անասնոց . և վասն հասարակարայն առատութեանն և անաչառ մատակարարութեանն անուանեցաւ Միհր աստուած , զի չիք ի նմա նեղութիւն և անիմաստութիւն . Վասն որոյ և մեք երկայնամիտ լինիմք ի վերայ տգիտութեան ձերոյ . քանզի չեմք մարդատեացք իրրեւ զպատանաւորականերս և արիւնարբուս : Խընայեցէք յանձնս ձեր , և մի խառնէք զմեզ ակամայ յարիւնդ ձեր : Թողէք անդր դատալին յանցանք ձեր , և դառա՛րկայ իր ուղեցէք , զի և այլոցն վասն ձեր լիցի ողորմութիւն ի մեծ թաղաւորէն :

Առ այս եւս պատասխանի Մովսէս եպիսկոպոս և ասէ . « Խրեւ ունեալ և յոյժ խրատեալ՝ զգեղեցիկ հոգ յանձին ունիս չնութեան աշխարհի և փառաց թաղաւորին . բայց զայս կարի սղիտաբար ուսուցանես , զի աստուածս բազում մըս խոստովանիս և զմի կամս ոչ ասես ամենեցուն : Եթէ վեհքն առ միմեանս մարտուցեալ են՝ մեք խոնարհազոյնք քան զնոսա զխորդ կարացցուք հաւանել բանից քոց : Միարանեա զձուր և զկրակ , զի ուսցուք ի նոցանէ զխաղաղութիւն կոչեա զարեգակն ի տուն որպէս կրակ , և եթէ նմա ոչ մարթի գալ՝ զի մի՛ աշխարհ ի խաւարի մնասցէ , յղեա զդա առ նա , զի ուսցի ի նմանէ զանկարօտութիւնն :

« Եւ եթէ մի է ընտելութիւն աստուածոցն քոց , հաւատարեւս

ցեն առ միմեանս զուգութեամբ . լիցի անկերակուր կրակ իրրեւ զարեգակն , և մի՛ խափանեցին ծառայքն արքունի ի ծախս ոռոճկաց սորա : Սըք մինդ անցադ ուտէ , և հանապաղ մեռանի . և մինն որ չուտէ , առանց օգոյն նըւազի լոյս ճառագայթից իւրոց . ցրտանայ ձմերայնի , և սառեցանէ զամենայն բոյսս զալար խոտոյ . տօթանայ յամալայնի , և հրակէ զսունէ զամենայն կենդանիս : Եւ որ ինքն յար ի փոխորման կայ , ոչ կարէ հաստատուն կենալ ու մեք չնորհէ : Եւ քեզ ոչ կարեմ մեղադիր լինել , որոյ ոչ տեսեալ է զմեծ թաղաւորն , պատուաւորացն մատուցանէ զերկրապաշտութիւն . Իսկ եթէ ոք զայս ի հմուտ զխոնոցն արասցէ , վաղմաղակի մահ ի վերայ հրամայեն :

« Այլ վասն արեգական , եթէ կամիցիս ուսանել , զճնմարիտն ասացից քեզ : Մասն է նա աշխարհիս արարածոց , ի բազում մասանց մի մասն որդեալ է . կէսքն ի վերայ են քան զնա , և կէսքն ի ներքոյ նորա : Ոչ է նա առանձին սուրբ յստակ լուսով , այլ ի ձեռն օգոյն հրամանաւն Աստուծոյ տաւածանէ զճառագայթս իւր , և հրային մասամբ ջերմացանէ զամենայն գոյացեալս ի ներքոյ իւրոյ կայանին : Իսկ վերինքն ոչ ինչ մասն ունի ի նորա ճառագայթիցն . քանզի իրրեւ յաման ինչ արկեալ է զոյսն ի գունդ նորա , և ի վայր կոյս հեղու բերանացեալ՝ առ ի պէտս ներքնոցս վայելչութեան : Եւ զոր օրինակ նա մի

նայն տեղերս , և ջերմութեամբ իւրով հասուցանէ զկերակուր մարդկան և անասնոց . և վասն հասարակարայն առատութեանն և անաչառ մատակարարութեանն անուանեցաւ Միհր աստուած , զի չիք ի նմա նեղութիւն և անիմաստութիւն . Վասն որոյ և մեք երկայնամիտ լինիմք ի վերայ տգիտութեան ձերոյ . քանզի չեմք մարդատեացք իրրեւ զպատանաւորականերս և արիւնարբուս : Խընայեցէք յանձնս ձեր , և մի խառնէք զմեզ ակամայ յարիւնդ ձեր : Թողէք անդր դատալին յանցանք ձեր , և դառա՛րկայ իր ուղեցէք , զի և այլոցն վասն ձեր լիցի ողորմութիւն ի մեծ թաղաւորէն :

Առ այս եւս պատասխանի Մովսէս եպիսկոպոս և ասէ . « Խրեւ ունեալ և յոյժ խրատեալ՝ զգեղեցիկ հոգ յանձին ունիս չնութեան աշխարհի և փառաց թաղաւորին . բայց զայս կարի սղիտաբար ուսուցանես , զի աստուածս բազում մըս խոստովանիս և զմի կամս ոչ ասես ամենեցուն : Եթէ վեհքն առ միմեանս մարտուցեալ են՝ մեք խոնարհազոյնք քան զնոսա զխորդ կարացցուք հաւանել բանից քոց : Միարանեա զձուր և զկրակ , զի ուսցուք ի նոցանէ զխաղաղութիւն կոչեա զարեգակն ի տուն որպէս կրակ , և եթէ նմա ոչ մարթի գալ՝ զի մի՛ աշխարհ ի խաւարի մնասցէ , յղեա զդա առ նա , զի ուսցի ի նմանէ զանկարօտութիւնն :

թուղեցեալ ի վերայ ծովային ջուր-
ցուն բազմութեան, անգիտու-
թեամբ դնայ զուղեւորութիւնն ի
ձեռն հմուտ և ճարտար նաւապե-
տին, այսպէս և արեգակն ի ձե-
ռն կառավարին իւրոյ ունի ըզ-
փոփոխութեան չրջանին իւրոյ տա-
րեւոր ժամանակին:

« Եւ որպէս այլ մասունք աշ-
խարհիս հաստատեալ են վասն մեր
կենացն, և զնա իրեւ զմի յայլոց
մասանց տուեալ է մեզ յառաջնոր-
դութիւն լուսոյ, որպէս զլուսին
և զսատեղս և զօդս յարածութիւն և
զամպս անձրեւաբերս. նոյնպէս և
յերկրիս մասանց զծով և զգետս
և զարեւերս և զամենայն պիտա-
նացու ջուրս, նոյնպէս և զցամա-
քայինս ամենայն պիտոյիւք իւ-
րովք: Աստուած՝ և զմի ոք ի սո-
ցանէ չէ արժան անուանել. և ե-
թէ ժպրհիցի ոք ասել՝ զանձն
տղիտաբար կորուսանէ, և աս-
տուածանունն մեծարելով զնոսա՝
նըբա ոչ ինչ օգտեցան: Միոյ իշ-
խանութեան երկու թաղաւորք ոչ
լինին. և եթէ մարդ զայդ քեզ
յանձն ոչ առնու, քանի՜ եւս հե-
ռի է յԱստուծոյ բնութենէն՝ այդ-
պիսի կարգ չիտեալ:

« Արդ եթէ կամիս ուսանել ըզ-
ճմարիտն, քաղցրացոյ զդառնու-
թիւնս արտիդ, և բաց զաչս մը-
տացդ, և մի՛ յարթութեան կու-
րութեամբ ընդ խաւար դնայցես. ո-
ր անկեալ ես ի խորխորատ. և
զամենեւեան կամիս առ քեզ ձը-
ղեմ: Եւ եթէ քոյքն դան զկնի
մուրար վարդապետութեանդ՝ որ
ոչ տեսանեն և ոչ իմանան, մի՛ և

զմեզ կարծեր դոյն օրինակ, քան-
զի բաց են աչք մտաց մերոց և
սրատեսիլ եմք: Մարմնոյս աչքը
զարարածս տեսանեմք, և իմա-
նամք զսա յայլմէ արարեալ. և ա-
մենեքեան են ընդ ապականու-
թեամբ: Իսկ արարիչն ամենեցուն
աներեւոյթ է ի մարմնաւոր աշաց, յայ-
լ մտաց իմանի զօրութիւն նո-
րա:

« Եւ վասն զի ետես զմեզ ի-
մեծի տղիտութեան, և ողորմե-
ցաւ մերում անուսումութեանն,
յորում և մեք իրեւ զձեզդ եր-
բեմն զերեւելիսս կարծեալք արա-
րիչ և զործեալք զամենայն անա-
ռակութիւնս, վասն այնորիկ առ
սէր իւր եկն մարմնացաւ ի մարդ-
կանէ, և ուսոյց մեզ զաներե-
ւոյթ աստուածութիւնն իւր: Այն
զի բարձրացոյց զինքն ի խաչն կա-
խաղանի, և զի մարդիկ զհետ լու-
սաւորացդ մոլորեցան, մերկեաց
յարեգակնէ զլոյս ճառագայթիցն
իւրոց, զի եղիցի խաւար սպա-
սաւոր մարդկութեան նորա. զի որ
իրեւ զձեզ անարժանք իցեն մի՛
տեսնեն զկեանս իւրեանց ի մեծի
անարդութեան: Որպէս և այսօր,
որ ոչ խոստովանի զխաչելեալն Աս-
տուած՝ նոյն խաւար մածեալ է
զողւոր և մարմնով նորա. որպէս
և դու իսկ այսօր ի նմին խաւարի
կաս, և զմեզ դեռ եւս չարչարես:
Պատրաստ եմք ըստ օրինակի Տեա-
ռն մերոյ մեռանել, որպէս զխարդ
և կամիս կատարեալ զկամս դառ-
նութեան քո:

Յայնժամ իրեւ հայեցաւ ի նո-
սա անօրէնն Դենչապուհ, և ետես

ի մեծի ուրախութեան զուարթա-
զին զամենեւեան, զիտաց եթէ
ոչ դնան առ նոսա բանք սպառ-
նալեաց և ողբանաց: Հրամայեաց
զմի ոմն ի կրտսերագունիցն յառաջ
մատուցանել, երէց մի Սրբէն ա-
նուն, վասն որոյ յառաջ կասկածն
իսկ եղււս սրբոցն: Կսպեցին զոտ-
սըն և զձեռնս, և մեծաւ ուժով
սորկեցին, մինչեւ ճարձատրին հա-
տաւ ամենայն ջղացն. և այնպէս
կայր մեծ ժամս յանհնարին սլը-
կոցն:

Երաց սուրբն զերտն իւր և
ասէ. « Ահա չրջեցան զինեւ շուքը
բազումք, և ժողովք չարաց պաշա-
րեցին զիս. ծակեցին զոտս իմ և
զձեռս իմ, և փոխանակ բերանոյ
իմոյ զաղղակեցին ամենայն ոսկերք
իմ: Լուր ինձ, Տէր, և լուր ձայ-
նի իմում, և ընկալ զողի իմ ի
ժողովս սուրբ զօրականին քո, որ
երեւեցաւ նորակերտ դաստակեր-
տին քոյ: Ես որ կրտսերս եմ յամե-
նեւեան, ողորմութիւն քո զթաց-
եալ յառաջեցոյց զիս »:

Եւ զայս իրեւ ասաց, ոչ եւս
կարել բանալ զերանն յանհնա-
րին պրկոցաց գեղարանին: Եւ ան-
դէն վարդապետի դանիձքն հրաման
առեալ յերից նախարարացն՝ արով
հատանել զպարանոց երանելոյն,
և ընկեցին զմարմինն ի խորխո-
րատ մի ցամաք:

Եւ անդէն ի տեղւոջն սկսաւ
խօսել Դենչապուհ ընդ եպիսկոպո-
սին և ասէ. « Յորժամ եկի ես
յաշխարհն Հայոց՝ զտարի մի և
վից ամիս եհաս չրջել ինձ անդ,
ոչ յիշեմ ես ամենեւին՝ եթէ բան

մի տրտունջ յուժեքէ լուսայ վասն
քո, նոյնպէս և առաւել վասն Յով-
սեփայ. զի դա իսկ էր իշխան ա-
մենայն քրիստոնէից, և հաւատա-
րիմ յամենայն իրս արքունի: Նա
և որ մարդկան աշխարհին լեալ էր
յառաջ քան զիմ՝ երթալն՝ մեծա-
պէս դոհ էր զառնէս զայսմանէ.
և ես ինձն աչք խնովք տեսի,
զի որպէս հայր հաստատուն հա-
մարեալ էր ամենայն աշխարհին,
և անաշուտութեամբ սիրէր զմե-
ծամեծս և զիղբունս:

« Արդ փոխանակ ընդ ձեր՝ ես
աղաչեմ զձեզ, ինայեցեք ի պատ-
ուական անձինս ձեր, և մի մատ-
նիք ի մահ չարչարանաց ըստ ա-
ռաջնոյն կարգի, զոր տեսէք ա-
չօք ձերովք: Քանի՜ թէ ի դոյն մի-
տցս յամուսութեան կայք, և իմ
եղեալ է ի մոի իմում բաղում չար-
չարանօք կարճել զձեզ ի կենաց
ձերոց: Ես զիտեմ, զի ի հրապոյր
առնդ այդորիկ ելեալ էք դուք.
քանի՜ ինքն ախտացեալ է մար-
մնով, և ձեռնարկութեամբ բժշկաց
չիք զտեալ առողջութիւն. և հի-
ւանդոտ կենօք ծանծարցեալ է, և
փախաղէ ի մահ քան ի կեանս »:

Առ այս ետ պատասխանի սուր-
բն Յովնէփ և ասէ. « Գովութիւն
նըդ՝ զոր ետուր դու նախ եպիս-
կոպոսիդ և ապա ինձ, յիրաւի՝ ա-
րարեր և ըստ կարգի պատուեցեր
վասն ալեացդ, այդպէս իսկ ար-
ժան է: Այլ ճամբիտ ծառայից
Աստուծոյ ոչ է օրէն զիմադարձ
լինել երկրաւոր իշխանաց, և ոչ
զոք ի ժողովոյդոց տրտունջ առ-
նել վասն մարմնաւոր զօջաբաղու-

թեման . այլ ցածու թեման և հնազանդութեամբ ուսուցանել զպատուիրանս Աստուծոյ , և առանց խարսխանի իմաստութեան խաղաղասէր լինել առ ամենեւեան , և անպառ վարդապետութեամբ առ մի Տէրն արարածոց առաջնորդել բոլորեացունց :

« Այլ վասն առնս այսորիկ հրապուրանաց » զոր ասացեր , և զայդ ոչ ստեցեր , այլ կարի գծը մարման ասացեր : Զի ոչ իրեն զատար որ հրապուրէ զմեզ , և ոչ իրեն զպատուող որ խաբերայ մուրեցեցանէ զմեզ , այլ յոյժ սիրէ : Քանզի մի է մայր մեր եկեղեցի՝ որ երկնեացն զմեզ , և մի է հայր մեր սուրբ Հոգին՝ որ ծնաւ զմեզ . զիսրդ համահարք և միոյ մօր որդիք երկաթառակք լինցին , և ոչ միարանք : Որ քեզ թուին՝ թէ հրապուրդք լցեն , մեր ի տուէ և ի գիշերի զոյն խորհուրդ էր՝ զի անքակ ունիցիմք զկենաց միարանութիւնս : Իսկ եթէ սա ձանձրացեալ իցէ ելանել յախտալից մարմնոյ , առաւել եւս մեք ամենեւեան . զի չիք որ ամենեւին ի ծնունդս կանանց՝ որ ունիցի ըզմարմինս առանց ցաւոց չարչարանաց :

Ետ պատասխանի Դենչապուհ և ասէ . « Զայդ ոչ գիտէք , որ չափ երկայնամիտ լինիմ ես ի վերայ ձեր . այս ոչ հրամանաւ արքունի է այսչափ երկայնաւորան լինել ընդ ձեզ պայքարաւ , այլ յիմ մէ քաղցրութենէ թողացուցի ձեզ , զի չեմ իրեն զձեզ անաղ որոյն , զի անձանց ատելի էք և սցլոց

թշնամիք : Իմ զի աղ և հայ կերեալ է յաշխարհին ձերում , զուրկ և սէր ունիմ ընդ աշխարհն ձեր : Ետ պատասխանի Դենչուք եւ րենց և ասէ . « Որ առ արտաքինսն զուրկ և սէր ունի , զպատուիրանս սրն Աստուծոյ կատարէ , այլ սլարաւ և յիւր ողիւսն խնայել . զի չեմք անձանց տեսք , այլ է որ համարս խնդրէ և վասն ներքնոց : Այլ որ ասացեր՝ յինչն անսամ ձեզ և ոչ հրամանաւ թագաւորին , եթէ դուք սովոր էք անցանել ըստ հրամանաւ թագաւորին ձերոյ , զայդ բարիքը առնէք , զի աւերիչ աշխարհի է և սատակիչ անմեղ մարդկան , բարեկամ ստատանայի և թշնամի Աստուծոյ : Այլ մեք ոչ կարեմք անցանել զհրամանաւ մեւրոյ թագաւորին , և ոչ զանանց կեանսն մեր կարեմք փոխանակել ընդ ազականացու պատրանս աշխարհիս :

« Այլ վասն իմ զի ասացեր՝ չըդտալ զառողջութիւն ի բժշկաց , սիրէ զմահ քան զկեանս , այդ բանք ոչ այնոցիկ են որ տեսանեն զամենայն չարչարանս աշխարհիս : Այլ ցածո զքեզ սակաւիկ մի ի զայրագի զստմութենէդ , և եկ զհետ ճշմարիտ բանից իմոց , և հայեաց կարգաւ ընդ իրս աշխարհիս : Ո՞ր որ ի մահկանացուացս ունի կեանս անտրտուն . ո՞չ անաւանայն լի են ակտիւք , է որ ի ներքոյ և է որ արտաքոյ . ցուրտ և ամիթ , քաղց և ծարաւ և ամենայն աղքատութիւն կարօտութեան : Արտաքոյ՝ անիրաւութիւն ,

յափշտակութիւն , դէճ սղծութիւն անառակ յարձակմամբ . ի ներքոյ՝ ամբարշտութիւն , ուրացութիւն , սղխտութիւն , անդարձ մուրութիւն ի կամաւոր ազատութենէն :

« Բայց դու որ զբժիշկս խտեալ անարգեցեր , թէ չիք իմ ի նոցանէ՝ գտնալ զառողջութիւն , չեն ինչ զարմանք . վասն զի մարդիկ են նքա . է ցաւ որում զըտանեն հնարս առողջութեան , և է որ ապստամբէ ի հնարից նոցա . վասն զի ամենեքեան եմք մահկանացուք , այն որ բժշկէն և որ բլբժըլին : Այլ երանի թէ և դուք ըստ բժշկական արուեստին բերթիք զմանութիւն . զի ոչ փոքր է ճշմարտութիւն նոցա բժշկութեանն : Քանզի յորժամ տեսանեն նոքա զոր հիւանդացեալ , ոչ յապաղեն երթալ առ նոսա , այլ փութացեալ հնարին մատուցանել զառողջութիւն : Մանաւանդ եթէ յարքունիս մի որ ի սիրելեաց թագաւորին ակտանայցէ , և հասեալ ի մեծ հրապարակն՝ տեսանիցէ զառողջութիւն պատուաւորացն և զառողջութիւն գեղեցիկ երթաւորացն , և եւս ի ներքս մատուցեալ ի սրահսն արքունի , և անդ որեաւնիցէ զամենայն սպասաւորացն ըզքնաղ և զքանչեւի տեսիլն , ոչ ինչ զարմանայ ընդ հրաշակերտ տեսիլն : Եւս և եթէ զահոյք աւանակապք իցեն և համակ ոսկեղէնք՝ յորոց լեբայ հիւանդն անկեալ զնիցի , չէ ինչ նմա փոյթ զայնմ ամենայն . այլ ի բաց հրամայէ առնուլ զոսկեհոռ և վերար-

կուսն , և ձեռն ի ներքս տարեալ՝ զննէ զամենայն մարմինն , եթէ ջերմ իցէ բնութիւնն , և եթէ սիրտն ի տեղւոյն հանդարտ կայցէ , և կամ թէ լեարդն կակո՞ղ իցէ , և կամ թէ շարժք երակացն յարմար իցեն . և ըստ նմին զգարման բժշկութեանն առնիցէ՝ շորահելով նմա զառողջութիւն :

« Իսկ արդ եթէ մարդկային բժշկութիւնն այսպիսի գիտէ քաւմահել զամենայնիւ , և միայն զիւր արուեստն յառաջ մատուցեալ՝ ըզգործն կատարէ , որչափ եւս առաւել ձեզ արժան էր , որ զբոլոր աշխարհս ունիք յիշխանութեան մեծի , հոգ յանձին տանել՝ նախ զհոգիս բժշկել յամենայն ակտանից մուրութեանց աշխարհիս , և մարմնովք իսկ կային ամենեքեան ձեզ ի ծառայութեան : Արդ այժմ զի դուք տգիտացարուք , և զանմահ հոգիսդ մահկանացու արարէք յանչլ հուր գեհնին , մարմնովք՝ եթէ կամիք և եթէ ոչ կամիք՝ ակտացեալ էք յախտաւորութիւն անառողջութեան . և զմեզ նախատէք մարմնոյ ցաւովք , որ ոչ ի կամս մերոյ ազատութեան է , այլ որպէս գիպեցաւ ի բնութեանն մարմնոյ իւրաքանչիւր մարդոյ :

« Եւ Քրիստոս ճշմարիտ Աստուած կենդանարար՝ ի կամս իւրոյ բարերարութեան եղեւ բժիշկ հոգւոց և մարմնոց . և նախ ինքն ի ցաւս չարչարանաց իւրոց բժշկեաց զամենայն ազգս մարդկան : Եւ եւս խանդաղատաբոյն գիթացեալ , վերստին ծննդեամբն ծնեալ զմեզ յառողջութիւն՝ անցաւս

և անվերս, և ի ծածուկ հարուածոց զհին ծակառուածան վիշապին ողջացոյց, և արար զմեզ անսպիւս և անարատ հոգեով և մարմնով, զի իցեմք բանականից հրեշտակաց և զօրք երկնաւոր թաղաւորին մեւրոյ : Եւ քո զայս ոչ գիտացեալ, և ոչ վայելեալ յերկնաւոր պարգեւսս ըն Սատուծոյ, և ոչ եւս այլ կամիս ուսանել ի մէնջ . այլ և զմեզ եւս վրիպեցուցանել կամիս, որում չիք հնար, և մի՛ այլ լիցի, և ոչ կարես իսկ առնել :

« Այլ վասն իմոյ ակտալից մարմնոյս ասացիք քեզ կարծառու տըս : Ինդամ և ուրախ եմ՝ յորձամ տեսնեմ զմարմինս իմ չարչարեալ . գիտեմ զի զօրանայ յիս առողջութիւն հոգւոյս իմոյ : Մանաւանդ զի ունիմ ինձ զբաւական զլեծ վարդապետն հեթանոսաց, որ իցաւ մարմնոյ անձին միսի թարէր, և ի կոփումս սատանայաւ և ան մարմնոյ պարծէր, և ասէր . « Զի եթէ տնկակիցք եղաք նմա՝ նոթեման մահու նորա, ո՛րչափ եւս առաւել լիցուք հաղորդք յարութեան նորա » : Այլ դու որ ունիս իշխանութիւն ի վերայ մեր, դատեալ զմեզ ըստ չարութեան կամաց քոց : Զեմք ինչ զանդիտելոց յահադին յահաւոր սպառնալեացդ քոց, և ոչ երկիւղած ի դառն մահուանէն՝ զոր ածեալոց ես ի վերայ մեր » :

Յայնժամ մեկուսացոյց սակաւիկ մի դերանելլան ի միմեանց, և միայն ասէ ցաւորք եպիսկոպոսսն, և Գովութիւն, զոր ետուքեզ յառաջ, ոչ խմացար պատիւ

անձին քոյ : Յեղեցուցանեմքեզ ըզչարիան զոր գործեցեր դու, զի անձամբ զանձն քո արասցես մահապարտ : Արդարեւ դո՞ւ աւերեցեր զատրուշանն յիշտուինս, և կամ զիրակն դո՞ւ սպաներ . նա և որպէս լուայ և ստուգեցի, թէ և զմոզան դու չարչարեցեր, և զպատալաշտամանն դու տարա՞ր : արդ եթէ արդարեւ դու առեր, պատմեա ինձ » :

Եւս պատասխանի սուրբն և ասէ . « Արդ կամիս ուսանել զայդ յինէն՝ եթէ յառաջագոյն գիտէիր » :

Դենչապուհ ասէ . « Այլ է համբաւ, և այլ է ճշմարտութիւն » :

Եպիսկոպոսն ասէ . « Որպէս կարծեսդ՝ ասա ինձ » :

Դենչապուհ ասէ . « Իմ լուեալ էր, եթէ զամենայն շէտան յիշտուինս դու արարեր » :

Եպիսկոպոսն ասէ . « Եւ զի այդպէս հաւատեալ ես ի վերայ հասեր, կրկին զի՞ հարցանես » :

Դենչապուհ ասէ . « Զճշմարիտն իքէն կամիմ ուսանել » :

Եպիսկոպոսն ասէ . « Ոչ զօգուտ կենաց քոց կամիս ուսանել յինէն, այլ արեան իմոյ ցանկան միտք քո » :

Դենչապուհ ասէ . « Զեմ դա՛ զան արիւնշխանձ, այլ վրէժիւրն դիւր եմ աստուածոցն անարդուութեան » :

Եպիսկոպոսն ասէ . « Զտարերս համերս աստուածս անուանես, և զսպառկերակիցս քո մարդիկ խողտողել կամիս . տալոց հատուցանելոց ես վրէժ թաղաւորաւն քով

յանկաշառ առնին Սատուծոյ : Եւ զոր քո չար կամօքդ կամիս լսել յինէն, զայդ ես ասեմքեզ : Զտունըն արդարեւ ես աւերեցի, և ըզմոզան չարչարեցի դա՛ն, և ըզհա՛ն պղծութեան որ իտանն էր՝ ի ծովն ես ընկեցի : Այլ զկրակ ո՞վ կարէ սպանանել . քանզի ամենիս մաստ արարի՛չն արարածոց հոգ խնամոյ տարեալ յառաջագոյն՝ անմահս հաստատեաց զընութիւն չորից նիւթոցս : Այլ սպան դու զօր՝ եթէ կարես, և կամ ապաւանեալ զհոգ՝ զի մի՛ բուսուցէ ըզդաւարի, փողոտեա զգետ՝ զի մեռցի : Եթէ զայդ երեսին կարես առնել, ապա և զկրակ կարես ըսպանանել :

« Ապա եթէ ճարտարապետն մեր միարանեաց զչորից տարերացիդ զանքակութիւն, ահա և դքստանի բնութիւն հրոյ ի քարինս և յերկաթս և յամենայն տարերս զննելիս, ընդէր ստութեամբ զըրպարտես զիս՝ թէ դու զկրակ ըսպաներ : Այլ դու սպան զհերմուութիւն արեգական, զի ունի նա մասն հրոյ, և կամ տուր հրաման՝ զի մի՛ թափեցի հուր յերկաթոյ : Մեռանի այն որ շնչէն և շարժի և գնայ և ուռէ և ըմպէ, ե՛րբ տեսեր դու զկրակ զնայուն կամ խօսուն կամ գիտուն : Արդ զոր կենդանի քո չէ տեսեալ՝ մեռեալ խոստովանիս : Քանի՛ անթողլի է ամբարշտութիւնդ մեր քան զամենայն հեթանոսաց, որ գիտնադոյնք են քան զձեզ . որ թէպէտ և ի ճըւմարիտն Սատուծոյ մարդեալ են, զանխօս տարերս աստուած ոչ

խոստովանին : Արդ եթէ դու անգիտութեամբ կորնչելի ասես ըզբնութիւն հրոյ, ոչ առնունքեզ յանձն արարածքս . քանզի խառն է դա յամենեցունց » :

Դենչապուհ ասէ . « Ոչ ինչ մըս տանեմ ես ընդ քեզ ի պայքար քննութեան վասն բնութեան արարածոցս . այլ խոստովանեա ինձ, եթէ դո՞ւ անցուցեր զկրակն՝ ես թէ ոչ » :

Պատասխանի ետ երանելին և ասէ . « Որովհետեւ ոչ կամեցար լինել աշակերտ ճշմարտութեան, ապացից զկամս հօրն քո սատանայի : Ես ինձն մտի ի կրակառուին մեր, և տեսի զի կային պաշտօնեայք ամբարշտութեանն սնուին կարծեացն մերոց, և կրակաբանն լի հրով առաջի նոցա բորբոքեալ այրէր : Հարցի ցնոսա բանիւ և ոչ զանիւ, թէ զի՞նչ համարէք ի միտըս մեր զկրակ պաշտամանս այսոն . Մերք ինչ ոչ գիտեմք . բայց այսչափ ինչ խմանաք, զի սովորութիւն է նախնեացն և հրաման բուռն թաղաւորին » :

« Ասեմ՝ դարձեալ ցնոսա . Եւ զընութիւն կրակիդ զի՞նչ իմաստայք . արարի՞չ կարծէք, թէ առարած : Ասեն միարան ամենեքեան . Արարիչ մեք զդա ոչ գիտեմք . նա և ոչ հանգուցիչ աշխատելոց : Զեռք մեր փաղարեալ են ի կացնի, և ողունք մեր տեղեալ են ի փայտակրի . աչք մեր գիշացեալ են արտասուօք ի կծուութենէ ծխոյ դորա, և երեսք մեր միտեալ են ի խնաւութեանց

Թանճրութեան նորին ծխոյ : Եթէ շատ մատուցանեմք նմա զկերտակուրն , յոյժ քաղցնու . և եթէ բնաւ չտամք , ամենեւին անցանք . և եթէ մօտ երթամք և երկիր պազանեմք , կիզու զմեզ . և եթէ ոչ երթամք մօտ ամենեւին , միտիւր լինի : Երբ այդպէս հասանալէ ի վերայ բնութեան դորա .

« Ասեմ դարձեալ ցնոսա . իսկ լուեալէ ձեր , եթէ ո՛յր ուսուցեալ է ձեզ զայդպիսի մոլորութիւն : Ետուն պատասխանի և ասեն , Զի՞ ի լսելոյ հարցանես զմեզ , այլ հայեացք ընդ առաջիկայ իրադ . զի օրէնսդ իբրեւ մեր հոգեովք մտաց միայն կուրացեալ են , այլ թագաւորն մեր մարմնով միով ակամօն կայր է , այլ ոգւոյն բնաւ չիք իսկ աչք :

« Վասն այսորիկ և ես իբրեւ լուայ զայս ի մոգուցն , յոյժ ողորմեցայ . զի տգիտութեամբ զարգարն խօսեցան : Սակաւիկ մի չարչարեցի զնոսա զանիւ , և նոցուն իսկ ետու զիրակն ի ջուրն ընկեալ , և ասացի այսպէս . Աստուածք որ զերկնս և զերկիր ոչ արարին՝ կորիցեն ի նեղքոյ երկնից . և ասպ զմեզսն ի բաց արձակեցի :

Զայս ամենայն իբրեւ լուաւ Գեռնապուհ ի բերանոյ սուրբ եւ պիսկոպոսին , անհնարին զահի հարաւ ի թշնամանաց թագաւորին և յանարգանաց դէնին : Վասն որոյ և երկեաւ իսկ մատուցանել զնա ի տանջանս հարուածոց , թէ գուցէ այլ եւս մեծ անարգանս զթագաւորէն տացէ ասել յատեալին , և ի նա ձգիցին կարծիք թշն

նամանացն , զի երկայնմտութեամբ պայքարեցաւ ընդ նոսա :

Եւ քանզի ուսեր ընդ մէջ ածեալ նստել յատենի ահարկանելով սրբոց , գոչեաց իբրեւ ասուած զայրաքին , և հանեալ շուտերն՝ զազանջար յարձակեցաւ ի վերայ երանելեացն , և եհար եպիսկոպոսն զաջ ուսն , բիկամբն հեա և զձեռն ի վայր ընկէց : Եւ նորա յահելակ կողմն յերկիր անկեալ , և դարձեալ անդրէն պատըս պարէր , առնոյր զաջ ձեռն ի վեր . աղաղակեաց մեծամայն և ասէ . « Ընկալ , Տէր , զկամաւոր պատարագս՝ որ ինձէն զիս քեզ մատուցի բոլորովին , և խառնեա զիս ի գուեղս սուրբ զինուորացն քոց : Դարձեալ քաջալերէր զընկերակիցսն իւր և ասէր . « Հապա առաքինիք , եհաս ժամ կատարման մերոյ . խցէք զաչս մարմնոյ վայր մի , և այժմ տեսանէք զյոյսն մեր Քրիստոս : Եւ թաւայելով ընդ արիւն անձինն իւրոյ ասէր . « Որհնեցից զՏէր յամենայն ժամ , հա նապազ օրհնութիւն նորա իրեալին իմ : Ի տէր պարծեացի անձն իմ , լուիցեն հեզք և ուրախ եղիցին : Եւ ասելով զտաղմոս զայս կատարէր մինչեւ ցայս տեղի . « Բազում նեղութիւնք են արդարոց . յամենայնէ փրկէ զնոսա Տէր և պահէ զամենայն ոսկերս նոցա :

Եւ մինչդեռ կայր յուժի մարմնոյն սակաւիկ մի , իւրովք աչօք իսկ հայեցեալ՝ տեսանէր յերկնից եկեալ գուեղս բազում հրեշտակաց և վեց պսակ ձեռին հրեշտակապետին : Դարձեալ և լսէր

եւս բարբառ ի վերուստ , որ ասէր . « Քաջալերեցարուք , սիրելիք իմ . զի ահա մոռացայք զվշտալի կեանսդ , և հասէք երանելի պսակացդ՝ որ ձերով ճարտարութեամբ կազմեցէք . առէք դիք յիւրաքանչիւր գլուխ : Զի նիւթ պատրաստակաւն ի ձէնդ հիւթեցաւ , իսկ ձգնարութիւն գործոյդ յամենասուրբ ձեռաց Գրիստոսի կազմեցաւ . զոր ի սպասաւորաց այտի իսկ ընկալեալ , ընդ Ստեփաննոսի լինիք պսակակից : Եւ և զայն եւս քաջապէս տեսանէր , զի դեռ եւս շողայր սուրն ի վերայ պարանոցի երանելացն :

Զոր իբրեւ ետես սուրբն Ղեւոնդ , եթէ ոչ եւս զմի մի կամին հարցանել և դատել , այլ միանգամայն հրաման եղեւ մահու , ասէ ցերանելին Յովնի . « Մատիւր յառաջեա ընդդէմ սրոյն , զի դու աստիճանաւ ի վեր ես քան դամեանեսան : Եւ զայս իբրեւ ասաց , կարգեցան կացին մի ըստ միով . և առ ձեպ տաղանայի ստիպելոյ դահձացն՝ միանգամայն հատին ընկեցին զպարանոցս երանելեացն առաջի սուրբ եպիսկոպոսին , և նորա ընդ հանել ողւոյն աղաղակեաց և ասէ . « Տէր Յիսուս , ընկալ զոգիս մեր ամենեցուն , և խառնեա զմեզ ի գուեղս սիրելեացն քոց : Եւ միանգամայն կատարեցան ամենեքեան ի նմին տեղւոյ : Եւ եթէ զմոգպետն եւս՝ որ հաւատաց ի Քրիստոս՝ կամիցիս ընդ նոսա ի համար արկանել , թուով են եւթն . թող զերկուսն եւս որ ի վարդէն կատարեցան ,

և մեւս եպիսկոպոսն ԹԱԹԻՎ ասուն յատրեատանի : Բայց անդէն ի տեղւոյն վեցեքն , որոց անուանքն են այսոքիկ :

ՍԱՀԱԿ եպիսկոպոս յիշտուեալ .

Սուրբն ՅՈՎԱԿԻՓ ի վայոյ ճորոյ՝ ի գեղջէ Հողոցմանց .

ՂԵՌՈՒԳ երէց ի վասնաղայ՝

ի գեղջէ իջաւանից .

ՄՈՒՇԷ երէց յԱղարակոյ .

ԱՐՇԷՆ երէց ի Բաղրեւանդայ՝

ի գեղջէ յեղեգեկայ .

ՔԱԶԱԶ սարկաւազ՝ ուստի եւ

պիսկոպոսն էր յիշտուեալ :

Իսկ երանելի ՄՈԳՊԵՏՆ ի Նիւ

շապուհ քաղաքէ .

ՍԱՄՈՒԷԼ երէց յԱրարատոյ՝

ի գեղջէ յԱրածոյ .

ԱՐԱՆԱՍ սարկաւազ ի նմին

գեղջէ :

Արդ զվեց զայս սուրբս յանապատին՝ ուր կատարեցին , Գեռնապուհ , մոգպետն և Զնիկանն և մայպետն անդէն ի տեղւոյն պահապանս ընտրեցին յիւրաքանչիւր սպասաւորացն , և պահել հրամանս յեցին զմարմինս երանելեացն ցաւուրս տասն կամ եւս աւելի , մինչեւ կարաւանն արքունի անցեալ գնացէ . զի մի՛ այլադէնքն եկեալ բառնայցեն զոսկերս զոցա , և բաշխեալ սփռեցեն ընդ աշխարհս ամենայն , յոր և մարդիկ եւս առաւել յորդորեալ մոլորեցին զկնի նածարացոց աղանդին :

Իսկ խուժիկն , զոր յառաջագոյն ասացաք , զինու հանդերձ մնայր անդէն ընդ պահապանսն որպէս զմի ի նոցանէ . այր լի ի

մատուցեալն և կատարեալ ասանաճային գիտութեամբ, սպասէր և դէտ ակն ունէր՝ եթէ որով օրինակաւ հնարս գտցէ զոսկերս սրբոցն գործնալ ի նոցանէ :

Եւ իբրեւ աւուրք երեք անցին ի վերայ, արհաւիրք մեծ անկանէին ի վերայ ամենեցուն, և իբրեւ թմբեալ և կիսամեք անյարժիրք անկեալ դնէին վերիս աւուրքսն : Իսկ ի չորրորդում աւուրքն՝ երկուք ի պահապանացն չարաչար լլկեցան ի դիւէ : Դարձեալ հասարակ գիրեաւ չափ՝ ձայնք ահեղք հնչէին, և թնդիւնք և ուրտաճայնք ի ներքուստ՝ որպէս դղրուումն գետնալարթի . երկիրն դողայր ի ներքոյ նոցա, և չողիւնք սուսերաց փայլատակունտ արծա՝ կէին չուր՝ զնոք : Եւ զամենեւեան զգիակունսն կանգնեալ տեսանէին, և զնոյն բանս ատենին ահաղկնս բարբառէին ի լսելիս նոցա . մինչեւ խոճապել նոցա ընդ միմեանս, դեռ եւս զիրեաւորքս սատակէին : Եւ այսպէս տաղնապալք և ցնորեալք, մինչեւ այր զրնկեր ի փակուստ չգիտէր ընդ որ երթայր : Եւ եկեալ պատմէին մեծաւ զարմացմամբ զամենայն անց չարարանացն զոր կըրեցին :

Ի խորհուրդ մտին նախարարքն երեքեան, և սկսան զարմանալով ասել ցմիսեանս . « Զի՞նչ գործեսցուք, զի՞նչ արասցուք վասն անքնին աղանդոյն քրիստոնէից . քանզի մինչդեռ կենդանի էին, զարմանալի էր կեանք նոցա . ընչառեացք էին իբրեւ զանկարօ-

տրս, արբասէրք էին իբրեւ զանամբմինս, անաչառք էին իբրեւ զարդարադասս, աներկեղք էին իբրեւ զանմահս : Եթէ զայս ամենայն ասեմք իբրեւ զաղետաց և իբրեւ զյանդէնեաց, իսկ զայն զի՞ առնիցեմք՝ զի ցաւոտք ամենայն ի կարաւանի ապտ նոքօք առողջանան :

Եւ կամ որ մեծս է քան զայդ ամենայն, ո՞յր ուրուք դի կանգնեալ երեւեցաւ ի կենդանեաց, կամ բարբառ բանից ոք լուաւ ի նմանէ :

« Զի սուտ չեն մեր սպասաւորքն . մեր մեղէն իսկ հասեալ է ի վերայ ստուգութեան սոցա : Եւ եթէ կամեցեալ էր սոցա մարմնաւոր ինչ ազահուրթիւն ի ներքս խառնել, սակաւ մի ակնարկէին քրիստոնէից ի կարաւանիս, զիւր իւրաքանչիւր մարմնոց նոցա ոսկի առնուին : Դարձեալ և արքդ, որ ի վիւէ չարչարեցան, զի յայնժամ ցաւոտք չէին՝ և մեք գիտեմք . յայտ է եթէ այսօր նշան մեծ երեւեցաւ : Եթէ լուռ լինիմք այսպէս, մեղ և անձանց մերոց կասկած իսկ է . և եթէ տանիմք զդոստ առաջի թաղաւորին, լսելով նորա ի դոցանէ զայդ ամենայն մեծամեծ սքանչելիս, գուցէ և օրինացս մերոց քակտումն ինչ հասանիցէ : »

Եւ պատասխանի մոզպետն և ասէ ցնոսա . « Ո՞չ զիս ոստիկանաւորին ի վերայ ձեր երկոցունցդ . զի՞ այդչափ նեղեալ տագնապիք յանձինս ձեր . դուք զգործ ձեր կատարեցէք, և զհրամանն արքունի ի զլուս տարաք : Արդ եթէ

համբաւդ այդ յայտնեցին, և հայաւոր ինչ լինիցին առաջիկան, այդ խնդիր մեր մոզաց ոք այնչդ լեւուք, և մի՛ ինչ ածէք զմտա : Եւ եթէ զարհուրեցայք ինչ յուրիս ձեր, վաղազոյն առաւ յառուցն ՚ի դարկիւր եկայք . անդ Մովսէստան մովսէստար յաղէ, և նոյն հաճեալ հաւանեցուցէ զմիտս ձեր : »

Իսկ խոսիին իբրեւ լուա. զայս ամենայն, և զիտաց՝ եթէ փոյթ ինչ ոչ է նոցա յայնմհետէ սուրբ սպանեցոցն, փութացաւ փաղվաղակի էաւ տասն այր, որոց զչափ գիտէր զքրիստոնէութեանն, և հասեալ ի տեղին՝ չէն եղև զամենեւեան : Եւ քանզի կասկած ունէր տակաւին ի նոցուն ի դահճացն, դարձեալ փոխեցին անտի զսուրբսն յայլ տեղի բացազոյն իբրեւ երկու հրասախօք : Եւ լուրեւ յանհոգս եղեն, սրբեցին կաղմեցին զոսկերս երանելեացն . բերին ի բանակն և ունէին ի ծածուկ . և առ սակաւ սակաւ յայտնեցին նախ զօրականին Հայոց, և ապա բազում քրիստոնէիցն որ էին ի կարաւանին : Եւ զառաջի պտուղ ընծային մատուցանէին կապեալ նախարարացն . և անդէն վաղվաղակի արձակեցան նոքա ի կապանաց իւրեանց, և սպառնալիք մահուանն անցին զնոք, և

հրովարտալք թողութեան առաքեցան յաշխարհն Հայոց :

Արդ երանելի այս խոսիկս, որ արժանի եղև ի ծածուկ սպասաւոր լինել սրբոցն, որ ինչ ի մահուանէն և այսր ասացաւ դատակնիք վճիռս այսորիկ՝ սա երկրորդեաց մեղ զամենայն կարգաւ . զչարաչար քարոյմն, և զհարց . զիրո՞՞՞ դատաւորացն, և զիւրաքանչիւր անձանց սրբոցն զպատասխանիսն, և զկատարումն մահուանն նոցա, և զահաղկն արհաւիրսն որ ի վերայ պահապանացն անկաւ, և զհեծեծումն քննութեան՝ նախարարացն երեցունց, և զամիտութեան սուրբ ոսկերաց նոցա . ոչ խառն ի խառն ի մի վայր ժողովելով, այլ զմի մի ի նոցանէ ուրոյն ուրոյն ի վեց տապանս ժողովէր, և զանուանս իւրաքանչիւր ուսեալ և ի վերայ տապանացն նշանակեալ էր : Եւ զկապանսն երկաթիս ընդ իւրաքանչիւր ոսկերսն եղեալ էր, քանզի դահճացն ի բաց ընկեցեալ էր . որպէս և զանդերձս զիւրաքանչիւր տապանակի նշանակեալ էր :

Եւ կատարեցան սոքա վեցեւեան սուրբ և ցանկալի մահուամբն իւրեանց որ օր քսան և հինգ էր հրոտից ամսոյ՝ ի մեծ անապատին յԱպար աշխարհի ի սահմանս Նիւշապուհ քաղաքի :

ԽՈՍՏՈՎԱՆՈՂԱՑՆ ՀԱՅՈՑ

ԽՈՐԵՆԱՅ ԵՒ ԱՐԲԱՀԱՄՈՒ

~~~~~

ԽՍԿ աշակերտը երանելեացն ի կապանս կային ի ներքս ի քաղաքին . եկն դաճապետ մի արքունի և եհան զնոսա ի քաղաքէ անտի արտաքս :

Եհան ի նմին քաղաքէ ասուրեստանեայս քրիստոնեայս արս հինգ , քանդի և նոքա ի կապանս էին վասն անուանն Քրիստոսի . եհարց ցնոստ բանիւք , և ոչ հաւանեցան երկիր պազանել արեւդական : Չարչարեաց զնոսա գանիւ , և նոքա եւս առաւել ի նոյն միտս պնդեցան . կարեաց զնոցս ունչս և զականջս , և ետ տանել յԱսորեստան , զի կայցեն ի մշակութեան արքունի : Երթային մեծաւ յօժարութեամբ , իրբեւ այն թէ մեծ պարգեւս գտեալ ի թաղաւորէն :

Արդ եկն դարձեալ նոյն դաճապետն առ աշակերտս սուրբ սպանելոցն , ընտրեաց երկուս ի նոցանէ որ համեստագոյնք էին , առեալ մեկուսի յայլոցն և ասէ ցնոսա . « Զի՞նչ անուանք են ձեր » :

Ետ պատասխանի մինն և ասէ . « Առ ի ծնողաց ինձ Խորէն , և դմա Արբաշամ . իսկ ըստ չնորհասուր կարգիս՝ ծառայք Քրիստոսի եմք , և աշակերտք երանելեացն զոր սպանէք » :

Ետ պատասխանի դաճապետն և ասէ ցնոսա . « Իսկ արդ զի՞նչ գործ է ձեր , և կամ բնաւ ո՞ր իսկ ածեալ է զձեզ այսր » :

Առ այս ետ պատասխանի Արբաշամ և ասէ ցնոսա . « Զայդ ձեզ ի վարդապետաց մերոց արժան էր ուսանել . զի ոչ դուզնաքեայք որ էին նոքա , այլ ունէին ստացուածս հայրենիս ըստ արժան բաւականին , ըստ նմին և սպասաւորս , էր որ իրբեւ զմեզ , և էր որ լաւագոյն քան զմեզ . որոց սնուցեալ և ուսուցեալն էր , ընդ նոսա եմք եկեալ : Փանդի և պատուէր իսկ ունիմք յաստուածատուր օրինացն մերոց՝ սիրել զնոսա իրբեւ զսուրբ ծնողս , և սպաստանել նոցա իրբեւ հոգեւոր տեւրանց » :

Յատեաւ դաճապետն և ասէ . « Իրբեւ զանկրատ և զաներկիւղ ստամբակս խօսիս : Մինչդեռ ի խաղաղութեան և յաշխարհի էիք , բարիք էր . յորժամ գրուաւ եղեն նոքա յիրս արքունի և մահապարտ գտան ըստ գործոց իւրեանց , ձեզ չէր արժան ամենեւին մօտ երթալ առ նոսա : Ո՞չ տեսանէք ի մեծ կարաւանիս , յորժամ որ ի պատառաւորացն ի դիպահոյն արքունի լինիցի , սղոյ հանդերձ ա-

զանի , և զատեալ և որոշեալ ի բազմ նստի միայնիկ , և ամենեւին հույ ոչ որ իշխէ երթալ առ նոսա , պէս իրբեւ դանակերտ պարծելով խօ-

ւայս ետ պատասխանի խորէն և ասէ . « Ոչ ձեր կարգդ անիրաւ է և ոչ մերս ստութեամբ . նախարարն յանցաւոր՝ ուստի զպարզեւն գտեալ էր , այնպէս պարտ էր նմա հպատակ լինել , զի ի պատուոյն վերայ և այլ եւս պարգեւս մեծամեծս գտանէր ի նմանէ : Արդ փոխանակ զի զայն չարար , ձախողակի յետ ընդդէմքն պատահեաց նմա : Եւ մեր վարդապետքն եթէ առ Աստուած յանցուցեալ էին , և կամ առ թաղաւորն մեղուցեալ ինչ էին , նոյն օրինակ և մեք առ նոսա առնէաք . ոչ յաշխարհի մօտ երթայաք , և ոչ ի տար աշխարհ այսր զհետ նոցա դնայաք : Բայց քանզի առ երկրսին կողմանս արդարութեամբ կեցեալ են , և դուք զուր տարաւ պարտուց սպանէք զնոսա , մեք արդ եւս առաւել սպասաւորեմք սուրբ ոսկերաց նոցա » :

Ասէ ցնա դաճապետն . « Ես յառաջագոյն իսկ ասացի՝ եթէ կարի ստամբակ ոմն ես դու . ահա յայտ եղեւ աւաղիկ , եթէ յամենայն վնաս նոցա խառն էք դուք » :

Արբաշամ ասէ . « Յօր վնաս » : Դաճապետն ասէ . « Առաջին ի մահ մոզուցն , սպա և յայնս ամենայն » :

Արբաշամ ասէ . « Այդ ոչ միայն

ի մէնջ է , այլ ըստ կարգի և ձերոց օրինացդ . թաղաւորք ձեզ տան հրաման , և դուք ի ձեռն ձերոց սպասաւորացդ դործէք » :

Դաճապետն ասէ . « Ի Միհր աստուած երդուեալ է իմ , խրատագոյն եւս խօսիս քան զվարդապետան քո . յայտ է եթէ վնասաւորագոյնք եւս էք դուք : Արդ ոչ է հնար ձեզ ապրել ի մահուանէ , բայց եթէ երկիր պազանէք արեւդական , և կատարիցէք զկամս օրինաց մերոց » :

Խորէն ասէ . « Յայժմ իրբեւ զմարդ չարախօսէիր , և արդ իրբեւ զուր անպիտան ընդ վայր հաջես : Եթէ դոյր արեւդական աւանջք , դու տայիր նմա թշնամանքս դնել . արդ ես բնութեամբ անդգապայ է , և դու չարութեամբ անդգապայդն քան զնա : Յի՞մ տեսեր զմեզ պակասագոյն քան զհարսն մեր . մի՞ բանիւք ըզփորձ առնուլ կամիս զմեր , այլ հանդէս արա քում չարութեանդ և մերում բարութեանս , և ամաչեցեալ գտանի հայրն քո սատառայ , ոչ միայն ի մէնջ՝ որ կատարեկապոյնքս եմք , այլ և որ կարի փորձիկն թուի քեզ՝ նա դիցէ վերս սաստիկս յողիս և մարմինս քո » :

Զայս իրբեւ լուաւ դաճապետն , սրամտեալ բարկացաւ ի վերայ նոցա : Ետ քարել չարագոյն քան զառաջինսն . և այնչափ սաստիկ քարեցին , մինչեւ բազմաց կարծիք եղեն թէ մեռան :

Իսկ իրբեւ ժամը երեք ի վերայ անցին , դարձեալ խօսել սկսան

երկրեանն և ասեն . « փոքր համարիմը զամարդանս զայս և առ ոչինչ դցաւս մարմնոյս առ մեծ սէրն Աստուծոյ , որով կատարեցան հարքն մեր հողեւորք : Հապա մի՛ դլար և մի՛ դադարեր , այլ զոր ինչ առ նոսայն արարեր՝ զնոյն և առ մեզ կատարեալ : Եթէ՛ չարապոյն թուին ընդ դործն նոցա , կրկին և զմերս համարեալմիր . զի նոքա բանիւք հրամայէին , և մեք դործովք զարդիւնսն կատարէաք : Յայժմամ եւս առաւել զայրադնեցաւ ի վերայ նոցա , և հրամայեաց զմահու դան հարկանել : Եւ առ մի մի ի նոցանէ՛ փոխեցաւ վնց վնց այր ի դահճացն : Եւ մինչ դեռ կիսամեռք յերկիր անկեալ դնէին , հրամայեաց զերկոցունց ականջս մօտ կտրել : Եւ այնպէս բրեցին՝ որպէս թէ չիցէ լեալ ի տեղունն : »

Չարթեան որպէս ի ընդ իսաստիկ հարուածոցն , սկսան աղաչելով պաղատանս մատուցանել , և ասեն . « Աղաչեմք զքեզ , քաջ զինուոր թագաւորին , կա՛մ կատարեալ զմեզ իբրեւ զհարսն մեր մահուամբ , և կամ արա զպատուհասք ըստ օրինակի վերջնոցս : Զի ահա լսելիք մեր առողջացան զառնախտաւորութիւն երկնաւոր , իսկ հոտոտելիքս դեռ եւս աստէն ի տեղով կան յանցս չարարանաց . մի՛ կիսապարգեւ առնեք զմեզ յերկնից բարութեանն : Արեցեք զմարմինս մեր քարչելով , և զլեւիս մեր կտրելով , սրբեալ և զւրեմուդուն մեր հատանելով . քանզի որչափ տեղիս առնես զմեզ երկրաւ

ւորաւ , զեղեցիկացոյնս առնես զմեզ երկնաւորաւ : »

Ետ պատասխանի հեղութեամբ դահճապետն և , և այլ յամեմ եւս առ ձեզ ծկարծեմ՝ եթէ և աշակեր . ի ձեր յամառութիւնդ : Զի արդեւ զխորհուրդս արքունի վեր հանեմ ձեզ : Յայդ վայր եղեւ հրաման օգտուհասիդ ձերոյ , և ի վերայ դորին պատուհասի՝ երաթալ ձեզ Աստրեստան , և լինել ձեզ մեակ յարքունիս . զի որ ընդ ձեզ հայեացի , մի՛ ի դմին յամառութեան պնդեացի ընդդէմհրամանաց թագաւորին : »

Ասեն ցնաւ երանելիքն . « Դու զմեր երկիրս կիսազործ թողեր , մեք յարքունի կիսկրն կէս մարմնովք մերովք ոչ վատապիմք : »

Իբրեւ զայս լուաւ դահճապետն , աղաչեաց զգլխուորսն որ տանէին զնոսա , և ասէ . « Միայն աստի դուք առէք զնացեք , և հասեալ Աստրեստան՝ ուր կամ իւրեանց է և շրջացին : »

Այս են Հայոց խոստովանողք , որ զխեղութիւնն և զչարարանսն խնդութեամբ ընկալան յանձինս իւրեանց : Եւ վասն զի վրիպեցին ի սուրբ մահուանէն , սգով և տրտաւ մութեամբ երթային զերկայնութիւն ճանապարհին : Ոչ ծանր թուէին նոցա կապանք ատիցն և ձեռացն , իբրեւ զայն՝ թէ ընդէ՞ր ոչ եղաք արժանի հաւատարեւ ընդ քաջ նահատակն :

Եւ իբրեւ տարան հառուցին զնոսա յերկիրն Բարիլացոց , ի դաւառ մի զոր Շահուզն անուա

նեն , թէպէտ և էին յարքունի պտուհաւն , սակայն և յայտ և Շաղա մեծապէս ընկալեալ եղեն ի յարահին : Սակայն եւս և յայնմ յոյժ տրտմագին ըրր այն՝ եթէ սակաւ վաստիցաք և մեծապէս հանդիմեք . և համապազ ի նմին զեղջի կային :

Եւ անդէն թեւակոխէին տեսանել զսուրբ կապանսն նախաւորացն , լինել սպասաւոր մարմնաւոր պիտոյից նոցա : Իմացուցին զայս մեծամեծաց աշխարհին , որք էին ի նմին սուրբ ուխտի քրիստոնէութեանն : Եւ հաւանեալ ամենեցուն մեծամեծաց և փոքունց՝ ազդեալն ամենայն երկրին , զի հաճոյ թուեցին աւանեցուն՝ ի ձեռն մարմնաւոր պիտոյիցն կցորդ լինել սուրբ կապելոցն ի հեռաւոր օտարութեանն :

Եւ այսպէս ամ յամ ժողովին՝ ըստ իւրաքանչիւր կարիմարդկանն , ոմն սակաւ և ոմն շատ , ոյր զի՛նչ և ի ձեռս պատրաստութիւն լինէր , եթէ դրամոց և եթէ գահականաց , ժողովին կազմին տային յերանելիսն՝ տանել նոցա : Եւ այսպէս յարբանեկութեան կային , մինչեւ տասն ամի լցաւ ապաստարութեանն :

Եւ վասն զի յոյժ խոստագոյնս պահէին ի ջերմով աշխարհին , և անդադար էին ի ճանապարհորդութեանն ընդ նոյն Շահուզ , ընդ Մեղովն և ընդ Քաչկար և ընդ ամենայն Ասորեստան և Խուժաստան , սաստիկ տապով հարեալ ի խորշակէ մեռանէր սուրբն Խորէն , և աւանդեալ լինէր ի բնակչաց

աշխարհին ընդ սուրբ վկայսն :

Իսկ երանելին Աբրահամ կայր ի նմին առաքինութեան անդադար . և զամենայն տուրս հաւատացելոցն չըջէր ժողովէր և տասնէր ի մեծ հեռաւորանն , և ինքն մատակարարէր ըստ իւրաքանչիւր կարօտութեան : Եւ այնպէս յերկարեցաւ մինչեւ յերկոտասաներորդ ամի պատժաւորացն , մինչեւ աղաչել զնա միարան ամենեցուն , զի հաւանեացի երթալ յաշխարհն Հայոց . զի ընդ մտանել նորա առ նոսա՝ ի նմա տեսցեն և զքաջ նահատակսն որք կատարեցան սրով , ի նմա տեսցեն և ըզսուրբ կապանսն չարարանացն :

Եւ յորժամ մարտիրոսք և խոստովանողք և կապեալք նովաւ տեսանին , նովաւ օրհնի աշխարհն ամենայն , նովաւ օրհնին և տղայք նոցա յաճումն , նովաւ զգաստանսն երկոտասարդք նոցա ի սրբութիւն , նովաւ համեստանսն ծերք նոցա յիմաստութիւն , նովաւ ուսանին իշխանք նոցա զմարդասիրութիւն , նովաւ անկանի գութ Աստուծոյ ի սիրտս թագաւորին՝ չինել և խաղաղութիւն ստնել բոլոր աշխարհին : Նովաւ եկեղեցիքն պարծին իբրեւ քաջ և կատարեալ զինուոր , նովաւ վկայաւորանք զարդարին , նովաւ և վրկայքն ցնծացեալ բերկրին . Նովաւ և զաշտն Աւարայրի պայծառացեալ ծաղկալից լինի , ոչ յանձնեւարեր ամպոց , այլ ի սուրբ և յարիւնաբուխ վկայից ցանեալ և ցրուեալք սպիտակութիւնք սուրբ ոսկերացն : Յորժամ կոխեցնեն ա

մենավաստակ ոտը խոստովանողին զլայնատարած տեղիս պատերազմին, յորժամ կենդանի մարտիրոս ընդ նա չըլեացի, կենդանի առ կենդանիս երթեալ՝ ամենայն աշխարհին կրկին լինի կենդանութիւնն :

« Գիտեմք, ասեն, յորժամ տեսցեն զսա ամենայն միայնակեացք աշխարհին Հայոց, սովաւ յիշեցնեն զհոգեւոր գուեղս պատերազմողացն, որ փոխանակ մեր, ասեն, ետուն զանձինս ի մահ, և հեղին զարիւնս իւրեանց ի հաշտութիւն պատարազ Աստուծոյ : Սովաւ յիշին սուրբ քահանայքն, որք խողխողեցան յօտարութեանս և ցածուցին զսրտմտութիւն բարկութեան թագաւորին : Սովաւ թերեւս զի զմեր կապանս յիշեսցեն, և աղօթս առնելով խնդրեսցեն յԱստուծոյ, զի գերէդարձ լիցի մեզ անդրէն ի հայրենի երկիրն մեր :

« Փանգի յոյժ անձկացեալ եմք՝ ոչ միայն ըստ մարմնոյ կարօտութեան, այլ առաւել տեսանել զսուրբ եկեղեցիսն մեր և զսրբասէր պաշտօնեայսն մեր, զոր ի նմա կարգեալ հաստատեցաք : Եւ եթէ միւսովս յաջողեցէ մեզ Աստուած երթալ և ընդ զկարօտութիւն մնացելոցն, գիտեմք զի և մեզ բանալ Աստուած՝ զդուռն ողորմութեան իւրոյ՝ ընդ նոյն ճանապարհ երթալ, ընդ որ ոտք սրբոյս կարապետեն :

Չայս խորհուրդ խորհելով աստուածաշնորհ նախարարացն, մեծաւ թախանձանք ածէին զխոսս

տովանողն ի հաւանութիւն : Եւ վասն զի ոչ էր սովորութիւն երբէք բարեոյն ընդդէմ դառնալ, ըստ առաջին սովորուի՝ սրմ վայրի փութացաւ վեկի կատարել զհրամանն զվհաւանեցելոցն յաստուածային ուաքինութիւնն : Եկն եմուտ յաշխարհն Հայոց :

Փութացան և ելին ընդ առաջ նորա վաղվաղակի արք և կանայք, մեծամեծք և փոքունք, և ամենայն բազմութիւն ազատաց և շինականաց : Անկանէին և փարէին զտիւր և զձեռք առաջի սրբոյն և ասէին . « Օրհնեալ Տէր Աստուած ի բարձունս, որ առաքեաց մեզ հրեշտակ յերկիրց՝ բերել մեզ աւետիս յարութեան, զի լինիցիմք ժառանգք արքայութեան : Զի ահա ի քեզ կերպարանեալ տեսանեմք զամենեւեան զհրաժարեալն յուսով յարութեամբ և զկապեալն ակնկալութեամբ արձակելոյ : Ի քեզ տեսանեմք և զաշխարհիս շինութիւն խաղաղութեամբ . քեւ եկեղեցիքն մեր ցընծացեալ բերկրին, և քեւ սուրբ վկայքն մեր անդադար լիցին մեզ ի բարեխօսութիւն առ Աստուած : Օրհնեալ զմեզ, սուրբ հայր մեր, դու ես բերան հանդուցելոցն, իօսեաց ընդ մեզ յայտնի օրհնութեամբ, զի յողիս մեր լուիցուք ի ծածուկ զօրհնութիւնս սրբոցն :

« Հորդեցեր ճանապարհ այնուցիկ՝ որ անձկացեալ էին գալ յերկիր իւրեանց . խնդրեալ յԱստուծոյ՝ զի ատէպ եկեցնեն զձեռ սուրբ կարապետիդ : Եւ որպէս հորդե-

ցել զարգեւեալ ճանապարհ երկիր, բաց և յերկինս զդուռն աշտից մերոց, զի և մեր մեղաւորներն պաղատանք առաջի Տէր ի բարեխօսութիւն նուկապելոց . և մինչ դեռ եմք յերանելի մարմինս, որպէս տեսաք զքո երանելի սրբութիւնդ, տեսցուք և զսիրելի անձկալիսն մեր, որ ի բազում ժամանակաց հարեալ և պաշարեալ եմք յողիս և մարմինս մեր : Արդ հաւատամք յանսուտ յոյսն, զի որպէս լցեալ կատարեցաւ ի քեզ տեսիլս ի սուրբ սէր քո, այսպէս և ընդ մօտոյ ունիմք տեսանել զճշմարիտ վկայսն Քրիստոսի, որ հանապաղ խանդակաթ եմք ի տեսիլս երկնաւոր գեղոյ նոցա :

Բայց երանելի խոստովանողն, թէպէտ և այսպէս սիրով ընկաւեալ եղեւ յամենայն աշխարհէն, ոչ ինչ կամեցաւ ամենեւին մերձենալ առ ոք ըստ մարմնոյ կարօտութեան . այլ ընտրեաց իւր տեղի մի զատ յամենայն բազմամբոյս ժողովրդոց, և առաքինի եղբարքք երկը կատարեաց զկեանս իւր մեծաւ ճշնութեամբ :

Զոր եթէ կամիցի ոք ի կարգ արկանել, դժուարաւ կարասցէ ասել զվարս առաքինութեան նորա : Զի եթէ զտրտութիւնն ասիցան, իբրեւ զկանթեղ անշնջ կայր զամենայն գիշերս . և եթէ զսակաւալիտութիւնս կերակրոցն, համարեաց՝ եթէ զանկերակուր հրեշտակացն բերել զնմանութիւն : Եթէ զհնգութիւն ցածութեանն կամիցիս ասել, ոչ զոք ի կենդա-

նեաց կարիցես գտանել նման նրա . և եթէ զանընդասիրութիւնն կամիցիս ասել, դարձեալ զոր օրինակ չպարի մեռեալ ի կարասի, զնոյն օրինակ ճշմարտութեամբ և առ երանելին իմաստ ջլր :

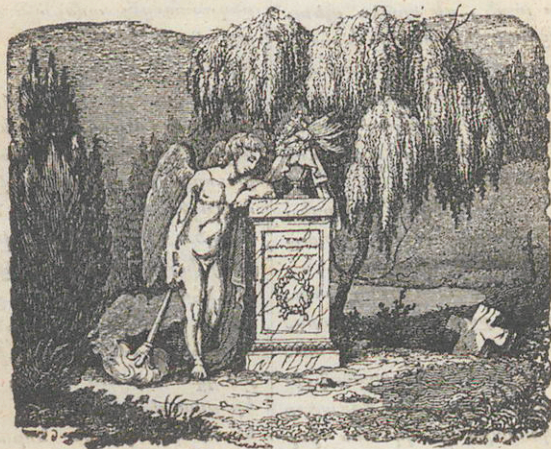
Այսպեալսն ճայնիւ հանապազորդեալ էր ի պաշտաման, և անհատ աղօթիւք միշտ ընդ Աստուծոյ ի բարձունս խօսէր : Աղեղեւ նա անձամբ, և խթան ընդոստուցիչ ամենայն հեղձացելոց : Դարովեցաւ նովա ազահութիւն, և կարի յոյժ ամաչեաց նովա շուայտութիւն որկորամուրեթեան : Առողջութիւն եղեւ նա աշխարհիս Հայոց, և բազում միւրաւորք ի ծածուկ նովա զսիրտ զստողչութիւն : Եղեւ նա վարդապետ կատարեալ վարդապետաց իւրոց, և սուրբ հայր խրատու հարանց իւրոց : Ի լուր համբաւոյ նորա իմաստնացան տգէտք, և ի տեսիլ մերձաւորութեան նորա զգաստացան լիախբ : Բնակեալ էր ըստ մարմնոյ ի նեղ խցկան, և ահ սրբութեան նորա արկեալ էր զհեռաւորք և զմերձաւորք : Զարհուրեցան դեւք և փախեան ի նմանէ, ի լին հրեշտակք և բանակեալ էին զնովա :

Յոյնք երանի՜ ետուն վասն նորա աշխարհին Հայոց, և բազում բարբարոսք փութացան տեսանել զնա մարմնով : Սիրելի եղեւ նա սիրելեացն Աստուծոյ, և զբազումս ի թշնամեաց ճշմարտութեանն ած ի հաւանութիւն սուրբ սիրոյ : Սկիզբն արար առաքինութեան

թեանն անդատին ի տղայ տիղ
իւրոց, և նովին առաքինութեամբ
կատարեցաւ ի վախճան կենաց
իւրոց: Որպէս ոչ խառնեցաւ ի
կարգս սուրբ ամուսնութեան աշ-
խարհիս, այսպէս չեմուտ ընդ
մարմնաւոր պիտոյիւք ամենայն

ապականացու իրաց աշխարհիս:
Եւ եթէ պարտ է պարզաբարա-
սել, որպէս փոխանակեաց զպէս
մարմնայ ընդ պիտանայրս, եւ
իրաց, այսպէս փոխադրեա-
յերկրէ ի յերկինս:

ԴԱՄԲԱՆ ՄԵՆԻ ՎԱՐԳԱՆԱՏ ԲԱՅՈՒ ԵՒ ՆԱԶԱԿԱՏԱՏ
ԵՒ ՀԱՐԱՋԱՏԱՏ ՆՈՐՈՒՆ:

ԱՆՍԻԱՆԻ ՆԱԽԱՐԱՐԱՅՆ

ՈՐԻ ԿԱՄՕՐԻ ՅՕԺԱՐՈՒԹԵԱՄԲ ՎԱՍՆ ՍԻՐՈՑՆ ԳՐԻՍՏՈՍԻ
ԵՏՈՒՆ ԶԱՆՁԻՆՍ Ի ԿԱՊԱՆՍ ԱՐԳՈՒՆԻ

~~~~~

Յազգէն Սիւնեաց երկու եղ-
բարք ԲԱԲԳԵՆ և ԲԱԿՈՒՐ.

Յազգէն Արծրունեաց ՆԵՐԵՍ-
ՊՈՒՀ և ՇԱԽԱՍՊ և ՇՆԳԻՆ և
ՄԵՀՐՈՒԺԱՆ և ՊԱՐԳԵՒ և ՏԱՃԱՏ.

Յազգէն Մամիկոնէից ՀԱՄԱ-
ԶԱՍՊԵԱՆ և ՀԱՄԱԶԱՍՊ և ԱՐՏԱ-
ԻԱԶԴ և ՄՈՒՇԵՂ.

Յազգէն Կամսարականաց ԱՐԵՍ-
ԻՒՐ և ԹԱԹ, ՎԱՐՁ, ՆԵՐՍԵՀ և
ԱՇՈՏ.

Յազգէն Ամատունեաց ՎԱՀԱՆ
և ԱՌԱՆՁԱՐ և ԱՌՆԱԿ.

Յազգէն Գնունեաց ԱՏՈՄ.

Յազգէն Դիմաքսեից ԹԱԹՈՒՂ
և ՍԱՏՈՅ, երկու եւս այլովք ըն-
կերօք.

Յազգէն Անձեւացեաց ՇՄԱԻՈՆ
և ԶՈՒԱՐԵՆ և ԱՌԱՒԱՆ.

Յազգէն Առաւելդեից ՓԱՊԱԿ
և ՎԱՐԱԶԴԻՆ և ԴԱՏ.

Արծրունեաց առհմէն ԱՊԸՐ-
ՍԱՄ.

Ի առհմէն Մանդակունեաց ՍԱ-
ՀԱԿ և ՓԱՐՍՄԱՆ.

Յազգէն Տաշրացեաց ՎՐԵՆ.

Արախունեան տանէն ԲԱԲԻԿ
և ՅՈՀԱՆ.

Այս երեսուն և հինգ արք,
են որ յաւագ նախարարացն, և
են որ ի կրսերազունիցն, սակայն
ամենեքեան ըստ մարմնայ են նա-
խարարազունք, իսկ ըստ հոգե-
ւոր առաքինութեանն ամենեքեան

երկնային քաղաքացիք: Եւ բա-
զում եւս այլ ազատ մարդիկ. են
որ յարքունի տանէ, և են որ ի
տանէ նախարարացն իսկ նոցուն,
նիզակիցք և մարտակիցք քաջ
նահատակացն: Եւ ամենեքին սո-
քա կամօք մատնեցան ի սուրբ կա-
պանս չարչարանացն:

Այլ մեք առ այժմ ոչ ընդ այս
եմք զարմացեալ միայն՝ զի կամօք
չոզան մոլին ի փորձութիւնն, այլ
առաւել ընդ այն եմք պանչա-
ցեալ, զի մարդիկ փափուկ իր-
եւ զնոսա՝ ընդարձակասուն բը-
նակիչք ձինեղէն լերանց՝ եղին
բնակիչք խորակարեր դաշտաց:
Որ զօրէն ազատ էրէյ չըջին ի
մէջ ծաղկաբեր լերանց, ընկեցան
ի բոցակէզ աշխարհն արեւելից
կապեալ ռովք և կապեալ ձեռօք:
Հաց նեղութեան և ջուր կարօտա-
նաց, խաւարարգել ի տուէ և ան-
ըյս ի գիշերի, անվերարկուք և
անանկողիք, գազանաբար գետ-
նախտիք լինէին զինն ամ և ըզ-
վեց ամիս: Եւ այնպէս մեծաւ
խնդութեամբ տանէին զնեղու-
թիւնն, զի ամենեւին ոչ որ տըր-
տունջ հայհոյութեան ի բերանոյ
նոցա լուաւ, այլ յորդառատ գո-
հացողութիւն ըստ նմանութեան
բարեկեցիկ մարդկան, որ են
յաստուածապաշտութեան:

Եւ մինչ զեւ էին յայնպիսի նե-

դուժեան, կարծիք եղեն ի միտս թագաւորին՝ թէ՛ առ յոյժ վշտին ձանձրացեալ են դառնութեան կեննօրն իւրեանց : Յղեաց առ նոսա զմեծ հաղարապետն և ասէ՝ « Գոնեայ յայսմ հետէ զգաստացայք յանձինս ձեր, և մի՛ կայք ի նոյն յամաւորութեան . երկիր պագէ՛ք արեղական, և արծակիք ի չարաչար կապանացդ, և ունիք անդրէն զիւրաբանչիւր հայրենի կեանս ձեր » :

Ետուն պատասխանի երանեւ լիքն և ասեն . « Առ փո՞րձ ինչ եւ կեալ հարցանես ցմեզ, եթէ՛ արդարեւ թագաւորն իսկ յղեաց ըզքեզ » : Երդուաւ հաղարապետն և ասէ . « Ձիք այդր բան աւելի կամ պակաս՝ որ ոչ ի բերանոյ նոսրա ելեալ է » : Ասեն ցնս անդրէն . « Որք միանգամ աշակերտեալ են ճշմարտութեան, ոչ երբէք փոխին ի նմանէ . այլ որ ենն՝ նոյն կան : Միթէ՛ յայնժամ առ չիմանա՞լ ինչ պնդեցաք, և այսօր նեղութիւնս իմաստնացոյց ինչ գմեզ . ոչ այնպէս : Այլ զղջումն մտաց մերոց այս է, եթէ՛ ընդէ՛ր ընդ առաջիննս չկատարեցաք դիւանս մեր : Բայց արդ առ դաշեմք գքեզ և քեւ գլխադաւորն ձեր, մի՛ այլ վասն այդպիսի իւրաց հարցանէք ցմեզ . այլ զինչ եղեալ է ի մտի ձերում վասն մեր՝ կատարեցէ՛ք » :

Իբրեւ լուաւ զայս մեծ հաղարապետն, յոյժ գովեաց ի միտս իւր գովողութիւն հաստատութեան նոցա . և յայնմ հետէ սկսաւ արկանել սէր ընդ նոսա՝ իրբեւ ընդ

սիրելիս Աստուծոյ : Եւ բազում բանիւք ողորմեօք ածէր զթագաւորն ի հաւանութիւն, զի թողուութիւն արասցէ նոցա ի կապանացն իւրեանց : Զի թէ՛ պէտ և փոխեցաւ նա ի գործոյ հաղարապետութեանն արքունի, և ի բազում իրազտաւ փնասակար, ինքն իսկ յանձն իւր կրթէր զաւեր աշխարհին Հայոց . վասն որոյ և մեծաւ աւնարեանօք յուզարկեցաւ ի տունն իւր, սակայն զկապելոցն ոչ երբէք չարախոս զիսպելոցն մինչեւ ցօր վախճանի կենաց իւրոց :

Իսկ յերանկեացն բազումք ի նոցանէ որ մանկագոյնքն էին՝ ուսան զգալութիւն հայրենի աշխարհին իւրեանց, և եղև նոցա այն կերակուր հոգեւոր, որով զանձինս քաջալորէին և զընկերան մարթարէին : Եւ այնպէս զվալլեցան ի միտս և յողիս իւրեանց, զի և որ ծերագոյնքն էին ի նոցանէ՝ փափկացան մատաղացան մանկացան : Զի թէ՛ պէտ և զընդրութեան ժամանակքն անցեալ էին, սակայն բազում սաղմոսս ի բերան առեալ՝ հոգեւոր երգակից լինէին մատաղերամ բազմութեան մանկուոյն :

Եւ այնպէս բարձրացուցանէին զպաշտօնն սրբութեան, մինչեւ ումանք ի դառն դաշճացն՝ մեծապէս քաղցրութիւն անկանէր ընդ լսելիս նոցա, և որչափ ի ձեռս իւրեանց էր՝ արտաքոյ արքունի հրամանին դիւրութիւն առնէին նոցա, և սէր խնամոյ ունէին առ ամենեւեան, և բազում անգամ զմարմնաւոր պէտս նոցա ընտին

նորա : Մանաւանդ զի նշանք եւս բժշկութեան յԱստուծոյ յաղիւեալ լինէր ի ձեռս նոցա . որպէս զի բազումք ի դիւանահարաց սրբեցան ի նմին քաղաքի՝ ուր կապեալքն կային : Իբրեւ ոչ զքաղաք առ նոսա քահանայ, դիմէին առ նոսա հիւանդք և արատաւեօք քաղաքին, և ընդունէին ի նոցանէ զիւրաքանչիւր ցաւոց զառողջութիւն :

Նա և որ մեծ իշխանն էր աշխարհին, զոր և Հարեւշտմ Շապուհ անուանէին, և նմա իսկ յանձն էին ամենայն պատժաւորքն, մեծապէս գուժ սիրոյ էարկ առ ամենեւեան : Զծերս ի նոցանէ առ հարս ունէր, և զմանկագոյնս ի նոցանէ իբրեւ զսիրելի որդիս գըգուէր : Բազում անգամ գրեաց և եցոյց յարքունիս զվիշտս նեղութեան կապելոցն, և զառն առն իւրաքանչիւր զբարս ազնուակաւութեանն ցուցանէր նոցա . առաջի մեծամեծացն տաւապէր ջանայր ազգի ազգի հնարիւք, մինչեւ բազում բարեխօսիւք ածին ի հաւան զթագաւորն : Հրամայեաց լուծանել զկապանս նոցա, և բաւնալ ի նոցանէ զսուգ պատուհասին, և ազանել նոցա հանդերձ զօրէն նախարարութեանն . կարդեաց նոցա ռոճիկ, և զպատրաստութիւն սպառազինութեանն հըրամայեաց յարքունուտ : Գրեաց և յանձն արար մեծ սպարապետին, զի ընդ զօրս արքունի երթիցեն ի գործ պատերազմի :

Եւ իբրեւ այս այսպէս կարդեցաւ, և կազմեցաւ նոր հրաման թագաւորին, ի բազում տեղիս՝

ուր և հասին՝ առաւելեալ դատն ի գործ արութեան, մինչեւ դուժեան հրովարտակ վասն նոցա ի Գուռն տային : Որպէս զի քաղաքացաւ իսկ մտաց թագաւորին, հրամայեաց զամենեւեան ածել զառաջեալ : Եկին և յանդիման եղեն Յազկերտի արքայից արքային : Ետես զնոսա զուարթութեամբ, խօսեցաւ ընդ նոսա բանիւք խաղաղութեամբ, և խոստացաւ տալ նոցա զիւրաքանչիւր իշխանութիւն ըստ կարգի հայրենի պատուոյն, և արձակել զնոսա յաշխարհն օրինօք քրիստոնէութեանն, յորոյ վերայ և մեծապէս էին չարչարեալ :

Եւ մինչ դեռ անդէն մեծաւ ինդութեամբ շրջէին ի կարաւանին առաջի թագաւորին, ի նմին ժամանակի հասանէր վախճան կենաց թագաւորին՝ յինն և տասններորդ ամի թագաւորութեանն իւրոյ : Եւ ընդ հակառակս ելեալ երկու որդիք նորա ի վերայ տէրութեանն կուռէին . սաստկանայր գործ դառնութեան պատերազմին զերկուս ամս :

Եւ մինչ դեռ նորա յայնմ խուովութեան էին, ապատմբեաց և Աղուանից արքայն . վասն զի քեռորդի էր նոցա, և ըստ կարգի հայրենի հաւատոցն՝ քրիստոնէայ էր յառաջ, և Յազկերտ արքայից արքայ բունի մոգ արար : Եւ նորա գտեալ ժամանակ անձինն պարապոյ, հարկեցաւ զանձն ի մահ դընել . լաւ համարեցաւ մեռանել ի պատերազմի, քան ուրացութեամբ ունել զթագաւորութիւնն : Վասն

այսր ամենայնի յապաղումն եղև արձակելոյն նոցա յաշխարհն :

Իսկ կրտսեր որդւոյն Յաղկերտի դպեալն , Ռահմի անունն ի Միհրան տոհմէն , թէպէտ և ետես զդուռնն Արեաց ընդ երկուս բաժանեալ , սակայն կիսովն դադաւ նաբար յարձակեցաւ ի վերայ եւ ընչ որդւոյ թաղաւորին . հար , ստատիկաց զդուռնն , և ձերբաւ կալ արարեալ զորդի թաղաւորին՝ անդէն ի տեղոնն հրամայէր սպանանել : Եւ զմնացեալ զօրսն ածէր հաւանեցուցանէր , և առնէր միաբանութիւն ամենայն Արեաց զնոյն . և թաղաւորեցուցանէր զիւր սանն , որում անունն էր Պերոզ :

Ձի թէպէտ և Արեաց աշխարհին առնէր մեծապէս խաղաղութիւն , սակայն Աղուանից արքայն ոչկամէր նուաճել անդրէն ի ծառայութիւն . այլ խրամատեաց ըզպահակն ձորայ , և անցոյց յայս կոյս զզօրսն Մաքթայ . միարանեաց զմետասան թաղաւորս զեռու նորդեայսն , և ընդդէմ եկաց պատերազմաւ Արեաց զնոյն , և բազում վնասս արար զօրացն արքունի : Թէպէտ և երկիցս և երկիցս ետուն հրովարտակ աղաչանաց , ոչ ինչ կարացին ածել զայրն ի հաւանութիւն . այլ գրով և պատգամաւ յանդիմանէր զնոսա՝ վասն զուր աւերածի աշխարհին Հայոց : Յիշեցուցանէր նոցա զմահ նախաբարացն և զչարչարանս կապելոցն : Եւ վերայ այնչափ սիրոյ և վաստակոյ , փոխանակ կեանս առնելոյ՝ դարեւ հատէք , ասէր : Եւ

լիցի ինձ , ասէ , զնոցա չարչարանսն յանձն իմ առնուլ , քան թողուլ զքրիստոնէութիւնն :

Եւ իրեւ տեսին , թէ ոչ բռնաութեամբ և ոչ սիրով կարացաք ածել ի հաւանութիւն , դանձաւ սաստիկս ետուն տանել յաշխարհն խալանդեաց , բացին ըզդուռն Ալանաց և հանին դուռդ բազում ի Հոնաց , և կուռեցան տարի մի ընդ Աղուանից արքայի : Թէպէտ և թօթափեցան և ցրուեցան զօրքն իւր ի նմանէ , սակայն զնա ոչ կարացին հնազանդել . այլ և հարուածք եւս մեծամեծք հասին ի վերայ նոցա , էր որ կուռով և էր որ արտուր չարչարանօք : Եւ յայնչափ փամանակաց ընդերկարել պաշարմանն , մեծ կէս աշխարհին աւերեցաւ , այլ ոչ որ ի նմանէ երկմտեալ բաժանեցաւ :

Յիշեաց առ նա դարձեալ թաղաւորն Պարսից . « Զքոյրդ իմ , ասէ , և զքեռորդդ ի բաց տուր ածել , զի ի բնէ մոդք էին և դուքրիստոնեայ արարեր , և աշխարհդ քեզ լիցի : Իսկ սքանչելի այրն ոչ ի տէրութեանն վերայ կուռէր , այլ յաստուածապաշտութեանն : Զմայրն և զկիսն ետ տանել , և զաշխարհն բովանդակ ի բաց եթող . և ինքն դաւետարանն առ և յաշխարհէն ի բաց կամէր զլուսալ :

Զայս իրեւ լուաւ թաղաւորն , կարի զեղջ և ապաշաւ անկանէր ի միտս նորա , և զամենայն վնասըս իրացն զհարուն իւրով արկանէր : Անուտ երդումն կնքէր և սայր տանել առ նա , եթէ յաշ

խարհէդ միայն մի՛ գնար , և զինչ ասես առնեմ : Խնդրեաց զմանկութեանս սեպհականն , զոր հօր իւրոյ շնորհեալ էր նմա ի տղայութեանն հաջար երդ . առ զայն ի թագաւորէն , և նոտաւ ի նմա միապետեցօք հանդերձ : Եւ այնպէս հանապազօրդեաց զինքն յաստուածապին պաշտամանն , զի և Հիւշէր ամենեւին թէ և թաղաւոր լեալ իցէ յառաջ :

Եւ այս ամենայն յերկար խնուութիւնը , որ եղեն մինչեւ ի հինդերորդ ամն Պերոզի արքայից արքայի , պատճառք եղեն չարձակելոյ նախարարացն Հայոց . այլ ոռճկաւ և ի տաճար մտանել յարքունիս մեծապէս առատացոյց քան զամաց սովորութիւնն :

Եւ ի նմին հինդերորդ ամին զբազմաց նոցա անդրէն զկեանս շնորհեաց , և այլոցն առ յոյսն խոստացաւ՝ յամն վեցերորդ միապետայն արձակել զամենեւեան կենօք և պատուով :

Բայց ի տեղի այսր ինձ դարձեալ գալ պիտի :

Իսկ կանայք երանելի առաքիւնեացն և կապելոցն և անկելոցն ի պատերազմին՝ ընդ ամենայն աշխարհն Հայոց համօրէն համարել եւս ոչ կարեմ . զի բազում այն են զոր ոչ գիտեմ , քան թէ գիտիցեմ : Զի հինդ հարիւրով չափ յականէ յանուանէ ճանաչեմ . ոչ միայն որ առաքաղոյնքն էին , այլ զբազումն ի կրտսերազունաց անտի :

Ամենքեան միահամուռ դերկանաւոր նախանձ բերելով , ոչ ինչ

ընդհատ երեւեցան յայնցանէ՛ որ ոչ ճաշակեցին զաշխարհ : Քանզի եթէ առաքաղոյնք էին , և եթէ մանկաղոյնք , զմի առաքիւնութիւն հաւատոյ զդեցան : Ոչ ինչ յիշեցին ամենեւին զանուն փափկութեան մայրենի աղատութեանն , այլ իւրեւ մարդք՝ որ վշտամբերք լեալ իցեն անդստին ի շինական սովորութեանցն տանջելով վարեալ զկեանս աշխարհիս , անդադոյնք եւս քան զնոսա յանձն առին ըզհամբերութիւն վշտաց :

Ոչ միայն յոգիսն միսթարեալ կացին առ աներեւոյթ զօրութիւն յուսոյն յաւիտենից , այլ և մարմնոյ նեղութեամբք առաւել եւս բարձին զբեռն ծանրութեան : Զի թէպէտ և ունէին զիւրաքանչիւր ձեռնասուն սպասաւորս , ոչ որ եւրեւէր ի նոցանէ՛ թէ ո՛ր տիկինն իցէ և կամ որ նաժիշտն , մի հանդերձ էր հասարակաց , և միապէս զեռնախալիք երկրքեան : Ոչ որ ումք անկողնարի լինէր . քանզի և չճանաչէին իսկ զխոտեղէնսն ընտրել ի միմեանց . մի գոյն թըլութեան փախալիցն , և մի գոյն սեւութեան սնարից բարձիցն :

Ոչ դոյր նոցա համեմ խախաւ մոքք անուշարար առանձինն , և ոչ հացարարք որոշեալ ի պէտս ըսպասու ըստ ազատաց կարգի , այլ հասարակաց էր : Դաւաթամուտն ըստ կարգի միայնակեցաց , որ յանապատի բնակեալ են : Ոչ որ ումք ջուր ի ձեռս արկանէր , և ոչ կրտսերք առաքաց դաստառախ մատուցանէին , չանկաւ օշնան ի ձեռս փափկասուն կանանց , և ոչ

մատուցաւ եււ ի զուարթութիւն խրախուծեան : Զեղան առաջի սուրբ սկտեղք, և ոչ անկան բաժակակալք յուրախութիւն . Հեկաց ժուրք նոցա նուիրակ առ դուրս, և ոչ կոչեցան պատուականք յառանց ի տաճարս նոցա . Հյիլեցան նոցա՝ թէ գուցէ ոք ամենեւին ի բնակասնունդ դայեկաց և կամ բնաւ ի սիրելի հարազատաց :

Փոքոտեցան և ծխտեցան սըրահակք և սրսկապանք նորեկ հարսանց, և սարդի ոստայնք ձգեցան ի սենեակս առաքաստաց նոցա . կործանեցան բարձրադաշք տաճարաց նոցա, և խանդարեցան սպառք երախանաց նոցա . անկան կործանեցան ապարանք նոցա, և տապալեալ աւերեցան ամուրք ապաստանի նոցա : Չորացան ազազեցան բուրաստանք ծաղկոցաց նոցա, և դաշտախիւ եղեն որթք գինեբեր այդեաց նոցա :

Աչօք իւրեանց տեսին զյափրշտակութիւն արարող իւրեանց, և ականջօք իւրեանց լուան դարչաւաւն վշտից սիրելեաց իւրեանց . առան դանձք իւրեանց յարբունիս, և ոչ մնացին ամենեւին զարդք երեսաց իւրեանց :

Տիկնայք փափկասունք Հայոց աշխարհին, որ գրգեալք և գըգուեալք էին յիւրաքանչիւր բաստեռունս և ի դահաւորակս, հանապազ բոկ և հետի երթային ի տուներս աղօթից, անձանձրոյթ խընդրեալ ուխտիւք՝ զի համբերել կարացեն մեծի նեղութեանն : Որ ի մանկութենէ իւրեանց սնեալ էին ուղղովք զուարակաց և ամճովք

էրէոց, խոտաբուտ կենօք իրրեւ զվայրենիս ընդունէին զկերակուրն մեծաւ խնդութեամբ, և ոչ յիշէին ամենեւին զսոփորական փափկութիւնն : Սեւացեալ ներկան մորթք մարմնոյ նոցա, վասն զի ցերեկ արեւակէզք էին և դամենայն զլշերան գետնտրեկք :

Սաղմոսք էին մշտնջենաւորք՝ մրմունջք ի բերանս նոցա, և մխիթարութիւնք կատարեալք ընթերցուածք մարդ արէիցն : Միարանեցին երկու երկու լրբեւ ամուրք հաւանք և հաւասարք՝ ուղիղ տանելով զակօսն արքայութեան, զի առանց վրիպելոյ հասցեն ի նաւահանգիստն խաղաղութեան :

Մուացան զկանաչի թկարութիւն, և եղեն արուք առաքինիք ի հոգեւոր պատեւազմին . մարտ եղեալ կուռեցան ընդ մեղսն կասեւորս, հատին կտրեցին և ընկեցին զմահարեր արմատս նորա : Միամտութեամբ յաղթեցին խորան մանկութեան, և սուրբ սիրով լրուացին զկապուտակ ներկուածս նախանձուն, հատին զարմատս ազահութեան, և չորացան մահաբեր ստուղք ոստոց նոցա : խոնարհութեամբ կռիւցին զամբարտաւանութիւն, և նովին խոնարհութեամբ հասին երկնաւոր բարձրութեանն : Աղօթիւք բացին ըզփակեալ զրուռս երկնից, և սուրբ խնդրուածովք իջուցին զհրեշտակս ի փրկութիւն . լուան աւետիս ի հեռաստանէ, և փառաւորեցին զԱստուած ի բարձունս :

Այլիւք որ ի նոսա էին՝ եղեն վերստին հարսունք առաքինու-

թեան, և բարձին յանձանց զնախառինս այրութեանն : Իսկ կանայք կապեցին կամօք կապեցին զմարմնաւոր ցանկութիւնս, և եղեն կցորդ չարչարանաց սուրբ կապեցին . ի կեանս իւրեանց նըմանեցին քաղ նահատակաց մահուամբ, և ի հեռաստանէ եղեն վարդապետք մխիթարիչք բանտարդ եկեացն : Մատամբք իւրեանց վաստակեցին և կերակրեցան, և զկարգեալ ռոճիկ նոցա յարբուհուստ՝ ամ յամէ թոշակ առնէին և տային տանել նոցա ի մխիթարութիւն : Մնարին ճալանց նմանեցին, որ երգայն քաղցրութեամբ առանց կերակրանաց կեան, և կենդանի են միայն զօդն ծծելով, զանմարմնոցն բերեն զնմանութիւն :

Բաղում ձմերաց հալեցան սառնամանքք . եհաս զարուն և եկին նորեկ ծիծեռունք . տեսին և խընդացին կենցաղաւիր մարդիկ, և նոքա ոչ երբէք կարացին տեսանել զանձկալիսն իւրեանց : Մաղիկք գարնանայլնք յիշատակեցին զպսակասէր ամուսինս նոցա, և աչք իւրեանց կարօտացան տեսանել զցանկալի գեղ երեսաց նոցա : Սպառեցան բարակք որսականք,

և խցեալ կուրացան արաւանք որսորդաց : Բնադրօք յիշատակեցան նոքա, և ոչ մի աօնք տարեկանաց ոչ ածին զնոսա ի հեռաստանէ . ի ճաշկատեղս նոցա հալեցան և արտասուեցին, և յամենայն յատեանս յիլեցին զանուանս նոցա : Բաղում արձանք կանդնեալ էին յանուն նոցա, և անուանք իւրաքանչիւր նշանակեալ ի նոսա :

Եւ իրրեւ այնպէս յամենայն կողմանց ալէկոծ լինէին միտք նոցա, ոչ ինչ կասեալ թուրացան յերկնաւոր առաքինութեանն : Արտաքնոցն երեւէին իրրեւ այրիք սգաւորք և չարչարեալք, և յոգիս իւրեանց վարդաբեալք և մխիթարեալք երկնաւոր սիրով :

Ոչ եւս սովորեցին հարցանել զեկեալ ոք ի հեռաստանէ, եթէ երբ լինիցի մեզ տեսանել զսիրելիս մեր . այլ այն էին իղձք աղօթից նոցա առ Աստուած եթէ որպէս սկսանն՝ քաջութեամբ ի նմին կատարեցին լի երկնաւոր սիրովն :

Եւ մեք և նոքա հասարակ ժառանգեցուք զքաղաքամայրն բարեաց, և հասցուք խոստացելոց սիրելեացն Աստուծոյ ի Քրիստոս Յիսուս ի Տէր մեր :

ՎԵՐՉ

ԲԱՆ ԽՐԱՏՈՒ

ԵՂԻՇԷԻ ՎԱՐԴԱՊԵՏԻ

ՅԱՂԱԳՍ

ՄԻԱՆՁԱՆՅ

Մարդիկ, որ են ի մարմնի և կամօք և առն զանձինս իւրեանց յատուածպաշտութիւն, անգամայն ի ստաւութիւնէ խափան կըլլին ի վշտամեքութիւն, հեռանան ի հայրենի բնակութիւնէն, և վարին յանապատ յանգին երկիր, ոչ իւրեւ չարակնելով նախանձառք փախուցեալք ի բազմամարդոյ աղքատաց, այլ զի անասնն զաշխարհս լի ամենայն չարեօք, խոյս տան ի խորշս և ի ստորութս անապատ վայրաց:

Զոր տեսնեմք իսկ յաճախ ի կողմանս հարաւոյ բարձրութիւն արանց՝ առանց կանանց միտքամուծեան, յողջաց և ի լիւրջաց զմիտ վայրօք հասեալք, ժողովեալք իւրեւ ի հայրենի գաւառս՝ առնեն զընտելութիւնս երկու ընդ երկուս և կամ երեք ընդ երկու և կամ ևս բազում քան ըզսոյնս: Եւ շինեն իւրաքանչիւր իցկուսն զատուցեալս ի միմեանց, որսն գուցեաքայս առ ցրտոյն պահպանութիւն, և զլոյս նմին ձեռնու՝ առ արեգակնս պահպանել: յատուք այնոցիկ են անպաճաճ՝ շատացեալք ի խոտերէն անկողնօք: Եւ քանզի բնութիւնըս մեր զուգակ է՝ սիրէ ծածկել զմերկութիւն, անտէն և նոքա հանդերձ անպաճաճոյն և յոյժ գծածոս, կողքոս ամարանիս թեզանաւորս ձմերանի, արկանեն և աղաբորոյն մեկնաւորս:

Մանանդ ի պարս չըմակայ անդադար պաշտամանն՝ երբս հոգեւորս հօրն բոլորեցուն մատուցանեն զուարթ հոգեով: Կան ընդդէմ միմեանց զպաշտ ի վայր արեւալ՝ ըրծաբոս ոտից մատանցն նկատելով, իրթ թէ մի կէտ տեսակի ամենեքեան հայեցին. զաճեռն ի վերայ ծծառնի ետեալ և զահալին ի վերայ ըրծիցն, որպէս կարծեմ ուտեալ ի բնական հարցն: Երկուսն մի պատուականա-

զոյնք ի մարմնի, կենդանական և խոհական, երկրորդք երկրորդնց պատաստութեալ, կենդանականին արտաբերական բանս, Արք ձախուն զբրտանեալ ի ձեռն առեալ՝ զարտնականն սանձակոծիցէ, և զաճեռն ի վերայ ալոյ ծծառնի ետեալ՝ խոհականին սպաս ունի առ գրան բերման բանին, զի մի այլախութիւն յուղիղ փառաբութիւնն խառնեցի: Եւ ընդ այսու երկու մատմիջս նահանջին ամենայն զգալութիւնք՝ աչք յուղիղ տեսութիւն և անանջք ի զգաստ ըտղութիւն, միօք ի սուրբ իմաստութիւն և այլն բոս իւրաքանչիւր մասին:

Եւ իւրեւ այսպէս կարգեալք և յորինեալք, ամենեքեան ի նմանութիւն վեցութեան սերովելից շուրջ պարփակեալք, ձայնս անհաստ ի վեր հնչեցուցանեն, և օրհնութիւն եռաշափս ի խորհուրդ միաբնութեան արարչին իւրեանց բոլորեն: Զորին ամենայն պարապեն երգոյն քաղցրութեան, յաղեալք և զմարեալք ի կերակուրն երկնայինս՝ առ լսեալք հասանեն ի ժամ երեկոյին: Եւ քանզի մարմնն ունին ըստ բնութեանս մերում զգայութեանը, ուտեն զի մի քաղցիցեն, և ըմպեն զի մի ծարաւեցին:

Արդ զու իւրեւ լիցեոս զուտեն, մի առ մեր ընթանայցեն, զի հաց է նոցա անպաճաճ և բանջար վայրենի՝ զոր համով աղին համամն, և ջուր յատակ՝ զոր յամպոց բերմանէ ի գուրս ժողովն: Սակայն և զայս ոչ երբքք ի սուրճնեան մատուցանեն ի դարմանս պիտոյից մարմնոց, այլ միաբան պահելով զերկայնութիւն աւուրն, տեղի տան արեգական մտանելոյ, ձգեն երկայնեն զերեկոսն, մինչեւ աստուղք

յիւրաքանչիւր կայանս պաշտաւանն, գոհանան ընդ մի բերան ասելով. Ի խաւարացին ժամու զեւարային կերակուրս խաւարային մարմնոյս տաջութ:

Եւ զայս ասելով, ի ձայն բարձր փառաբերեն զուրբ Երրորդութիւնն, իւրեւալք ուրախութեամբ ակըմին յիւրաքանչիւր տեղս: Եւ որպէս ասացան ուտեն հաց և զուս, և ըմպեն ջուր ցուրտ: Քանզի գոն ի նոսա ձեռք փափկալարք, մատուցանեն ջուր ջերմ, զոր և բարխառն անուանեն, այլ գինի և կամ այլ ինչ զանազանալ, ոչ գտանի ի սուրբ միայնանցս նոցա:

Եւ յարուցեալ յանպաճաճ ընթերացն, միաբնութեամբ ասեն. Փառք քեզ Տէր, փառք քեզ Թագաւոր, զի ետուր մեզ կերակուր ուրախութեան, լցս զմեզ հոգեով սրբով, զի գոցուք առաջի քո հաճոյս, և մի ամպեղաց, զի զու հատուցանես իւրաքանչիւրոց բոս գործոց իւրեանց: Եւ այսպէս տեսնաբերելով զինքեանս՝ տան զանձինս սակաւ մի անօր. քնոյ, զի մի տնայ կերակուր զեղեցիկ շինուած մարմնոյն շփեմեալ խանդարիցի: Կա և եթէ յամեն եւս ի բռնն, երազ հոգեկան տեսանեն, և անդէն զանուրնն մեկնեն իւր զբանս ուրբ մարգարէին:

Եւ զաթուցեալք առ հասարակ անդէն ի շըմանս պարուց բոլորին, ոչ հակառակք և ոչ ընդդիմացեալք, քաղցր հաւանութեամբ և հեղ հանդարտութեամբ: Առաջնորդք դասուցն հնչումն ձայնի արձակեն, երգս հոգեւորականս քաղցրանդ ազոս փափոխելով, իսկ այլ կրթութեանք ձայնիցն միտ զնելով, խառնեն զիւրաքանչիւր բարբառս յարմարելով և կազմելով զկեանքանութիւն հնչմանն, զի երբ և մի ոյլ բերանոյ ամենայն բարձրութիւն ձայնիցն հնչիցէ: Եւ այսպէս յերկարելով զձայնաւոր պաշտօնն, ծուր զնեն ամենեքեան, յարթն կան լուծութեամբ, և ի ձեռն առաջնորդի աղօթիցն կանգնեալք ամենեքեան զիստաբարութիւնն կատարեն:

Եւ կատարեալ զուրեղմանս պաշտօն, լաւ համարեցան զգիւրդն վաղարարոյ լինելով մինչեւ յառաւօտ աղօթիցն պարապեալք, և ընթեռնուոն զգիրս սուրբս, իսկ որք ունին շորս վարդապետութեան,

առնեն մեկնութիւնս ի միմեկարութիւն լողացն: Պատմեն վասն լինելութեան աշխարհին յոշնչէ եղեալ, և կարգեալ մի բոս միոյն զկրտստ բարեաց կարգին ի լըսելիս ժողովողանս վիշտութեամբ սուրբ գրոց: Եւ այսպէս ուսուցանեն մինչեւ մուսնալ լողացն զամենայն իրս աշխարհականս, և չփնել ամենեւեմ զհարկաւոր կերակուրս և ըմպելիս:

Եւ այնպէս ուրախացեալք ի սէրն Աստուծոյ, մինչեւ չհամարեալ զինքեանս ի մարմնի, այլ յերկինս, և հեշտութեամբ անցուցանեն զերկայնութիւն զիւրեպն մինչեւ յառաւօտ: Քանզի սակալեալք են յերկինս և զգացեալք զերկինս: Ամաչէ մահ առ դրուսն նոցա, և դառնացան դժոխք յիմանել նոցա, և Կենդանութիւն նոցա դրուց են յաղօթից աշխարհի, և ոսկերք նոցա գանձք են ամենայն ազաւնեւոյ: Լուր նոցա յորդորէ զամենայն հեղգացելոյ, և գործք նոցա վարդապետութիւն ամենայն կամեցողաց, դասակարգ են հրեշտակաց, և օրհեմաք սուրբ Երրորդութեանն:

Արդ զայս ամենայն գիտելով, եղբարք, պարտիք լինակալել. և զնոյն նախանձ բրբութեան յանձինս բերելով, նմանողք լիցուք այնպիսոյ բարձրագոյն միայնացելոց յաշխարհէ և գիտելոց ի բարեպաշտոյն վերին, որ ազատ է յախալց երկրաւորաց, քանզի ընկերակիցք են մերոյ բնութեանս, որ զօրացուցանէ զտկարութիւն մեր: Միայն կամաց, բուռն հար հաւատովք, յուսա, սիրես, և կարես տեսանել զայնպիսի նահատակութիւն: Զի ոչ ինչ համեմատ են չարարանք ժամանակեանք առ կենօքն՝ որ պատրաստեալ է այնպիսի ճշնոցաց:

Քանզի յոյժ իսկ երկուցեալ եմ ես ընդ հեղգութիւնս մեր, զերթէ զամենեւեան տեսանեմ թաւալեալ յերկրաւոր ստաջուածս: Իսկ արդ բնութիւնս իմ չի կընաւ զայնպիսի յանդիմանէ զեւ, եթէ անդէմոյ մերկ, եւ եթէ եղայ ի դարստոսն մերկ, և եթէ երկ անաթ մերկ, և եթէ ծնայ մերկ, և եթէ անդեպն յերկիր ասոր կանգաւ երթամ: Արդ եթէ տանել մտօր ոչ կարեմք, զի եւս աստէն ի մին թարթափեմ յաշխարհս: Մերկացիր ստակցիր:

ալ միայնակեացդ ։ մի թաւ ամուր ընդու-
նակ լինիր նենգաւոր թշնամոյն ։ գուցէ ի
գարան մտնալ մտապաւտ ։ դքեղ անդէն ի
քեզ արշաւանցէ կողպտեւ ։ զերձանելի
քէն զգանձն երկնաւորս ։ Բաւական հաւ
մարեաց քեզ զտեղունան կանանն ։ ոչ որ
յերկրաւորաց կարէ երկուց տեղանց ծա-
ռայել ։ որ յայտնագցն իսկ ցուցանէ ա-
ռանց միջնորդի և մեկնութեան ։ Ոչ կա-
րէք գուր ։ սակ ։ Աստուծոյ հաւց լինել
և մամուկոյս ։

Եւ արդ ես տեսնեմ ի մերում աշ-
խարհիս և ոչ զըբ աղտոտալ յայտպիսի
աղետից ։ Յեւս ընդդէմ ընթերցար լոգ-
գեղեցիկ գրեալն ։ ի պատճառս ուխտա-
ւորութեան հեռացար ի սուրբ ծնողացն ։
և արարաբ բարձրմ հարս օտարօտիս ։
զորս պատուելոյ արժանի էր անարգեցար ։
և յորս ոչն ունէսք իշխանութեան զնել
մեծարան՝ զախտ աղետից մերոց յոյժ
ծախեցար ։ Արատացար յաբաւնի հար-
կաց՝ որոց առանց մեղաց էր հարկին ։ և
մասք ընդ հարկաւ ստացուածոց ։ որ լին
են անառակ ազատութեամբ ։ Ձեւաբ յան-
կողիցն սուրբ հարսանեալ ։ և արարաբ
մեզ բարձրագահայտ առաւել քան զաշ-
խարհի ։ Փափկանամբ յանկողինս յար-
մարեալս ։ և յաճեալ կոճին միտք մերի
խորհուրդս աղտողիս զգիշերն ամենայն ։

Կօշիկք ոտից մերոց յանդիմանն լոգ-
մեղ ։ եթէ ոչ սուրբ են ճանապարհք մեր ։
Հանգեւոք մեր աղաղակն զգործոց մե-
րոց ։ եթէ մերի եմբ յերկնաւոր զգեա-
տայն ։ Երկրաբ մեր ցուցանեն զմեզ ։
եթէ ոչ եմբ յափշտակելոց ընդ առաջ
Տեառն ի վերայ օդոյ ։ Շինուածք աղա-
ղանից մերոց յայտ առնեն ։ եթէ ոչ ու-
նիմք մեք տաճար առանց ձեռնարկործի
յերկինս ։ յարմարեաց են ամենայն դասք
ոտակայելոցն յերկրաւոր ախտից ։ Կա-
լուածք անդատանաց մերոց ։ կշտամբն
զմեզ ։ եթէ չիք մեր բաժին ի վիճակն
երկնաւորս ։

Արդուդք անցադք եղաք ի կերտ-
կուրս ։ և առանց չափի արբաբ զինի
պղտորէ խորհրդոյ և մտաց ։ Խոր ի բուն
ննջմբ ամենեքան ։ և երազ թուի մեզ
Հնամտութիւն ։ Կախուցեալ են ոչ ք

մտաց մերոց ի տեսական խորհրդոց ։ և
անցադ պակշտեալ հայել ի կնանս աշ-
խարհիս ։ Արգելեալք զոտրիս ի սուրբ ըն-
թերցուածոց ։ և ունիղիք եմբ բառաշ-
ման խաշանց մերոց ։ Ոչ եկն ի մեզ հոտ
անող ։ ի Հոգւոյն սրբոյ ։ վասն զի սիրե-
ցար մեք զեւդ անտաղց աշխարհիս ։ Ոչ
ճաշակելին քիմբ ողւոց մերոց զերկրաւոր
երկնային ։ վասն զի պարարեցար զանձինս
մեր ի զանազան խորտիկս ։ Մուծե՛ք գոյն
զիմայ մերոց ։ վասն զի ոչ զուարճացան
երեւք մեր ի խորհուրդս սրբութեան ։
Յաւալոց են անդամք մարմնոց մերոց ։
վասն զի յառաջ քան զանարկն՝ զզգիս
անտացուցար ։ Գերեզմանաց բռեկոց նը-
մանեցար յանձինս մեր ։ վասն զի ունայն
եմբ ի շնորհաց սուրբ Հոգւոյն ։

Վասն պարտիկ և ամենայն չարք եկին
հատին յառաւս մեր ։ կենդանեաւ մերով
տեսար զգիտութեան անձանձ մերոց ։ Քաջ
նահատակք մեր անխն ի պատեղաղմի
և սուրբ քահանայք մեր խողխողեցան ի
ձեռնաց անօրինաց ։ գեղեցիկ երկտապարդ-
քն զնանս ի սպանուածն ։ և բաղում կու-
սանք վարեցան ի գերութիւն ։ գերդ կա-
նայք անխն ի տաւաղայնս պարտութեան ։
և բաղում որք կրկանին դառնապէս ։
Աղատ եկեղեցի անխն ի ծառայութիւն
հեթանոսաց ։ և սուրբ քահանայք նորա
կեփին չարչարին յանօրին հարկահանաց ։
Բարձեալ է ողորմութիւն յաշխարհէ ։ և
հեռացեալ է գուծ յերաբարնելու մը-
տաց ։ Երկինք ի վերաս բարեկեցեալ են ։
և երկիր ի նեքուստ կայ յերկր տա-
տանան ։

Շինուածք մեր եղեն գերեզմանք
զիականց մերոց ։ և վատապէք ձեռնաց
մերոց սաղապեցան ի վերայ մեր ։ Պայ-
թեաց և պատառեցու թանձրութիւն
երկրիս ։ և բաղում մարդիկ ի վայր հոտե-
ցին ։ Ոչ ազատաց որդի հոր ։ և ոչ քոյր
զաւս եղբօր կալաւ ։ և ոչ էլ ձայն լա-
լս կանանց ի վերայ ծնողոց իւրեանց ։
վասն զի բաց սոյ զերանս նոցա ։ Հոգեք
խորտակեցան յանկարծակի իբրեւ զմայրս
բարձունս Լերանանս ։ Հնձանք եղեն
բարկութեան ։ և ձմեքսն ամենեքան իբ-
րեւ զզոյղոյ ընդ ոտամբ ։ փոխանակ

գինւոյ՝ արին անտեղաց ջայտեցու ի
հանդերձս մեր ։ Դառնայաւ քան զեղի
կերակուր ի քիմս մեր ։ և ի բացախ դար-
ձաւ սուրբ ընդեկեք մեր ։ Ընդ հարեալն
հարաբ անեքեան յոյզ և ի մարմինս
մեր ։ և ընդ մեռեալն զմահ ճաշակեցար ։
Արդ ոչ աղաքեն վասն մերոց հեղու-
թեան անցին այս սնցք չարչարանաց ընդ
աշխարհ ։

Օն անդ ի բաց կաց յաշխարհէ ։ որ
վաղք եւր մեկնեցար յողորմոց սորա ։
Թօթափեալ ընկնս ի բաց զիկն անա ախ-
տաղից աշխարհիս ։ Մերկեաց իբր զմեք-
շանարակի ։ զձ իւզոյն Քրիստոսի ։ զի
մի կուռեցին ի քեզ ձեռք անպայման ։
Իսկ որդ եթէ հեթանոսք ։ որ ըմբ նե-
ցան ի տեսական իմաստութիւն ։ ոչ միայն
ի ստացուածոց ի բաց կացին ։ այլ և յօ-
րինաւոր կերակրոց հրաժարեցին ։ համա-
սօս և անպաճոյճ ըմբիւրք շատացան
յանձինս իւրեանց ։ և առաքինի մահաւմբ
վանձանեցան ի կատարած կենաց իւ-
րեանց ։ որչափ եւս առաւել մեք պար-
տիմք նմանողք լինել Քրիստոսի սիրելեա-
լոց ։ որք հրէշտակեցանք զանձինս կար-
գեցին ։ խառնելով զինքնանս ի գուշոյ
զերնոց ։

Եկայք և մեր ։ ո՛ր միայնացեալք ։ զօ-
րէն թշնամաց մտցուք ի մերն ստացուած
իբր յօտար երկիր ։ արմատախիլ զմառա-
տուելիս թշնամոյն կոտորեցուք ։ իբրեւ
զգերի առեալ ծախիղմբ ի նեղեալ զին-
չաւ մեր ։ ոչ զի արկղմբ զազգակնանս ։
այլ զի սիրիցեմք զազ բոստն ։ որ են զօ-

րականք Քրիստոսի և ճշմարիտ բարե-
խօսք ։ Ապա թէ աստեան կապիս ընչեւք ։
և քեզէն վարնս զքեզ յանդարձ գերու-
թիւն ։ ուր չիք անդ զինք փրկանաց ։ Փռու-
թա փռեալ ձեպեա ։ եղբայր ։ ապրիլ
յայտպիսի անաղորմ գեհեհե ։ զի կարիցիս
հոտանել յամուր քաղաքն ։ ուր ոչ գոյ
քեզ կապած կամ երկեւ խախտիլ և վա-
րիլ ի գերութիւն ։

Եւ եթէ եկեացեալ զհետ հարցն գեղե-
ցիկ վարդապետութեան ։ զորս վերադարձն
զձազրեցի քեզ զվարս տուրք միայնակե-
ցայն ։ յայնժամ կարացես ամբառնալ
զաւս մտաց ։ առանց ախտից չարչարանաց ։
հայել և տեսնել զքեզ գեր ի վերոյ քան
զամենայն երկինս ։ Երանի տալցն անձինդ
քաջապէս ճողպուեալ ի վշտալց կենաց
աշխարհիս ։ և խառնեցիս յերամ միայ-
նակեցայն ։ ի գուշոյս սրբոց արդարոց ։ ի
վիճակ առաքելոց ։ ի գումարս մարգարե-
ից ։ ի կաճառս մարտիրոսաց ։ ի բանակս
հրէշտակաց և ի ժողովս անդրանկաց ։ ի
մեծ քաղաքն երկնից ։ ի բազմականան ար-
բահաման ։ և ի կերակուրս երկնայինս և
յրմարելիս սնկարօտս ։ Դու ես այնուհե-
տեւ մարդարե ։ որ ոչ պատուեցար ի
մարմնական աշխարհիս ։ այլ թեւածեալ
թռեար յանմարմին աշխարհի և հանդու-
ցեալ զազարեցիք յանդարեան ուրախու-
թիւնն ։ Յեր լիցի և մեզ վերջին զըր-
շութեամբ աշխատողոցն՝ մարմնութեամբ
սուրբ ուխտիս վայելել ։ շնորհք Տեառն
մերոյ Յիսուսի Քրիստոսի ։ որում փառք
յաւիտեանս ։ ամէն ։

ՅԱՆԿ

1. Վասն վարդանայ և Հայոց պատերազմին . — Պատի երկ- ցու Մամիկոնի հայցեալ	129
2. Առաջին յեղանակ . — Ժամանակքն	1
3. Երկրորդ յեղանակ . — Իրացն պատահումն յիշխանէն արեւ- ելից	3
4. Երրորդ յեղանակ . — Վասն միաբանութեան սուրբ ուխտին Եկեղեցւոյ	31
5. Չորրորդ յեղանակ . — Կրկնապարտութիւն բաժանելոցն 'ի սուրբ ուխտէն	35
6. Հինգերորդ յեղանակ . — Յարձակումն արեւելեայց	58
7. Վեցերորդ յեղանակ . — Պատերազմն Հայոց	69
8. Եւթներորդ յեղանակ . — Յերկարումն իրացն խռովութեան .	74
9. Աստուծոյ եւթն յեղանակին՝ Ութերորդ . — Վասն չարչարա- նաց սուրբ քահանայիցն և նահատակութեան	86
10. Վասն կոստովանողացն Հայոց Խորենայ և Աբրահամու . . .	112
11. Անուանը նախարարացն որք կամօք յօժարութեամբ վասն սի- րոյն Քրիստոսի ետուն զանձինս 'ի կապանս արքունի . . .	119
12. Բան խրատու . Եղիշի վարդապետի . — Յաղագս միանձանց .	126

2620

1/18/88 2 1/2 l

2/11/83

337A-11

3 m 24/25

177

